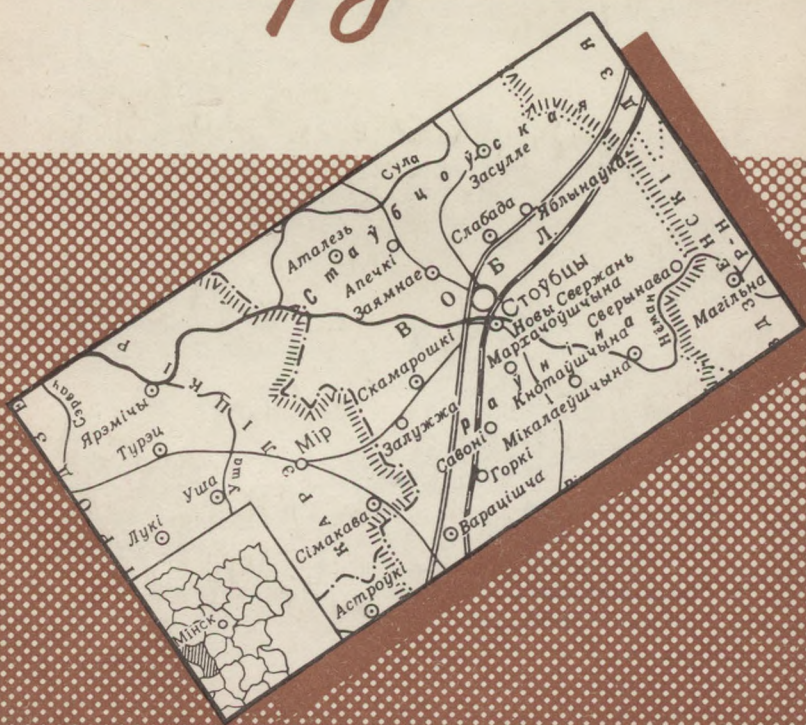

Назвы зямлі беларускай

Назвы
зямлі
беларускай

Мінск
„Універсітэцкае”
1994

ЗЕМЛЯКАМ — МАГІЛЯНАМ,
ЯКІЯ ўПАРТА ЗМАГАЛІСЯ
ЗА ВЯРТАННЕ НАЗВЫ РОДНАЙ ВЕСКІ,
ПРЫСВЯЧАЮ.

Аўтар

ПРАДМОВА

У аснове нашай вечна юнай любові да радзімы, незалежна ад таго, пішам яе з вялікай ці з малой літары, ляжаць многія фактары. І сярод іх, несумненна, найважнейшае месца займае наша прыхільнасць да засвоеных ад самага дзяцінства слоў, якімі называюцца нашы вёскі і гарады, вуліцы і плошчы, паркі і скверы, размешчаныя паблізу месца жыхарства рэкі і азёры, палі і лугі. Такія назвы ў навуковай літаратуры прынята перадаваць запазычаным з грэчаскай мовы словам *тапонім*, у якім *topos* перакладаецца як месца, мясцовасць, а *онома* — імя. У дачыненні толькі назваў населеных пунктаў, чаму якраз і прысвечана гэтая кніга, ужываецца тэрмін з больш вузкім значэннем — *айканімія*. Першая ў нас кніга па беларускай айканіміі належыць яму вядомага вучонага-лінгвіста В. П. Лемцюгова, якая дала вельмі дакладную характарыстыку гэтаму паняццю: «Айканімія, з'яўляючыся натуральным прадуктам моўнай дзейнасці чалавечага грамадства, параджаннем канкрэтных гістарычных умоў, аб'ектыўна адлюстроўвае працэс і ўмовы свайго ўзнікнення, знаходзіцца ў непарыўнай сувязі з фактамі гісторыі і геаграфіі»¹.

Неабмежаваная, шчырая любасць людзей да сваёй мясцовай тапаніміі з'яўляецца адной з прычын, што ў цывілізаваных краінах яе альбо зусім не перайначваюць, а калі і ідуць на такі крок, дык выключна ў рэдкіх, адзінкавых выпадках. Гэта няцяжка вытлумачыць, бо кожны сумленны чалавек глядзіць на перададзеныя яму ў спадчыну ад далёкіх і блізкіх продкаў тапонімы,

¹ Лемцюгова В. П. Беларуская айканімія. Мн., 1970. С. 147.

як найкаштоўнейшыя моўныя і гістарычныя помнікі роднай зямлі, якія патрэбна шанаваць як штосьці самае дарагое ў жыцці. «Назвы,— слушна пісаў К. Паустоўскі,— гэта народнае паэтычнае афармленне краіны. Яны гавораць пра характар народа, яго гісторыю, яго схільнасці і асаблівасці побыту».

У сусветнай практыцы зусім справядліва лічыцца, што чым больш старая паводле часу ўзнікнення назва населенага пункта, тым яна найдаражэйшая. Адукаваныя, культурныя людзі ні за якія даброты не згодзяцца замяніць яе на прыгожае, ласкавае слова. Дзякуй Богу, ёсць такія людзі і ў нас на Беларусі. Іх менш за ўсё цікавіць фанетычнае гучанне слова. Галоўнае, што яно прыйшло ад далёкіх прашчураў, адлюстроўвае гісторыю ці побыт іх жыцця. Няма сумнення, што і ўраджэнцам, жыхарам Магілёва ці Бешанковічаў гэтыя тапонімы куды больш любяыя і дарагія, чым самыя мілагучныя, падчышчаныя да бляску назвы населеных пунктаў тыпу *Светач*, *Розайка*, *Радуга* (апошнія назвы ўтвораны на базе рускай лексікі), якіх з лёгкай рукі работнікаў мясцовых улад з'явілася нямала на нашай геаграфічнай карце.

Захаваннем традыцыйнай тапаніміі мы не толькі пазбягаем нанясення падчас вельмі балючых траўм людзям, але і пакідаем тыя масткі, якія звязваюць наша сучаснае з мінулым. Кожны такі разбураны масток — гэта дзірка, калі не прорва ў нашай гістарычнай памяці. Як паважліва трэба ставіцца да атрыманых ад папярэдніх пакаленняў геаграфічных назваў, добра вучыць нас і апошняе (трэцяе) выданне «Большой Советской Энциклопедии» (1977). У 26-м томе яе запісана: «Тапанімія — важная крыніца для даследавання гісторыі мовы... дапамагае аднавіць рысы гістарычнага мінулага народаў, вызначыць межы іх рассялення, абвесці вобласці былога распаўсюджвання моў, геаграфію культурных і эканамічных цэнтраў, гандлёвых шляхоў і да т. п.» (с. 92).

Шкада, што слушная думка гэтага аўтарытэтнага даведніка вельмі часта на Беларусі, як і ў іншых рэспубліках, не ўлічвалася тымі, хто меў уладу дакранацца да багацця нашай тапаніміі, ды толькі не шанаваў, павалюнтарысцку перайначваў яе. Бадай, няма такога нацыянальнага рэгіёна ў былым СССР, дзе б не адчувалася істотных страт спрадвечных гістарычных тапонімаў. Таму зусім не выпадкова Усесаюзная навукова-

практычная канферэнцыя па праблеме «Гістарычныя назвы — помнікі культуры», якую правялі ў красавіку 1989 г. у Маскве Савецкі фонд культуры і АН СССР, рэкамендавала скрозь па ўсёй краіне распачаць работу па вяртанні гістарычнай тапаніміі, якая ў папярэднія гады была страчана па віне далёкіх ад гісторыі і культуры свайго народа функцыянераў. Улічваючы, што такія мерапрыемствы запатрабуюць немалых выдаткаў, канферэнцыя рэкамендавала арганізаваць збор народных сродкаў для гэтых мэт.

Нельга, вядома, цалкам вызваляць ад матэрыяльнай адказнасці і асоб мясцовых улад, якія без усялякага разбору перакройвалі тапанімію, не імкнучыся разабрацца, што ўтойваецца за кожным яе тэрмінам. Аднак не будзем у гэтай найважнейшай для нацыянальна-культурнага адраджэння справе рабіць упор на эканамічна-фінансавы аспект. Зразумела адно, што адабранае свядома ці падсвядома ў гісторыі і культуры народа павінна быць вернута яму, колькі б гэта ні каштавала. Там, дзе размова ідзе пра духоўнасць нацыі, грошай не лічаць, бо багатай яе робяць не грошы, а духоўнасць. Багаты, але бездухоўны чалавек можа так прасадзіць грошы, што замест росквіту яго край прыйдзе ў поўны заняпад.

Беларуская тапанімія ўжо не раз была прадметам спецыяльнай увагі вучоных, краязнаўцаў, публіцыстаў. Па гэтай праблеме напісана нямала кніг, абараняліся дысертацыі. Павышаная зацікаўленасць да яе існуе і ў нашы дні, калі народ хоча глыбей зразумець сваё мінулае, знайсці адказ на пытанне, чаму так шмат страчана ў яго нацыянальнай самасвядомасці. Мэта данай кнігі — прадоўжыць патрэбную гаворку пра багацце і самабытнасць беларускай тапаніміі, паспрыяць выхаванню паважлівых адносін да яе, вызначыць шляхі вяртання на законнае, пачэснае ў сябе на радзіме месца тых арыгінальных назваў населеных пунктаў, якіх мы недалічваемся сёння з-за непрадуманых, а ў шэрагу выпадкаў нават злачынных дзеянняў прадстаўнікоў мясцовай адміністрацыі. Беспадстаўныя перакройванні геаграфічнай карты Беларусі прычынілі велізарную шкоду духоўнай спадчыне краіны, садзейнічалі адрыву людзей ад іх гістарычных каранёў.

Раздзел I

МОВА ЗЯМЛІ — ПАМЯТКА ГІСТОРЫІ

У «мове зямлі» старажытныя абарыгены краю ўпісалі сваё жыццё ў гісторыю будучых пакаленняў больш трывала, чым упісалі сваё імя ў гісторыю вялікія палкаводцы старажытных цівілізацый, якія пакінулі свае пісьмёны, высечаныя на камені.

І. П. Філевіч

У спадчыну ад мінулых пакаленняў нам дасталася велізарная колькасць назваў населеных пунктаў, рэк і азёраў, палёў і сенажацяў, урочышчаў і іншых геаграфічных аб'ектаў. На зямлі нашай Бацькаўшчыны, бадай, не знойдзеш аніводнай народнай назвы, якая б узнікла выпадкова, без даў прычыны. Калі ўважліва прыгледзецца, дык заўсёды вызначыш, што вынікае яна з нейкіх асаблівасцей прыроднага асяроддзя, умоў вытворчай дзейнасці жыхароў і вельмі часта звязана з гістарычным мінулым чалавека. Сам народ ніколі не назаве сваё паселішча словам, якое ў чымсьці не адпавядала б, а тым больш пярэчыла б ісціне. Не дзіва, што адзін з паэтаў пісаў:

Народ умее цёплым словам
Радзімы край свой прыласкаць.

Да гэтых слоў хацелася б дадаць: не толькі *цёплым*, але і *трапным*, *праўдзівым*. Ці не таму часта, высветліўшы да пэўнага часу незразумелую нам назву горада ці вёскі, мы лепш пачынаем разумець іх мінулае, асаблівасці жыццядзейнасці людзей, іх звычкі і норавы?

З'яўляючыся спрадвечным аўтарам сваёй мясцовай тапаніміі, народ сам ніколі не ідзе на яе перайменаванне, хоць з прычыны істотных сацыяльна-эканамічных, палітычных і нават прыродна-кліматычных змен назва перастае адпавядаць новым умовам. Выключэнні могуць быць толькі ў дачыненні да назваў, якія ў далёкім мінулым маглі навізаць людзям розныя прыгнятальнікі ў мэтах прыніжэння іх чалавечай годнасці. Менавіта з такой несправядлівасцю звязваюць з'яўленне назваў г. *Прапойск* (цяпер *Слаўгарад*), в. *Дурневічы* (цяпер *Луговая* Баранавіцкага р-на). Адносна апош-

няй існуе такая легенда. У мінулым гэта вёска называлася *Невічы*, але пры ўдакладненні геаграфічных назваў населеных пунктаў данай мясцовасці хтосьці з памешчыкаў дадаў спераду да яе тры літары *дур* і атрымаўся, як таго ён і жадаў, досыць зняважлівы для яго сялян тапонім.

Падобных да вышэй прыведзеных абразлівых назваў на беларускай тэрыторыі было няшмат. Калі хтосьці навязваў людзям брыдкаю назву, яна надоўга не прыжывалася і ўступала сваё месца той, што падбіраў сам народ, зыходзячы са сваіх мясцовых умоў. Значна больш было не зусім мілагучных назваў населеных пунктаў. І тут здзіўляцца няма падстаў. Жыццё нашых далёкіх продкаў стагоддзямі працякала ў нялёгкіх сацыяльна-эканамічных умовах, пры няспынным супрацьстаянні неспрыяльным прыродным з'явам. Сялянскаму люду даводзілася ў цяжкай, упартай барацьбе адваёўваць у балот і лясоў участкі зямлі, каб пераўтварыць іх у палі і пашы. Дасягнутая ў такім змаганні з прыродай перамога не заўсёды давала жаданыя вынікі. З нанова створаных зямельных участкаў здымаліся нізкія ўраджаі, часта на палі наступалі балоты, на раскіданыя ўздоўж берагоў рэк і азёраў паселішчы набягалі зграі галодных ваўкоў, для лову якіх ладзілі спецыяльныя ямы. Нярэдкамі гасцямі тут бывалі мядзведзі, лісы і іншыя дзікія звяры. Адсюль у спрадвечных назвах населеных пунктаў Беларусі тапонімы *Бяслічы, Войчая Яма, Галоднічы, Гніліца, Дзікае, Забалоцце, Пусты Вугал, Чорная Гразь* і шмат да іх падобныя. Таму нельга нам абвінавачваць сваіх прашчураў, што яны не знайшлі для наймення родных куточкаў прыгожых, ласкавых для слыху слоў. Для нашых непісьменных продкаў, відаць, найважней за ўсё было не траскучае, а праўдзівае слова, незалежна ад яго знешняй гукавай афарбоўкі, успрымання на слых. Навошта ж было саромецца таго, што арганічна ўпляталася ў змест самога жыцця?

Шмат тапонімаў, што дайшлі да нас ад часоў далёкай мінуўшчыны, па розных прычынах часта чымсьці сёння не задавальняюць жыхароў, асабліва тых, хто жыве не ў ладу са сваёй гісторыяй. Больш за ўсё наракаюць, што старажытная назва не дапасоўваецца да сучаснага жыцця. А калі разабрацца, дык чаму яна павінна дапасоўвацца? Назва ж з'явілася на свет даўным-даўно і зусім не абавязана ўвасабляць у сабе

сённяшні дзень. Кантрастнасць паміж імі зусім нармальна-ная з'ява і яе варта баяцца ці пазбягаць. Наадварот, яе можна выкарыстоўваць у самых розных ракурсах.

Думаецца, няма аніякай патрэбы даказваць, што часта нехарактэрныя, кантрастныя нашым дням геаграфічныя назвы праз метады параўнання дазваляюць больш выразна ўбачыць дасягнутае людзьмі ў працэсе іх шматвяковай стваральнай працы. Нездарма ж мы ў многіх выпадках пры лагічных абгрунтаваннях той ці іншай з'явы для большай пераканаўчасці прыбягаем да гісторыка-параўнальнага аналізу, самую апошнюю стадыю развіцця той ці іншай з'явы супастаўляем з тым, чым яна была на сваім зыходным рубяжы. Старажытны тапонім — гэта проста знаходка ў імкненні выявіць пераемнасць паміж далёкім мінулым і сённяшнім днём, гісторыяй і сучаснасцю. Так што не будзем палохацца кантрастнасці паміж паняццем, якое ўкладваецца ў гістарычны тапонім, і зместам нашага сучаснага жыцця, бо яна абумоўлена самім ходам паступальнага развіцця грамадства.

Кантрастнасць паміж старажытнай назвай вёскі ці горада і іх сучасным жыццём дае невычэрпны і каштоўны матэрыял для выхавання маладых пакаленняў. Без усякага сумнення, кожнага падлетка зацікавіць, чаму яго родная вёска носіць назву *Чорная Гразь*, *Халопкавічы*, *Фальварак*, *Сярмяжка* і да іх падобныя. І тут бацькам хочаш не хочаш давядзецца выступаць перад сваімі дзецьмі ў ролі краязнаўца, а пры неабходнасці нават і самому звярнуцца да гістарычнай, даведачнай літаратуры, каб знайсці адказы на магчымыя пытанні.

Затое нікога не падштурхнуць да глыбокага роздуму на прыдуманых ў цішыні адміністрацыйных кабінетаў новенькія, падгладжаныя да бляску такія назвы, як *Малінавая*, *Васількі*, *Сонечная*, *Клёнск*, *Ябланейка*, *Вішнёвая*, *Рыбнае*, *Грыбное*, *Арэхава...* А калі і з'явіцца пытанне, дык хутчэй за ўсё ад таго, што вёскі-то называюцца *Арэхава*, *Вішнёвая*, *Малінавая*, а ў гарадах іх жыхароў і днём з агнём не знойдзеш ні арэхаў, ні вішань, ні малін.

Упэўнены, што чалавецтва зрабіла б вялікую памылку, каб пераўтварыўшы ва ўрадлівую зону цяперашні Галодны Стэп, надумала назваць яго Багатым Стэпам. Куды ж разумней, каб за нашымі населенымі пунктамі ва ўсіх без выключэння выпадках захоўваліся ранейшыя найменні, што дасталіся ад продкаў. Хопіць

з нас таго, што мы маем права даваць назвы сваім калгасам і саўгасам у залежнасці ад дасягнутага імі ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця, прысвойваць імя вытворчым аб'яднанням, заводам і фабрыкам установам навукі і культуры, школам, бальніцам і г. д. І ніколі спрадвечныя назвы вёсак *Неўраджайнае* ці *Голае* не прывядуць да страты чалавечай вартасці іх жыхароў, не абядняць тапанімічны пашпарт нашай зямлі, калі яны ад года ў год збіраюць высокія ўраджаі, жывуць у дастатку. Больш таго, прыведзеныя вышэй назвы могуць служыць людзям стымулам ладзіць сваю гаспадарчую дзейнасць так, каб жыццё ў такіх вёсках не адпавядала іх найменню.

З усіх тапонімаў цывілізаваныя людзі найбольш паважаюць, шануюць тыя, што дайшлі да сучаснасці ад самых старажытных часоў. Звычайна такія назвы маюць пэўныя адступленні ад лексікі новай літаратурнай мовы, а не дык і зусім адсутнічаюць у ёй, з цяжкасцю паддаюцца растлумачэнню, што з'яўляецца падставай узнікнення самых неверагодных легендаў аб іх паходжанні, часта досыць цікавых паводле зместу, блізкіх да кароткіх мастацкіх апавяданняў. Практычна ў нас на Беларусі няма ніводнай гістарычнай назвы, пра якую не была б складзена адна ці некалькі легендаў аб яе паходжанні.

Не з'яўляецца выключэннем з гэтага правіла і сама сталіца Беларусі *Мінск*. Калі згодна адной легендзе ён бярэ сваю назву ад мясцовай *рэчкі Менка*, дык другая, цяпер ужо адхіленая, была звязана з размяшчэннем гэтага старажытнага горада ў месцы, дзе адбываўся інтэнсіўны абмен (адсюль — *Менск*) таварамі паміж тубыльскімі і прыезджымі купцамі. Як бачым, кожная з легендаў даволі праўдападобная, грунтуецца на лінгвістычным матэрыяле. Не выпадкова таму ў старажытнасці назву нашай сталіцы вымаўлялі і пісалі не так, як гэта мы робім сёння — *Мінск*, а *Менеск*, *Менск*, дзе выразна прысутнічае корань слова *мен*.

Калі ж беларускія землі апынуліся пад уплывам культуры Рэчы Паспалітай, у службовым справаходстве беларускую мову пачалі паступова замяняць польскай мовай, стала відавочным, што старажытнае напісанне *Менеск*, *Менск* не адпавядае патрабаванням апошняй, бо нагадвала яго жыхарам пра штосьці сваё, роднае. Да таго ж, у Польшчы ўжо добра вядомым быў уласны горад *Мінск-Мазавецкі*. Адсюль, значыць, і на-

звучае горада патрэбна было пісаць не *Менск (Менск)*, а *Мінск*. Так яно і атрымалася на практыцы: спачатку ў розных службовых дакументах, а пазней і ў літаратуры замест звыклага *Менеска (Менска)* сталі ўжываць *Мінск*. На гэты фактар не звярнулі аніякай увагі і царскія чыноўнікі, пасля таго як Мінск у выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793 г.) быў далучаны да Расійскай імперыі.

Аднак гэта перакручаная на польскі лад назва ніколі не задавальняла шчырых беларусаў-патрыётаў. Таму як толькі з перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. узнікла рэальная магчымасць беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння, і Мінск стаў сталіцай БССР, неўзабаве яе ўрад прыняў рашэнне называць яго Менск. Жыхары горада, як і ўвесь беларускі народ, з разуменнем успрыялі гэты справядлівы акт маладой беларускай дзяржавы, бачачы ў ім важны крок да ўсталявання новага жыцця на трывалым нацыянальным грунце.

На жаль, наш нацыянальна-культурны Рэнесанс ў міжваенны перыяд быў гранічна кароткатэрміновым. З разгулам сталінска-яжоўска-берыеўскіх рэпрэсій стаў наносіцца ўдар за ўдарам па нацыянальных заваёваў беларускага народа, і таму прызналі нават неметазгодным захоўваць назву яго сталіцы ў старажытным напісанні. Палічылі за лепшае пісаць па-ранейшаму, г. зн. па-польску. Цяпер, калі звязаная з развіццём грамадскага жыцця дэмакратызацыя міжнацыянальных адносін абудзіла этнічную самасвядомасць людзей, выклікала ў іх прагу да ведаў свайго гістарычнага мінулага, усё больш і больш раздаецца галасоў аб вяртанні Мінску яго спрадвечнай назвы *Менск*. І я лічу, што гэта зусім абгрунтаваны жаданні. Гістарычная справядлівасць рана ці позна павінна ўзяць верх.

Шмат таямнічага ўтойваецца і ў назвах некаторых нашых абласных цэнтраў. Паводле шчаслівага збегу акалічнасцей так сталася, што ўсе яны маюць даволі багатае гістарычнае мінулае, а гэта дае падставы для ўзнікнення розных легендаў аб паходжанні іх назваў. Прычым дапытлівы чалавечы розум па некаторых з іх яшчэ і па сённяшні дзень не дакапаўся да ісціны, працягваючы задавальняць сваю зацікаўленасць усяго толькі здагадкамі, гіпотэзамі. Узяць, да прыкладу, *Гомель*. Хаця многія вучоныя ледзь не катэгарычна выводзяць яго са старажытнага тэрміна *гаміла (гамо-*

ла) — *магіла*¹, *узгорак*, сёй-той на ўзроўні спрощанага падыходу да разгадкі схільны тлумачыць этымалогію тапоніма тым, што паблізу горада, размешчанага на рацэ Сож, было мелка, і людзі, каб папярэдзіць адзін аднаго ў час руху па вадзе, выкрыквалі: «Го-го-го! Мель!» Не навукова, але досыць займальна!

Не задаволіўся народ і навуковым вытлумачэннем этымалогіі тапоніма *Магілёў*. З пункту гледжання навукі тут усё вельмі проста: у аснове яго дахрысціянскае асабовае імя *Магіла*, да якога дадаецца суфікс *-ёў*. Такіх назваў населеных пунктаў патранімічнага паходжання ва ўсходнеславянскіх народаў нямала. Але ў беларускім народным паданні існуе наконт гэтага даволі цікавае меркаванне, якое ў свой час захапіла і фантазію Я. Купалы. Паводле існуючай легенды, Магілёў быў закладзены ля магілы бяспрашнага змагара з сацыяльнай несправядлівасцю *Машэкі*. Вось гэты фальклорны сюжэт і апрацаваў народны пясняр Я. Купала для сваёй паэмы «Магіла льва», а Е. Міровіч і В. Вольскі паклалі яго ў аснову п'есы «Машэка». Распаўсюджанню легенды садзейнічала і напісанне беларускім кампазітарам Р. Пукстам оперы «Машэка». Аўтару гэтых радкоў вядома яшчэ і такое, нібыта Магілёў хацелі перайменаваць у гонар ураджэнца яго выдатнага савецкага вучонага ў галіне матэматыкі, астраноміі, геафізікі, даследчыка Арктыкі О. Ю. Шмідта, які памёр у 1956 г. Што й казаць, Ота Юльевіч — сапраўдны буйны вучоны, заслугоўвае ад сваіх землякоў права на бессмяротнасць. І трэба аддаць належнае розуму і разважлівасці магіляўчан, што яны не згадзіліся на ахвяраванне гістарычнай назвы, а знайшлі іншыя, больш прымальныя сродкі захаваць памяць пра свайго слыннага сына.

Не пашчасціла на легенды астатнім абласным цэнтрам Беларусі — *Брэсту*, *Віцебску*, *Гродне*. Назву першага выводзяць — і зусім справядліва — ад слова *бяроста* 'бярозавая кара', таму выказваюцца слушныя думкі вярнуцца да яго старажытнай летапіснай назвы *Берасце* (*Бярэсце*)². Назву другога з упамянутых гара-

¹ Апаненты гэтай легенды не пагаджаюцца з такім тлумачэннем, паколькі на Віцебшчыне ёсць возера Гомель.

² У XVII — XIX стст. меў назву *Брэст-Літоўск*, што падкрэслівала колішняе ўваходжанне ў склад Вялікага Княства Літоўскага, у 1921—1939 гг. — *Брэст-над-Бугам*, што тлумачыла нежаданне польскіх улад прызнаць яго прыналежным да іншага народа.

доў звязваюць з р. *Віцьба*. А вось само апошняе слова — гідронім — не такое простае ў разуменні. Бясспрэчна, яно не мае нічога агульнага з дзеясловам *віцьці віцца*. *Віць*, як многія лічаць, — гэта *вільготнае месца, багна*, а фармантам *ба* ў нашай тапаніміцы абазначаецца прымеркаванасць да пэўнай мясцовасці. Да таго як з'явіцца сучаснай назве гэтага горада, ён быў вядомым са старонак летапісаў, гістарычнай літаратуры, як *Віцеск, Відзьбеск, Віцьбеск*. Як бачым, па вымаўленні сённяшняя назва *Віцебск* зусім не адрозніваецца ад сваёй першаасновы.

Адзін з самых распаўсюджаных славянскіх тэрмінаў *горад, гарадзьба* ляжыць у аснове апошняга з вышэй пералічаных абласных цэнтраў Беларусі. Паколькі прыняты для ўтварэння імя горада тэрмін зведаў на сваім доўгім вяку шмат варыянтаў, дык і сучасная назва гэтага абласнога горада не заўсёды была такой, якой мы карыстаемся сёння. Паводле розных старажытных пісьмовых крыніц вядомы наступныя яго варыянты: *Городень, Городна, Городня*. Апошнім часам на старонках мастацкай літаратуры, літаратурна-мастацкіх часопісаў, выданняў нефармальна аб'яднанняў усё часцей і часцей замест афіцыйна прынятай цяпер назвы *Гродна* ўжываецца старажытны тапонім *Гародня*, што, несумненна, можна вытлумачыць законным жаданнем людзей аднавіць сваю гістарычную і духоўную спадчыну.

Рэдка знойдзеш на Беларусі і гарады меншых, чым вышэй разгледжаныя, памераў, каб народ не захоўваў у памяці легенды і пра іх паходжанне. Прычым высвятляецца такая заканамернасць: чым цяжэй падаецца пераклад назвы на сучасную мову, тым больш забытая і адначасова больш займальная і па-мастацку аформленая легенда пра паходжанне назвы населенага пункта. Са сказанага хочацца зрабіць выснову аб недапушчальнасці, з прычыны нявысветленасці паходжання, нават думкі пра замену такой назвы, каб не пазбавіць дасціпны розум чалавека магчымасці працягваць шукаць разгадку, пакінутую далёкімі прашчурамі, каб не перапыніць складання новых фальклорных сюжэтаў на гэту цікавую тэму. Не ведаю, як каго, а мяне, напрыклад, радуе, што і па сённяшні дзень яшчэ далёка не ўсе назвы населеных пунктаў канчаткова вытлумачаны. Няхай хвалююць яны думку людзей, будзяць да роздуму, падштурхоўваюць да вывучэння гістарычнай, края-

знаўчай літаратуры ў мэтах пошукаў адказу на гэта пытанне.

Сярод гарадоў, назвы якіх усё яшчэ патрабуюць расшыфроўкі, можна прыгадаць раённыя цэнтры Мінскай вобласці *Узда* і *Нясвіж*. Як у першым, так і ў другім выпадку існуюць навуковыя і простанародныя тлумачэнні іх паходжання, прычым вельмі не падобныя адно да аднаго. Лічу, каб тлумачэнне вучоных было добра абгрунтаваным, даўно трапіла і надзейна замацавалася ў літаратуры, народныя паданні наўрад ці захаваліся б па сённяшні дзень з прычыны сваёй таксама яўна недастатковай верагоднасці. Чым жа не задавальняе жыхароў растлумачэнне паходжання назваў апошніх? Вядома, перш за ўсё неканкрэтнасцю, вялікай мерай умоўнасці. Скажаць чытачу, што назва *Узда* паходзіць ад імя рэчкі такога ж наймення (а больш раннія назвы ракі *Усда*, *Уса*), значыць нічога слушнага не скажаць, бо сам гідронім *Уса* да канца не высветлены ў навуцы.

Мала суцэсальнага і пераканаўчага для дапытлівага чалавека даюць вучоныя аб паходжанні тапоніма *Нясвіж*, прапануючы шукаць для яго паралелі ў назвах ракі *Ствігі*, возера *Свідна*, *Свідавецкага перавала* ў Карпатах. Віна вучоных, якія спецыялізуюцца ў галіне тапанімікі, што яны пераканаўча не даказалі адпаведным арганізацыям, якія заняты складаннем геаграфічных карт, розных даведнікаў па адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле былой Беларускай ССР, што ва ўсіх выпадках, незалежна ад ужывання беларускай ці рускай моў, назва горада *Нясвіж* павінна пісацца праз я і мець націск на апошнім складзе. Дваякага падыходу тут не можа быць, падобна таму як і з найменнямі гарадоў *Бярэзіна*, а не *Беразіно*, *Капыль*, а не *Копыль*, *Мазыр*, а не *Мозыр*, *Стоўбцы*, а не *Стаўбцы*, рэк *Бярэзіна* (*Бяроза*), а не *Берэзіна*, *Нёман*, а не *Неман*. Менавіта так спрадвеку вымаўляліся гэтыя словы мясцовым насельніцтвам, што за аснову павінна быць прынята і цяпер у навуковай і спецыяльнай літаратуры, службовым справаводстве.

Небеларускія варыянты вымаўлення гэтых тэрмінаў, бяспрэчна — памылкі, выкліканыя няведаннем нашай мовы аўтарамі, што складалі карты Беларусі. Пра беларускі населены пункт *Бярэзіна*, а ў цяперашнім вымаўленні (пад уплывам рускай мовы) — *Беразіно*, так і хочацца сказаць, што ён утвораны па тыпу праслаўленага ў вайне з Напалеонам рускага сяла *Барадзіно*. Дзіўна,

што адступленні ў рускай мове ад правільнага напісання і вымаўлення паасобных беларускіх нацыянальных тапонімаў дапушчаны нават параўнальна зусім нядаўна, калі нашай лінгвістычнай навуцы ўдалося сёе-тое зрабіць па іх унармаванні. Датычыцца, да прыкладу, гэта і Мазыра, які ўсяго некалькі дзесяткаў гадоў таму назад і ў рускім вымаўленні нічым не адрозніваўся ад беларускага, маючы націск на апошнім складзе.

Калі вышэй гаворка ішла пра гарады, назвы значнага ліку якіх не вытлумачыш лінгвістычным матэрыялам сучаснай беларускай мовы, дык цяпер хацелася б звярнуць увагу чытача на рэчы зусім адваротнага парадку, бо і ў даным выпадку таксама не заўсёды ўдаецца вельмі лёгка разабрацца з рэальнымі прычынамі, якія абумовілі з'яўленне на беларускай зямлі такога тапоніма. Возьмем, да прыкладу, усім нам добра вядомы горад на Гродзеншчыне *Ваўкавыск*. Любы чалавек без адпаведнай тапанімічнай падрыхтоўкі раскладзе яго на два словы *воўк* і *выс*. У простанароддзі, між іншым, і сапраўды жыла і працягвае жыць такая думка. А вось у вучоных наконт гэтага не існуе адзінага меркавання. Няма рознагалоссяў паміж імі толькі адносна першай часткі назвы горада — *воўк* як драпежная жывёліна. Што ж датычыць другой часткі тапоніма, дык многія перакладаюць яе, як *выя*, што на старажытнарускай мове азначае *шея* альбо *высь* (вышыня). Гэта, на думку добрага знаўцы беларускай тапанімікі В. А. Жучкевіча, ёсць пераробка з *выйск*. Пэўныя падставы выводзіць другую частку слова разглядаемага тапоніма з *высі* (вышыня) маюцца, бо і сапраўды паблізу Ваўкавыска знаходзяцца ўзвышшы. Аднак больш прыхільнікаў такой версіі, што яго назва ўзнікла тады, калі ў горадзе вялікі князь прымаў службылых людзей, у абавязкі якіх уваходзіла ў час палявання выць па-воўчаму, каб прывабіць звера.

Прывядзём і яшчэ даволі цікавую і незвычайную легенду пра паходжанне Ваўкавыска. У старажытнасці, як засведчана ў паданні, тут жылі продкі славян *нейры*, якія раз у год пераўтвараліся ў ваўкоў. Відавочна, па гэтай прычыне і пазней некаторыя народы прыпісвалі і беларусам пры патрэбе ўмець пераўвасабляцца ў ваўкоў. Згодна з легендай падзеі разгортваліся такім чынам: «Калі ворагі выклікалі на бой мясцовае войска, насустрач ім з туману выбегла зграя ваўкоў. Ворагі, спалоханыя чуткамі пра здольнасць тутэйшых людзей

раз у год становіцца ваўкамі і ў такім выглядзе перагрызаць горла праціўнікам, у страху разбегліся. Воіны мясцовага князя, прыйшоўшы на поле бою, не адшукалі тых, хто іх выклікаў, аднак, убачыўшы звяроў, усё зразумелі»¹. Цяпер наўрад ці знойдзецца хоць адзін чалавек, які б палічыў гэтае паданне за праўду. А раней жа верылі калі не ўсе, дык многія, таму не выпадкова выявай на гербе гэтага горада стаў «Выючы воўк».

На першы погляд нічога няма больш простага, як вытлумачыць этымалогію назвы горада *Клецк* Мінскай вобласці, у якой бачыцца нешта зусім блізкае з шырока распаўсюджаным на Беларусі традыцыйным сялянскім будынкам *клець* для захавання рознай маёмасці. Аднак не варта адразу ж згаджацца, бо і тут нас таксама чакаюць розныя версіі. Найбольш праўдападобную выказвае правадзейны член Геаграфічнага таварыства СССР А. Рогалеў. Ён не пагадзіўся звязваць назву гэтага горада ні з *клецю*, ні з рускім дыялектным словам *кльч* 'бярозавыя парасткі', ні з беларускім *клучанне* 'зеляніна, якой упрыгожваюць хату на Сёмуху', а лічыць з прычыны наяўнасці ў тапоніме суфікса *-ск*, што ён паходзіць ад назвы ракі, якая, праўда, не захавалася да нашых дзён, але магла ўпадаць у раку Лань, на якой стаіць Клецк.

Схільных да фантазіі былых і цяперашніх жыхароў горада *Бярозы* (да 1939 г. *Бяроза-Картузская*) Брэсцкай вобласці зусім не задавальняў і не задавальняе просценькі варыянт вытлумачэння яе назвы ад адной з самых распаўсюджаных на Беларусі парод ліставых дрэў *бярозы*. Населеных жа пунктаў з такім іменем у нас дзесяткі. Мо каб не быць падобнымі да іх, людзі і захоўваюць у памяці арыгінальную легенду аб паходжанні свайго горада? Яе так запісаў рэдактар *Бярозаўскай раённай газеты «Маяк камунізму»* Я. Сяленя. «...Блукаў па свеце сляпы стары з хлопчыкам-павадыром. Каб пазбавіцца сваёй слепаты, шукаў стары дапамогі ў розных краінах; якіх толькі знахароў не наведваў, якія толькі зеллі не спрабаваў! Але ўсё дарэмна: збавенне ад хваробы не наступала. І вось даведаўся сляпы, што ёсць на зямлі такое месца, дзе ўсялякія хваробы вылечваюць... крыніцы жывой вады. Доўга цягнуліся іх пошукі. І аднойчы хлопчык прывёў старога ў бярозавы гай, наскрозь пранізаны сонечным святлом.

¹ Літ і мастацтва. 1990. 30 сак.

У ім струменіў крыштальна чысты ручай і білі свежыя крынічкі. Стомленыя вандроўнікі паспрабавалі крынічнай вады, а потым хворы акрапіў ёю свае вочы... І адбыўся цуд — перад старым адкрыўся ва ўсім харакстве навакольны свет.

У падзяку за сваё вылячэнне ён, чалавек багаты, вырашыў пабудаваць у бярозавым гаі кляштар, з якога і пачаўся цяперашні горад»¹.

Цікава складзена, нічога не скажаш. Галоўнае тут не верагоднасць, а імкненне людзей авеяць паходжанне назвы сваёй малой радзімы нейкай таямнічасцю і прывабнасцю, каб парадзіць у новых пакаленняў любоў і павагу да сваёй бацькаўшчыны. І трэба сказаць, што такімі высакароднымі пачуццямі надзелены душы жыхароў Бярозы. Шануючы памяць пра мінулае, яны і пасённы не пагаджаюцца, што ад назвы іх горада па невядомых прычынах адкінута яго другое слова *Картузская*, бо яно ж зусім невыпадковае, звязанае з іменем каталіцкага манаскага ордэна *картазіянцаў* (*картузаў*), які тут заклаў у 1648 г. будаўніцтва кляштара. Пад назвай *Бяроза-Картузская* гэты населены пункт упамінаўся ў час перагавораў Пятра I з польскім каралём Аўгустам II у мэтах арганізацыі сумеснай барацьбы са шведамі ў гады Паўночнай вайны; меў дачыненні да службы тут у 30-х гадах XIX ст. вядомага рускага дробнабуржуазнага рэвалюцыянера Міхаіла Бакуніна, да дзейнасці паўстанцкіх атрадаў Кастуся Каліноўскага. 30-я гады XX ст. адзначаны жорсткімі катаваннямі ў Бяроза-Картузскім канцэнтрацыйным лагеры змагаюць за нацыянальную незалежнасць Заходняй Беларусі, Заходняй Украіны і Літвы ад буржуазна-памешчыцкай Польшчы. Ужо гэтага далёка не поўнага пераліку гістарычных фактаў дастаткова, каб гораду вярнуць яго поўную назву *Бяроза-Картузская*. Рэабілітацыя старога імя прадыктавана яшчэ і чыста практычнымі меркаваннямі: аблегчыць работу органаў сувязі па размеркаванні да адсылкі карэспандэнцыі ў гэты горад, паколькі падобныя да яго назвы не рэдкасць на тэрыторыі нашай рэспублікі.

З зайздроснай упартасцю, ад самога моманту заснавання ў 1954 г. Лепельскага краязнаўчага музея, б'ецца яго калектыў над разгадкай гэтай, здавалася б,

¹ Літ. і мастацтва. 1989. 10 сак.

зусім просценькай па сваім вымаўленні назвы раённага цэнтра. Але не ўсё так лёгка, калі глыбока ўнікнуць у сутнасць справы. Не задавальняючыся беларускімі версіямі аб паходжанні роднага горада, яны звярнуліся да сваіх калег з суседніх рэспублік, бо шматвяковая гісторыя Лепеля мае шмат агульнага з іншымі народамі. Аўтары адказаў не паўтараюць адзін аднаго.

Калі прафесар Адэскага ўніверсітэта А. Качубінскі выводзіць слова *лепель* з латышкага *liēna* 'ліпа', дык работнікі Рыжскага музея гісторыі, літаратуры і мастацтва імя Я. Райніса лічаць, што яно паходзіць ад латышкага *lepe* ці літоўскага *lepeli* і як у першым, так і ў другім выпадку абазначае 'жоўтыя гарлачыкі' (німфеі).

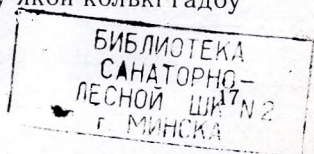
Здаецца, на гэтым можна было б паставіць кропку, але нядаўна ў спрэчку ўмяшалася тапаніміст з Міншчыны Р. Аўчыннікава і з усёй катэгарычнасцю заявіла, што слова *лепель* прыйшло да нас з фіна-угорскіх моў (*lep*) і перакладаецца *альховы*. Спрачацца з ёй няма сур'ёзных падстаў, бо і сапраўды ў гэтым раёне ўказаная парода дрэў з'яўляецца адной з самых распаўсюджаных.

Аднак, нягледзячы на ўсе вышэй сказанае пра этымалогію тапоніма *Лепель*, навуковы супрацоўнік краязнаўчага музея І. Януш так заявіў у сваім артыкуле: «І па сённяшні дзень мы не можам з упэўненасцю і канчаткова сказаць, адкуль прыйшла гэта назва»¹. Пагодзімся і мы з такой думкай. Няхай спецыялісты і аматары ў галіне беларускай тапанімікі працягваюць весці пошукі, працаваць над гэтай загадкай, папаўняючы нашы веды пра народныя назвы гарадоў і вёсак.

Цікавыя легенды аб сваім паходжанні маюць не толькі буйныя, сярэднія і дробныя гарады Беларусі. Дапытлівы розум, багатая фантазія і жыхароў многіх вёсак, асабліва з назвамі сапраўды народнымі, гістарычнымі, а не напрыдуманымі пазбаўленымі ўсялякай творчасці і разважлівасці функцыянерамі, данеслі цяперашнім пакаленням шмат захопляючых версій пра паходжанне такіх тапонімаў, а сям-там працягваюць складацца пра іх легенды і па сённяшні дзень, узбагачаючы наш вусны беларускі фальклор.

Чым жа, скажам, не цікава апавядаецца ў народзе пра факт узнікнення вёскі *Люцінка*, у якой колькі гадоў

¹ Звезда. 1990. 7 кастр.

29574

свайго творчага жыцця правёў пачынальнік беларускай літаратуры В. І. Дунін-Марцінкевіч? Як няцяжка здагадацца, назва паходзіць ад жаночага імя Люціна. Але ж чаму менавіта *Люціна*, а не якое-небудзь іншае імя жанчыны? Паданне дае пераканаўчы адказ на гэта пытанне. Люцінка была дачкою пана-прыгонніка тых мясцін, які ў вольны час любіў займацца верхавой яздой. Аматарам яе стала і дачка пана. Адноўчы яна выбралася на прагулку на дрэнна аб'езджаным маладым жарэбчыку. І трэба ж такому здарыцца, што пад прыэднімі нагамі каня выпадкова апынулася птушка. Успуджаны конь перастаў слухацца свайго ездака і галопам кінуўся да рэчкі. Цяжка сказаць, чым бы ўсё гэта закончылася, не апыніся на щчасце Люцінкі каля рэчкі сын аканома. Ён спыніў каня і выратаваў дзяўчыну з бяды. Абрадаваны пан іменем сваёй дачкі і назваў тую вёску.

Легенда прыгожая, са шчаслівым канцом. Але куды больш у нашага народа трагічных версій пра паходжанне вёсак, бо ў іх сапраўдным жыццём было больш гаротнага, чым радаснага. Для захавання ў нашай памяці падзей сівой мінуўшчыны ў аднолькавай ступені важна ведаць, перадаваць ад пакалення да пакалення і радасныя, і самотныя легенды, звязаныя з імёнамі населеных пунктаў. І якая вялікая карысць была б, каб у нашага народа, асабліва моладзі, знайшліся апантанныя клопатамі аб яго лёсе людзі, якія маглі б максімальна поўна сабраць, літаратурна апрацаваць і выдаць такія легенды! Гэта ж наш бескаштоўны гістарычны і духоўны скарб. І яго як мага хутчэй трэба адшукваць і запісваць у першую чаргу па тых населеных пунктах, якія пакідаюць людзі, ратуючыся ад чарнобыльскай бяды.

Дарослыя добра памятаюць шмат чаго пра свае пакінутыя мясціны і ахвотна раскажуць пра іх даследчыку і любому, хто нераўнадушны да беларускай тапаніміі. А вось у дзяцей наўрад ці што застанеца ў памяці пасля пераезду на новае месца жыхарства. Адзначалася, што старыя людзі ведаюць каля ста назваў сваіх мясцін, сярэдняга ўзросту — 30—40, а маладыя — усяго толькі 5—6¹. Тут відавочна недапрацоўка і сям'і, і школы. Як адны, так і другія робяць вельмі вялікую памылку, калі не знаёмяць дзяцей з мясцовымі геагра-

¹ Звязда. 1990. 18 крас.

фічнымі назвамі, што бытуюць у роднай і суседніх вёсках. На добры лад ва ўсіх агульнаадукацыйных школах, нават пачатковых, павінна быць складзена і запісана на кожны населены пункт паданне, і прычым не адно, а столькі, колькі іх існуе ў народзе. Калі б у сем'ях і школах вялася такая работа з дзецьмі, яны ніколі не дапусцілі б, дасягнуўшы сталага ўзросту, каб чыя-небудзь рука замахнулася на назву іх малой радзімы.

Раздзел II

ТАПАНІМІЯ ЯК УВАСАБЛЕННЕ ЖЫЦЦЯ І БЫТУ НАРОДА

Тапаграфічнае імя амаль ніколі не бывае выпадковым і пазбаўлёным значэння. У ім па большай частцы выяўляюцца ці якая-небудзь прыкмета ўрочышча, ці характарыстычная рыса мясцовасці, ці намёк на паходжанне прадмета, ці нарэшце якая-небудзь акалічнасць, больш-менш цікавая для розуму альбо фантазіі.

Акадэмік Я. Грот

Қаштоўным пластом нашай народнай тапаніміі, апроч гістарычных найменняў, з'яўляюцца назвы населеных пунктаў, у якіх увасоблены геаграфічныя і прыродна-кліматычныя своеасаблівасці роднага краю, характар вытворча-прафесійнай дзейнасці людзей, спосабы і формы задавальнення імі сваіх матэрыяльных і духоўных патрэб. Як ужо паказана ў папярэднім раздзеле, многія гістарычныя тапонімы таксама найцяснейшым чынам звязаны з геаграфічнымі і прыродна-кліматычнымі фактарамі, бо яны ўзніклі па берагах рэк і азёр, г. зн. у месцах, дзе найлепш за ўсё можна было ладзіць жыццё чалавеку.

Нашы продкі ахвотна выкарыстоўвалі асаблівасці мясцовага ландшафту ў назвах населеных пунктаў. І гэта надзвычай важна для рэтраспектыўнага вывучэння геаграфічных і прыродна-кліматычных умоў роднай зямлі, бо пад уплывам часу і асабліва пад уздзеяннем вытворча-гаспадарчай дзейнасці чалавека акаляючае яго асяроддзе вельмі істотна змяняецца, а назва вёскі ці горада, у якой адлюстраваны тыя ці іншыя

рысы гэтага асяроддзя, працягвае жыць, дапамагае лепш зразумець далёкае мінулае.

У беларускім алфавіце, бадай, няма ніводнай літары, з якой не пачыналася б назва населенага пункта, у якой угадваецца штосьці з мясцовага ландшафту. Таму было б нерэальным у невялікай па памерах кнізе разгледзець усе ці амаль усе тапонімы такога паходжання. Спынімся на толькі найбольш характэрных.

Ад часу ўзнікнення многіх назваў беларускай зямлі і па сённяшні дзень прайшло не адно стагоддзе. Таму не будзем здзіўляцца, што паасобныя назвы населеных пунктаў, сэнс якіх некалі ўгадваўся нават маладасведчанымі людзьмі, цяпер з вельмі вялікай цяжкасцю паддаюцца вытлумачэнню, бо такога роду словы могуць проста адсутнічаць у слоўнікавым складзе сучаснай беларускай мовы. Датычыць гэта і катэгорыі тапонімаў, якую разгледзім больш падрабязна.

Мала хто, апынуўшыся ў вёсках *Уюн* Быхаўскага ці *Уюнішчы* Глускага, Светлагорскага і іншых раёнаў, скажа сабе, што гэта назва звязана з наяўнасцю тут дробнага пяску, супеску, суглінку, насычаных вадой. Не скажа таму, што ў такім сэнсе слова *ўюн* цяпер вельмі рэдка ўжываецца, а калі і ўжываецца, дык толькі для абазначэння прэснаводнай, дужа рухавай рыбы з падоўжаным чэрвепадобным целам. Гэта слова мае і пераноснае значэнне: ім называюць вельмі рухавага і жвавага, пранырлівага, спрытнага чалавека.

Без дапамогі тлумачальнага слоўніка беларускай мовы мала хто знойдзе правільную разгадку назвы вёсак *Блонь* Барысаўскага і Пухавіцкага раёнаў. Не сумняваюся, што і многія жыхары гэтых населеных пунктаў толькі рукамі развядуць пры просьбе даць адказ на пытанне аб назве іх малой радзімы. І ўсё гэта толькі таму, што ўжо шмат гадоў назад перасталі называць заліўныя лугі, нізкія часткі поймы *балонню*. З гэтым словам людзі, і асабліва жыхары гарадоў, калі што і звязваюць, дык толькі плашчавую тканіну, якая была моднай у 60—70-я гады.

І ўжо зусім мала хто правільна вытлумачыць этымалогію тапоніма, у аснове якога ляжаць геаграфічныя і прыродна-кліматычныя асаблівасці роднага краю, калі ён, г. зн. тапонім, неславянскага, небеларускага паходжання. Дарэчы, такіх назваў у нас мноства, бо, як вынікае з даследаванняў шэрагу гісторыкаў, у фарміраванні беларускага этнасу бралі ўдзел многія плямёны,

і асабліва балцкія. Нямала ёсць слоў у нашай тапаніміцы і з фіна-угорскіх моў.

Славянскія плямёны, што пасяліліся на тэрыторыі сучаснай Беларусі, не маглі не лічыцца з тымі геаграфічнымі назвамі, якія ўжо бытавалі тут да іх прыходу. Да таго ж, працэс славянскай асіміляцыі балцкіх плямён адбываўся павольна, на працягу доўгага часу, і таму паасобныя словы з іх лексікі маглі ўваходзіць і ў тапанімію, якая фарміравалася ўжо са з'яўленнем сюды дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў.

Трэба мець на ўвазе, што ў гэты час і значна пазней наша зямля ніколі не была закрытай для пранікнення і пасялення на ёй і прадстаўнікоў многіх іншых народаў, якія не маглі не пакінуць свайго следу ў тапаніміі. Са сказанага вынікае, што правільнае вытлумачэнне такім тапонімам могуць даць толькі асобы з высокай лінгвістычнай падрыхтоўкай. Але ж часта, не задумваючыся над паходжаннем той ці іншай назвы, людзі ўспрымаюць ці хочуць успрымаць яе, як штосьці блізкае і даўно знаёмае, не гарантуючы сябе ад памылак. Для характарыстыкі тапонімаў гэтых дзвюх катэгорый зразумеласці прывяду некалькі прыкладаў.

На тэрыторыі нашай рэспублікі існуе цяпер нямала населеных пунктаў пад назвай *Дайнава* (Валожынскі, Воранаўскі, Лідскі і іншыя раёны) і *Дайнаўка* (Валожынскі і Ашмянскі раёны). Толькі людзі, якія ведаюць літоўскую мову і гісторыю, без ваганняў скажуць, і не памыляцца, што ў аснове гэтай назвы ляжыць этнонім *дайнова*, які абазначае адну з этнічных груп балтыйскага паходжання. Блізкім да гэтага слова тэрмінам *дайна* называюць літоўскія народныя песні. Акрамя назваў населеных пунктаў, гэты этнонім паслужыў базай для ўтварэння прозвішчаў *Дайнека*, *Дайнаў*, *Дайняк*, распаўсюджаных як на Беларусі, так і ў Літве.

Таму, хто мае пэўныя веды ў фіна-угорскіх мовах, шмат што можа падказаць назва вёскі *Ігналіна* Верхнядзвінскага раёна. Такі ж тапонім сустракаецца і на ўсходзе Літвы. Ёсць ён і ў далёкай ад нас Башкірыі, толькі там пры вымаўленні яго націск падае на апошні склад (і замест *a* вымаўляецца *o*), у той час як у нас, у літоўскай і фінскай мовах — на перадапошні. Такая прасторавае раскіданасць тэрміна *Ігналіна* (*Ігналіно*) не павінна здзіўляць, бо ў далёкім мінулым арэал распаўсюджання фіна-угорскіх моў быў вельмі шырокім. Спецыялісты ў галіне тапаніміі даволі адна-

душныя ў тым, што ў аснове разглядаемай назвы ляжыць фінскі фармант — *ліна*, што значыць *замак*, *умацаванне*.

Затое намі вельмі свабодна, прадметна, як штосьці надзвычай блізкае, успрымаецца назва горада *Браслава* Віцебскай вобласці, асабліва сваёй другой часткай — *слава*. Каму вядома гісторыя старажытнай Палаччыны, той, напэўна, назву гэтага горада звяжа з імем князя данай зямлі *Брачыславам*. І такой легенды сапраўды сёй-той прытрымліваецца, хаця больш аўтарытэтных спецыялісты лічаць, што гэты на першы погляд зусім незагадкавы тапонім трэба тлумачыць балтыйскім словам *brastá* 'брод', што добра дапасоўваецца да геаграфічнага становішча Браслава.

Прыгожа гучыць пры вымаўленні і не прымушае многіх заглядваць у тлумачальны слоўнік назва вёскі *Кудзеркі* Шчучынскага раёна, бо слова, якое легла ў яго аснову, бытуе і па сённяшні дзень, абазначаючы невялікі вузкі ўчастак лесу, неўзаранае месца сярод раллі, хмызнякі ўздоўж палявой дарогі. Але калі прыслушацца да голасу добрага знаўцы нашай беларускай тапанімікі В. А. Жучкевіча, дык не выключана, што гэты тапонім вытвараны ад літоўскага *kudrá* 'сажалка' Улічваючы сумежнасць Шчучынскага раёна да Літвы, такое тлумачэнне паходжання назвы вёскі *Кудзеркі* зусім верагоднае, але толькі нельга настойваць на катэгарычнасці такога пункту гледжання.

Назвы населеных пунктаў Беларусі, у якіх увасоблены яе геаграфічныя, прыродна-кліматычныя асаблівасці, дэмаграфічныя рысы, бытавыя ўмовы, часта вызначаюцца паўтаральнасцю і шматварыянтнасцю, што ўвогуле зразумела, таму што на яе зямлі багата месцаў, якія маюць шмат чаго агульнага паміж сабой. У прыродным асяроддзі Беларусі такім агульным, для любога не будзе сакрэтам, з'яўляюцца *балоты*. Да таго як у мірнае, спакойнае жыццё беларускай прыроды не ўварвалася магутная меліярацыйная тэхніка, у кожным раёне рэспублікі можна было знайсці па некалькі балот. Таму і лагічна, што на нашай зямлі маецца так шмат назваў населеных пунктаў з абазначэннем такой з'явішчы прыроднага ландшафту: *Белае Балота* (Рэчыцкі раён), *Вялікае Балота* (Расонскі), *Сасновае Балота* (Бярэзінскі), *Цёмнае Балота* (Шчучынскі), *Белыя Балоты* (Гродзенскі), *Балотнікі* (Шчучынскі і іншыя раёны), *Балотня* (Рагачоўскі раён), *Балотавічы* (Аршан-

скі), *Балотаўкі* (Шумілінскі), *Балотчыцы* (*Слуцкі*), *Балоты* (Кобрынскі), *Балоча* (Пухавіцкі). Пры гэтым можна смела сцвярджаць, што пералічаныя тапонімы ўзніклі даволі даўно, бо пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі новым населеным пунктам ужо не прынята было даваць такія бедныя назвы, бясконца далёкія, як пераконвалі людзей, ад характару палітыкі Савецкай дзяржавы.

Багаты наш край яшчэ і пасёння на азёры. «Пасёння» таму, што з-за вялікіх хібаў меліярацыі, пад уплывам змен у самім клімаце многія азёры спынілі сваё існаванне альбо немінуча ідуць да такога становішча. Паколькі жыццё чалавека ў мінулым і цяпер так цесна звязана з вадой, людзі імкнуліся будаваць свае паселішчы ля азёр. Калі апошнія былі вялікімі па памерах, мелі ўласнае імя, яно магло перадавацца і назве паселішча. У многіх жа выпадках найменне проста ўключала ў сябе само слова возера ў яго самых разнастайных варыяцыях, дзякуючы чаму на нашай геаграфічнай карце мы бачым такія тапонімы: *Азярэцк, Азярычын, Азярышча, Азёрная, Азярніца, Азярок, Азярцо, Азерцы, Азершчына, Азяранкі, Возера, Чырвонае Возера* і інш.

— Падобнае назіраецца і ў назвах населеных пунктаў, у аснове якіх слова *рака*. На Беларусі, бадай, няма ніводнай рэчкі, назва якой не ўвайшла б у імя той ці іншай вёскі альбо горада. Звычайна найбольш «шчаслівыя» ў гэтых адносінах вялікія паводле сваёй даўжыні рэкі, хаця ёсць і выключэнні, да прыкладу Дняпро. Паасобныя населеныя пункты Беларусі нясуць у сваіх імёнах і назвы рэк, якіх па розных прычынах ужо даўно няма ў прыродзе. Сярод тапонімаў, утвораных ад асновы *рака*, найбольш характэрныя: горад *Рэчыца* Гомельскай вобласці, такой жа назвы рабочы пасёлак Столінскага і вёскі Камянецкага, Чэрыкаўскага і іншых раёнаў, *Рэчкі* (Веткаўскі, Вілейскі, Івацэвіцкі і інш.), *Рачныя* (Докшыцкі), *Рачэнь* (Любанскі).

Наяўнасць на беларускай зямлі спрадвеку вялікай колькасці хваёвых лясоў тлумачыць, чаму тут вельмі папулярная назва населеных пунктаў, якая мае ў сваёй аснове карань *бор*. У адрозненне ад назваў вёсак з асновай *балота* гэта слова такое паважанае ў народзе, што ім ахвотна карысталіся мясцовыя Саветы для замены на іх погляд немілагучных найменняў. У выніку тапонімаў з каранем *бор* цяпер значна больш, чым іх

было пяцьдзсят гадоў таму назад. Ёсць раёны, дзе трапляюцца па некалькі такіх назваў. Шырока распаўсюджаны тапонімы з гэтай асновай у спалучэнні з азначэннямі: *Белы Бор, Вялікі Бор, Добры Бор, Зялёны Бор, Красны Бор, Сасновы Бор, Сухі Бор, Чорны Бор* і інш. Аснова *бор* выступае ў складзе тапаніміі ў розным структурным афармленні: *Боркі, Барок, Баравая, Баройка, Бараўляны, Баравое, Баравуха, Бараўшчына, Баравіца, Баройна, Баройцы, Баравічы, Баравыя, Забор'е, Падбор'е* і інш. І напэўна жыхарам любога з пералічаных населеных пунктаў здаецца, што самае прыгожае слова ад караня *бор* утварылі менавіта яны.

Здольнасць беларускага народа ў словатворчасці вельмі добра праявілася ў назвах з каранем *лес*, што таксама тлумачыцца і маштабамі распаўсюджання яго на нашай зямлі, і адносінамі саміх людзей да такой катэгорыі расліннага свету. Я не стану прыводзіць назвы, дзе слова *лес* прысутнічае без усялякіх змяненняў, бо іх даволі багата. А вось розныя словаўтварэнні з дапамогай яго, думаецца, зацікавяць чытача: *Лесань* Жлобінскага раёна, *Лясец* — Калінкавіцкага, *Лясіны* — Мінскага і Полацкага, *Лясішча* — Бабруйскага і Слуцкага, *Ляскі* — Веткаўскага, Вілейскага, Акцябрскага і іншых раёнаў, *Лясок* — Хойніцкага, *Белы Лясок* — Пружанскага, *Лясная* — Баранавіцкага, Віцебскага, Міёрскага, Вілейскага, Гродзенскага і іншых раёнаў, *Лясное* — Капыльскага, *Лясныя* — Круглянскага, *Леснікі* — Ваўкавыскага, Лідскага і іншых раёнаў, *Леснікова* — Верхнядзвінскага, Міёрскага і Сенненскага, *Лесагорская* — Гарадоцкага раёна. Шкада толькі, што з прычыны варварскіх адносін многіх гаспадарнікаў да гэтага прыроднага багацця ў некаторых месцах падобныя назвы ўжо не адпавядаюць сучаснаму наваколлю вёсак: лесу ці зусім няма, ці ён знаходзіцца на вялікай адлегласці ад іх.

Там, дзе сам характар прыроды даваў нашым далёкім і блізкім продкам падставы ўжыць для назвы свайго паселішча слова *лес*, яны, аднак, не заўсёды спыняліся на такім простым варыянце. У акаляючым іх лесе яны заўсёды стараліся вызначаць пераважную пароду дрэў і пры неабходнасці ўтвараць з яе назву свайго роднага кута. Такія назвы маюць немалаважнае значэнне, бо паводле іх можна меркаваць пра колішнія ці цяперашнія распаўсюджанне тых ці іншых парод дрэў у данай канкрэтнай мясцовасці.

Аналізуючы перададзеную нам на захаванне ад былых пакаленняў нацыянальную тапанімію, няцяжка заўважыць, што ў ёй вельмі добра прадстаўлены ўсе без выключэння характэрныя для беларускіх лясоў пароды дрэў: хвоя (сасна), елка, ліпа, бяроза, клён, дуб, ясьень. Найбольш папулярныя з іх ліставыя пароды дрэў, асабліва бяроза, дуб, ліпа. Сваю любоў да гэтых драўняных парод беларускі народ выказаў праз іх найменне памяншальна-ласкавымі словамі, ужыванне ў спалучэнні з якаснымі прыметнікамі.

Зайздросную лінгвістычную здольнасць выявілі нашыя продкі ў выкарыстанні слова *ліпа* для наймення сваіх паселішчаў. Вось якія тапонімы ўтвораны на яго аснове: *Ліпна* (Сенненскі раён), *Ліпень* (Асіповіцкі), *Ліпінічы* (Буда-Кашалёўскі), *Ліпічанка* (Шчучынскі), *Ліпкі* (Аршанскі, Барысаўскі, Валожынскі і інш.), *Ліпкунцы* (Воранаўскі), *Ліпна* (Міёрскі і Камянецкі), *Ліпнікі* (Брэсцкі, Драгічынскі і інш.), *Ліпніца* (Клічаўскі), *Ліпнішкі* (Іўеўскі), *Ліпнягі* (Шаркаўшчынскі), *Ліпнякі* (Лоеўскі), *Ліпава* (Полацкі), *Ліпавец* (Чашніцкі і Ушацкі), *Ліпаў* (Калінкавіцкі), *Ліпаўка* (Быхаўскі, Расонскі, Касцюкевіцкі і інш.), *Ліпава* (Глыбоцкі, Калінкавіцкі, Міёрскі і інш.), *Ліпск* (Круглянскі, Докшыцкі і інш.).

Не менш шырокі спектр словаўтваральных сродкаў прымяняецца пры афармленні тапонімаў з асновамі *дуб* і *дубняк* (у сэнсе дубовыя зараслі ці малады дубовы лясок), *дуброва* (спачатку абазначала дубовы, а цяпер ліставы гай). У мэтах эканоміі месца ў кнізе прывядзём назвы такога роду без пазначэння раёнаў іх распаўсюджання: *Дубечна*, *Дубінка*, *Дубіны*, *Дубінцы*, *Дублін*, *Дубна*, *Дубіца*, *Дубішча*, *Дубкі*, *Дубнікі*, *Дубнякі*, *Дубавая*, *Дубавік*, *Дубавіца*, *Дубаўка*, *Дубава*, *Дубовае*, *Дубок*, *Дубы*, *Дубнавічы*, *Дубянец*, *Дубянцы*, *Дубінава*, *Дубінкі*, *Дуброва*, *Дубровы*, *Дуброўка*, *Дубровіца*, *Дуброўкі*, *Дуброўна*, *Дуброўскія*. Найбольш пашыраныя да гэтай назвы азначэнні: *добры*, *зялёны*, *белы*, *дойгі*, *чырвоны*, *мокры*, *новы*. Натрапіўшы на назвы *Мокрая Дуброва*, можна было не сумнявацца, што пазначаныя такія словамі вёскі і сапраўды размяшчаліся дзесьці ў нізкім забалочаным месцы. Такім жа беспамылковым арыенцірам служылі для чалавека і іншыя падобнага роду тапонімы. Але пазней, калі на нашай зямлі так добра прыжыўся вірус перайменавання назваў населеных пунктаў, хтосьці з іх мог зай-

мець назвы з асновамі *ліпа, клён, дуб* і іншых парод, якія не надта ж распаўсюджанымі былі ў гэтых мясцовасцях. Асабліва «пашчасціла» ў час перакройкі геаграфічнай карты Беларусі тапоніму, утворанаму ад слова *бяроза*, якім ахрышчвалі населеныя пункты незалежна ад наяўнасці ў данай мясцовасці такой пароды дрэў. Гэтым словам беспадстаўна замянілі такія народныя назвы, як *Трапуціха* (Іўеўскі раён), *Лежні* (Віцебскі), *Сінебрухі* (Гарадоцкі), *Заграззе* (Міёрскі), *Паршэвічы* (Пінскі), *Божадары* (Барысаўскі), *Маргышкі* (Смаргоньскі).

* * *

Працавіты беларускі народ любіў спрадвеку называць месцы свайго пражывання словамі, якія ўвасаблялі характэрны для таго ці іншага куточка нашай зямлі від вытворча-гаспадарчай дзейнасці. Каштоўнасць такой катэгорыі тапаніміі ніяк нельга прыменшваць, бо на падставе яе можна дакладна ўявіць, чым некалі займаліся нашы далёкія і блізкія прашчурны. Зусім зразумела, паколькі ў беларускага народа незалежна ад месца пражывання так шмат чаго агульнага ў прыродна-геаграфічных умовах і характары вытворча-гаспадарчай дзейнасці, дык у дадзенай катэгорыі тапаніміі павінна быць вельмі багата назваў-паўтораў. І яны сапраўды ёсць. Аднак гэта той від паўтораў, прычым нават у межах аднаго і таго ж адміністрацыйнага раёна, які не павінен насцярожваць, служыць падставой для перайменаванняў, паколькі тут мае месца шырокае распаўсюджанне аднаго і таго ж віду дзейнасці чалавека, што абумоўлена спецыфікай данай мясцовасці, паколькі ў гэтых жа назвах увасабленне саміх адносін людзей да такога занятку і таму дакараць іх за нібыта няўменне прыстойна, разнастайна назваць месца свайго пражывання было б проста несправядлівым.

Умовы жыцця кожнага народа і ў далёкім мінулым вымушалі многа займацца будаўніцтвам рознага роду вытворчых аб'ектаў, жылля. Без такой дзейнасці нельга было існаваць чалавеку і раней, і цяпер. А калі ўлічыць, што беларусаў да гэтага яшчэ абавязвалі і частыя разбурэнні іх тэрыторыі ў выніку ваенных дзеянняў, дык без будаўніцтва практычна не магло пражыць ніводнае пакаленне людзей. Адсюль зусім заканамернае

для нашага народа вельмі пашыранае ўжыванне ўтвораных ад асновы слова *буда* (невялікае збудаванне, часовае жыллё, леснічоўка) назваў сваіх паселішчаў. Да таго ж словамі *буда* і *будка* называлі і называюць прадпрыемствы для смалакурэння, гонкі дзёгцю, выпальвання драўнянага вугалю, вытворчасці паташу, лясныя пасёлкі для будаўнікоў, службова-жылое памяшканне чыгуначнага стрэлачніка. Сярод разглядаемай катэгорыі назваў ёсць аднаслоўныя тыпу *Буда*, *Будзішча*, *Будка*, *Будча* і іншыя, але найчасцей сустракаюцца двухслоўныя ўтварэнні з азначальным кампанентам: *Баравая Буда* (Кармянскі раён), *Галаўчыцкая Буда* (Нараўлянскі), *Журбінская Буда* (Касцюкевіцкі), *Кісялёва Буда* (Клімавіцкі), *Пясочная Буда* (Гомельскі), *Усохская Буда* (Добрушскі). Магчыма, калі б на Беларусі не было так багата падобных назваў, мы сёння дакладна ведалі б месца нараджэння свайго слыннага земляка, мысліцеля і філосафа, аднаго з самых адукаваных людзей сярэднявечча Сымона Буднага. Вядома ж нам, што ён нарадзіўся ў Будах, а іх на нашай геаграфічнай карце — дзесяткі. Вось і разбярыся тут! Ёсць такія назвы населеных пунктаў і ў суседняй Польшчы, да прыкладу, у Мазовіі, якую некаторыя даследчыкі не супраць назваць радзімай беларускага асветніка.

Здаўна людзі, што жылі ў нашым краі, займаліся металургіяй, вырабам шкла, што знаходзіць пацвярджэнне ў шырокім распаўсюджанні тапонімаў *Гута*, *Гутка* і вытвораных ад іх назваў. Большасць вучоных выводзіць гэты тэрмін ад нямецкага слова *Hütte*, якое мае два значэнні: металургічны завод і шklarобны завод. У апошнім значэнні гэта слова ўжываецца і ў польскай мове. Усяго на Беларусі налічваецца да сарака населеных пунктаў з такой назвай. З мэтай характарыстыкі месцазнаходжання, прызначэння і прыналежнасці *гуты* часта выкарыстоўваюцца азначэнні: *Гута Замошская* (Быхаўскі раён), *Гута Ляшчынская* (Краснапольскі), *Старая Гута* (Капыльскі), *Студзёная Гута* (Гомельскі).

Самай жа распаўсюджанай у нас назвай вытворчага паходжання з'яўляюцца *Руда* і *Рудня*, што гаворыць і пра старажытнасць, і пра папулярнасць гэтага віду прафесійнай дзейнасці беларускага народа. Бадай, лягчэй было б назваць адміністрацыйны раён рэспублікі, дзе адсутнічае гэты тапонім, чым пералічыць усе, дзе ён

ёсць. Калі першы згаданы тэрмін *Руда* азначае пэўны від прыроднай мінеральнай сыравіны альбо паказвае на характэрны ёй колер, дык другі — *Рудня* — звязваюць з назвай невялікага прадпрыемства, дзе прымітыўным спосабам выплаўляюць жалеза з руды. Каго зацікавяць даныя тапонімы, трэба ведаць, што сувязь з гэтымі асновамі маюць таксама назвы гарадскога пасёлка Пухавіцкага раёна *Рудзенск*, вёсак *Рудзішкі* (Ашмянскага раёна), *Рудаўляны* (Бераставіцкага), *Рудавец* (Брэсцкага), *Рудаўка* (Браслаўскага, Нясвіжскага і інш.), *Рудашаны* (Мядзельскага), *Рудзец* (Кобрынскага і Рэчыцкага). Зусім верагодна, што *Рудзенск* можа паходзіць ад нейкай рачной назвы (*Руда* ці *Рудая*), а *Рудзішкі*, *Рудаўляны* і *Рудашаны* з'яўляцца поўнымі або гібрыднымі (са славянскай асновай) літуанізмамі.

Радавым людзям працы хацелася ў назвах населеных пунктаў ушанаваць і якую-небудзь канкрэтную — найбольш распаўсюджаную і прэстыжную сярод іх — прафесію. Такія назвы таксама маюць вялікую нацыянальную каштоўнасць, бо дазваляюць беспамылкова вызначыць, дзе якой працай займаліся нашы продкі, як яна была пашырана ў народзе. Сярод такой катэгорыі назваў зазначым: *Агароднікі*, *Бондары* (майстры драўлянага посуду), *Бортнікі* (зборшчыкі мёду), *Ганчары* (майстры па вырабу глінянага посуду), *Дзягцяр*, *Дзегцяроўка*, *Дзегцяры* (гоншчыкі дзэгцю), *Дайлідкі*, *Дайліды* (будаўнікі, цесляры, столяры), *Жалезнікі* (майстры, саматужнікі, якія займаліся апрацоўкай жалеза), *Кадышы* (бондары, кадушачнікі), *Кавалі* (усяго іх у Беларусі з такой асновай каля чатырох дзесяткаў), *Койшары* ці *Кайшары* (майстры па вырабу каўшоў), *Канюхі* (даглядчыкі коней), *Леснікі* (лясны вартаўнік, работнік лясніцтва), *Міснікі* (майстры па вырабу місак), *Муляры*, *Пекары*, *Перавознікі*, *Чырвоны Пільшчык*. Беларускі народ належную ўвагу аддаў праз назвы вёсак і такім працоўным прафесіям, як рыбакі, сальнікі (выраблялі свяцільнікі, свечкі), самалі (слова, мяркуецца, балцкага паходжання, якое азначае *размол*, *памол*), сядзельнікі, суднікі (займаліся вырабам драўлянага посуду), чабаны, чашнікі, чабатары. Лік такіх назваў пры патрэбе можна было б яшчэ значна павялічыць, але і прыведзеных, думаецца, дастаткова, каб бачыць, як гэты важны сацыяльна-прафесійны аспект у гісторыі беларускага народа ўвасоблены ў яго тапаніміі.

Але не толькі такімі тапонімамі, паходжанне якіх звязана з канкрэтнай прафесійнай дзейнасцю радавых людзей фізічнай працы, абазначаліся беларускія вёскі. Сустракаюцца і назвы, якія характарызуюць людзей больш заможнага стану. Гэта, да прыкладу, *Бірча* Бабруйскага і *Бірчукі* Пухавіцкага раёнаў, у якіх *бірчы* ці *бірыч* абазначае зборшчыка подаці, *Біскупка* (Бялыніцкага раёна) і *Біскупцы* (Ваўкавыскага і Лідскага), у аснове якой назва духоўнай асобы — *біскупа*.

Канкрэтныя сацыяльныя групы людзей уласоблены ў досыць распаўсюджаных на беларускай зямлі назвах *Баяры* (баяры ўваходзілі ў сацыяльны склад насельніцтва ў XIII—XVIII стст.), *Ваяводкі* (ад военачальніка ці камандзіра княжацкай дружыны), *Вайцяшын*, *Войцін*, *Вайткевічы* і г. д. (у аснове *войт*, што значыць старшыня мяшчанскага суда, начальнік гміны, начальнік гарадскога пасялення), *Дворнікі* (у мінулым жыхары двара, дварышча, не блытаць з сучаснымі дворнікамі), *Дзесятнікі* (старшы ў арцелі, старшы на дзесяцідворку), *Дзякавічы*, *Дзякаўцы* (ад служыўцы рэлігійнага культу), *Казакі*, *Казакоўцы*, *Казакова*, *Казакоўшчына* (да XVIII ст. казакамі называлі прыгонных сялян, што ўцякалі і сяліліся на ўскраінах Рускай дзяржавы, а пазней — пэўную катэгорыю вайскоўцаў), *Капланаўка*, *Капланаўцы*, *Капланцы*, *Капланы* ад прозвішчаў з асновай слова *капелан*, які ў каталіцкай царкве выконваў функцыі дамавога свяшчэнніка ці памочніка прыходскага свяшчэнніка), *Княгініна*, *Княжаборье*, *Княжаводцы*, *Княжыца* і г. д. (ад асновы *княгіня*, *князь*), *Уладыкі* і *Уладычына* (уладыка — адзін з рангаў духоўнай службы; магчыма паходжанне і ад прозвішча *Уладыка*).

Ніхто, відаць, не здзівіцца, калі сярод назваў населеных пунктаў беларускай зямлі знойдзе і такія, у аснове якіх слова *халоп*. Падобнай катэгорыі залежных ад багаццяў людзей у нас было многа на працягу доўгага часу ад IX да XVII ст. Цэлымі паселішчамі жылі такія людзі. Цяжка сказаць, самі яны ці хтосьці за іх назваў такія паселішчы гэтым ганебным словам. Да сённяшняга дня ў рэспубліцы як напамінак аб цяжкім мінулым беларускага народа такая назва захавалася толькі ў чатырох населеных пунктах, прычым адна нават у даволі буйным — гарадскім пасёлку *Халопенічы* Крупскага раёна.

Затое непараўнальна больш назваў населеных пунк-

таў, у якіх зафіксавана вольнае становішча беларусаў, што можа разглядацца як іх заканамернае і пастаяннае змаганне за волю, за выхад з пад'ярэмнай залежнасці. І такую вольнасць, часткова ці ў поўным аб'ёме, яны заваёўвалі для сябе яшчэ ў далёкія часы, калі ўсё было пабудавана на сацыяльнай несправядлівасці, эксплуатацыі чалавека чалавекам. Падцвярджаюць гэта даволі распаўсюджаныя ў нас тапонімы *Вулька* (польская форма ад беларускіх слоў *воля*, *волька*), якія з'явіліся, напэўна, у час, калі нашыя землі на федэратыўнай аснове ўваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай. Тады ж і пазней паселішчы, у якіх жылі вызваленыя часткова ці поўнасцю ад розных павіннасцей людзі, найменавалі і чыста беларускімі словамі: *воля* і *волька*, часта дадаючы да іх яшчэ і азначэнні *добрая*, *вялікая*, *светлая*.

На Беларусі, як і ў Расіі ў XI—XVIII стст., стан незалежнасці паселішчаў абазначалі яшчэ і словамі: *слабада*, *слабодка*. Невыпадкова амаль усе яны знаходзяцца ва ўсходняй ці цэнтральнай частках Беларусі. Паколькі такіх тапонімаў велізарная колькасць, яны вельмі рэдка бываюць аднаслоўнымі. Пры іх ужываюцца азначэнні, якія звычайна сведчаць аб месцы знаходжання ці прыналежнасці населенага пункта. Да прыкладу: *Ганцаўская Слабада* (Лагойскі раён), *Заводская Слабада* (Магілёўскі), *Загальская Слабада* (Хойніцкі), *Пацава Слабада* (Кіраўскі), *Якімаўская Слабада* (Клічаўскі). Больш самастойныя ў сваім ужыванні без усялякіх азначэнняў назвы, у аснове якіх слова *слабодка*, што дасягаецца за кошт яго зменлівасці: *Слабодка* (Бабруйскі, Браслаўскі, Воранаўскі і іншыя раёны), *Слабодкі* (Дзяржынскі раён).

У першыя гады пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў беларускую тапаніміку з рускай мовы трапілі назвы тыпу *свабода*, *свабоднае*, ужываннем якіх падкрэслівалася дасягненне, як лічылася тады, буйных сацыяльных і дэмакратычных перамен у жыцці ўсіх народаў былой царскай Расіі. На Беларусі такія тапонімы сустракаюцца ў Асіповіцкім, Круглянскім і Сенненскім раёнах.

* * *

У беларусаў, як і ў іншых народаў, велізарны пласт тапаніміі так ці інакш звязаны з рэлігійнай тэматыкай. І тут няма нічога дзіўнага, бо пакуль беларусы прыйшлі

да матэрыялістычнага разумення свету, у іх свядомасці многія прыродныя і сацыяльныя з'явы паўставалі ў розных містычных, незямных формах.

Тэрыторыя сучаснага рассялення беларусаў зазнала на сваім вяку шмат размаітых рэлігійных плыняў, і прыхільнікі кожнай з іх, калі не свядома, дык падсвядома, не маглі не пакінуць у назвах сваіх паселішчаў сляды веравызнання. Самыя старажытныя з іх вядуць нас у далёкія часы язычніцтва, якое яшчэ доўга існавала і пасля таго, як у 988 г. на Русі было прынята хрысціянства. Апошняя часта ўводзілася пад прымусам, шляхам падману і розных абяцанак. Нягледзячы на ўсе захады, распаўсюджвальнікам хрысціянства на заходнерускіх землях не так проста ўдавалася выкараняць з жыцця і побыту іх насельніцтва спрадвечныя звычаі. Многія з іх працягвалі існаваць і ва ўмовах панавання прынесенай сюды з далёкай Візантыі хрысціянскай рэлігіі. Гэтым можна растлумачыць, што апошняя не палічыла патрэбным, ці мо не адважылася, пайсці на поўнае вынішчэнне назваў, якія мелі прамое дачыненне да культуры язычнікаў, характэрных для таго перыяду з'яў грамадскага і прыватнага жыцця. Дзякуючы такому збегу акалічнасцяў у беларускую тапанімію трапіла шмат такіх назваў населеных пунктаў ад тых далёкіх часоў, як *Багі*, *Грамніцы* (Бог веснавых навальніц і дажджоў), *Дыя* (Бог неба і агню, магчыма, і ад назвы ракі), *Заломнае*, *Знахары*, *Коляды*. Сляды сівой мінуўшчыны добра захаваліся ў тапонімах *Курган*, *Курганне*, *Пагост*, *Пагосцік*, *Пагосцішча*, *Чартоўшчына*, *Явішчы* (здань).

Непараўнальна больш, чым ад часоў язычніцтва, дайшло да нас назваў, звязаных з хрысціянскай рэлігіяй увогуле і праваслаўнай у прыватнасці. У беларускай тапаніміі яна ўвасоблена даволі багата, мо найлепей, чым якая-небудзь іншая сфера жыцця народа. У назвах такога парадку можна знайсці прозвішчы, што лічацца святымі ў хрысціянскай рэлігіі, як *Аўгустава*, *Аўрамаўская*. Не паскупіліся нашы продкі і на назвы, у якіх зафіксаваны пасады людзей праваслаўнага культу: *Дзякі*, *Геумен*, *Папкі*, *Папова Лука*, *Папоўка*, *Папоўцы*, *Папоўшчына*, *Рэут* (званар), *Рэўтполе*, *Старцы* (манах, духоўны настаўнік веруючых). Часта населеныя пункты атрымоўвалі назвы ў залежнасці ад тыпу размешчанага паблізу ад іх культавага збудавання, месца захавання людзей: *Капліца*, *Манастыр*,

Манастыры, Манастырок, Скіток (жыллё манахаў-пустыльнікаў), *Царковішча, Царкоўе, Царкоўшчына*. З праваслаўнай царквой прама ці ўскосна звязаны такія тапонімы, як *Багі, Званец* (магчыма, ад ракі *Звонка* або расліны аналагічнай назвы: *Званец*), *Званіца, Іконкі, Крыжы, Крыжоўка, Крыжовы Лог, Ксты, Рызы, Свяціца, Святое, Святазер'е, Святоцк, Святы Дух, Хрост* (варыянт транскрыпцыі ад слова *хрэст*), *Храсты, Царкоўнікі*.

Здаўна і па сённяшні дзень пэўная частка беларусаў выпаведвае каталіцкую рэлігію, таму невыпадкова, што знайшлося і ёй месца ў нашай тапаніміі. З такой яе катэгорыі назавём наступныя: *Баля-Касцельня, Біскупка* (ад біскуп — вышэйшае духоўнае званне ў католікаў), *Кальварыя* (каталіцкае свяцілішча на месцы старажытных пахаванняў), *Кляшторнае* (кляштар — каталіцкі манастыр), *Ксянзоўшчына, Плебанішкі* (ад літ. *клебонас* — ксёндз), *Плябанаўцы, Плябанцы, Падкасцельцы*.

Шкада толькі, што пра большасць пералічаных тапонімаў, якія пакінулі нам язычніцтва і хрысціянства, даводзіцца гаварыць у мінулым часе, бо ў выніку заганнай практыкі перайменаванняў яны панеслі самыя вялікія страты. Думалася, што такім шляхам, а не праз карэннае паляпшэнне матэрыяльнага становішча, уздым культурнага ўзроўню людзей, можна ўсіх іх зрабіць атэістамі. Далёка не ўсё з таго атрымалася. Апошнім часам з прычыны нечаканых эканамічных цяжкасцяў, страты ўпэўненасці ў стварэнні забяспечанага жыцця на зямлі, стала расці колькасць людзей, што вераць у існаванне Бога. Усё гэта яшчэ больш выкрывае недарэчнасць колішняй планамернай барацьбы з рэлігійнай тапаніміяй.

Што ж датычыць тапонімаў, звязаных з іудзействам і ісламам, прадстаўнікі якіх здаўна пасяліліся на беларускай зямлі, дык яны ў назвах нашых населеных пунктаў не засведчаны. І гэта не ад таго, што ў яўрэяў і татараў мо няма звычкі такімі словамі называць свае паселішчы. На карэнных тэрыторыях гэтых нацый даволі часта практыкуецца такое. Калі ж на Беларусі адсутнічаюць тапонімы іудзейскага і ісламскага паходжання, дык толькі таму, што тут гэтыя віды рэлігій не маглі дасягнуць такога пашырэння, каб займець сабе права на ўвасабленне ў назвах населеных пунктаў, дзе было сканцэнтравана яўрэйскае ці татарскае насельніцтва.

Раздзел III

МІЖЭТНІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ў ЛЮСТЭРКУ ТАПАНІМІІ

Кожная геаграфічная назва ўзнікла ў пэўных гістарычных умовах і адлюстроўвае ці гістарычныя падзеі, ці сацыяльна-геаграфічныя ўмовы мінулага.

В. А. Жучкевіч

У мэтах найлепшага, больш глыбокага ўсведамлення, чым багатая і арыгінальная наша гістарычная і духоўная спадчына, варта спыніцца і яшчэ на адным вельмі важным пласце беларускай нацыянальнай тапаніміі, які дазваляе лепш зразумець, хто, дзе і калі з розных плямёнаў і народнасцей, нацый, этнічных груп жыў у нашым краі. Тут мы маем на ўвазе назвы этнанімічнага паходжання. Як вядома, тэрмін *этнонім* паходзіць ад грэцкага слова і ўжываецца для абазначэння назвы племя, народнасці, нацыі, народа і іншых этнічных супольнасцяў.

Беларусы, як народнасць, сфарміраваліся на той тэрыторыі, дзе яны жывуць і сёння. Шматвяковы працэс складвання беларускай народнасці праходзіў ва ўмовах самых цесных кантактаў з іншымі плямёнамі, асабліва балцкага паходжання, якія таксама жылі на гэтай тэрыторыі. Не спыніліся міжэтнічныя кантакты нашых продкаў з іншымі народамі і пасля таго, як была сфарміравана беларуская народнасць. Вядомы выпадкі перасялення на яе землі людзей з суседніх Рускай дзяржавы, Украіны, Польшчы, сучаснай тэрыторыі Літвы і Латвіі, добраахвотнага запрашэння на вайсковую службу ці захопу ў палон татараў. І трэба сказаць, што ўсе гэтыя дэмаграфічныя працэсы, якія мелі месца ў далёкім мінулым, добра адбіліся ў беларускай тапаніміі.

Па зразумелых прычынах сярод назваў — этнонімаў — аднымі з самых распаўсюджаных у нас павінны быць тыя, якія ўтвораны з асновы *літва*. Пералічым такія: *Літва*, *Ліцвінка*, *Літвіца*, *Ліцвяны*, *Літоўка*, *Літоўск*, *Літоўшчына*, *Літоўцы*. На мой погляд, В. А. Жучкевіч памыляецца, калі піша, што ўсё гэтыя вёскі былі калісьці заснаваны ці заселены літоўскім насельніцтвам. Справа ў тым, што і ў многіх кутках

самога нашага краю людзі доўгі час называлі сваю радзіму *Літвой*, а саміх сябе *літвінамі*, як этнанімічны напамінак, што яны некалі жылі ў складзе Вялікага Княства Літоўскага. Асабліва часта карысталіся гэтай назвай інтэлігентныя людзі, якія добра ведалі сваю гісторыю.

Бясспрэчна, са сказанага не вынікае, што на нашай зямлі няма населеных пунктаў, якія ў мінулым былі заснаваны выхадцамі з цяперашняй Літвы. Такія населеныя пункты ёсць, і многія з іх трывала замацавалі гэты гістарычны факт у сваіх назвах. Тут можна нагадаць назвы вёсак: *Дайнава* (Валожынскага, Воранаўскага, Лідскага і іншых раёнаў), *Дайнаўка* (Ашмянскі і Лідскі), утвораныя ад назвы адной з этнічных груп балцкага (літоўскага) насельніцтва; *Жмойдзякі* (Івацэвіцкі), *Жамойск* (Докшыцкі), *Жамойцішкі* (Воранаўскі) — ад імя выхадцаў з этнічнай вобласці Літвы *Жэмайція*, *Жамойск*.

Шкада, што нашы суседзі не прытрымліваюцца такога прынцыпу ў адносінах да назваў населеных пунктаў беларускага паходжання. Адначасова з выстаўленнем прэтэнзій на значную частку тэрыторыі, якая сёння знаходзіцца ў складзе сучаснай Беларускай дзяржавы, яны разгарнулі кампанію па перакручванні на свой лад назваў беларускіх вёсак, што раскіданы ў шэрагу раёнаў Літвы. Так, спрадвечнае імя беларускай вёскі *Ліпайка* цяпер стала перадавацца ў літоўскім варыянце *Лепкальніс*, адпаведна *Антокаль* — *Антакальніс*, *Кавальчукі* — *Кальвеляй* і г. д. Такім перайначваннем назваў вёсак ставіцца мэтай выбіць з людской памяці, што іх колішнія і цяперашнія жыхары былі ці ёсць беларусы. Новыя найменні ўжо не будуць помнікамі гісторыі, не дапамогуць вучоным зразумець, якія міжэтнічныя працэсы ў мінулым адбываліся на гэтай тэрыторыі Літвы.

На геаграфічнай карце Беларусі няма недахопу ў назвах этнанімічнага паходжання, якія маюць дачыненне да Латвіі, што вынікае з суседства двух народаў, цесных этнічных кантактаў паміж імі ў мінулым. У якасці доказу могуць служыць назвы гарадскога пасёлка Браслаўскага раёна *Відзы*, вёсак *Відзішкі*, *Відзы Лаўчынскія* (той жа самы), *Відзейшчына* (Маладзечанскі раён), *Відзейкі* (Свіслацкі), *Відзенічы* (Талачынскі). Іх найменні некаторыя нашы вучоныя не без падстаў выводзяць ад назвы жыхароў гістарычнай вобласці Лат-

віі — *Відземе*. У паўночна-заходняй частцы Беларусі досыць часта трапляюцца назвы *Латыгава, Латыголава, Латыголічы і Латыгаль*. Усе яны этнанімічнага паходжання і маюць непасрэднае дачыненне, калі не да ўсёй, дык да ўсходняй Латвіі, якую ў XVI — XVII стст. называлі *Латыголло*, а яе карэннае насельніцтва — латыголамі, летгаламі.

У час фарміравання беларускай народнасці, а пазней ужо ў перыяд Рэчы Паспалітай, нашы продкі мелі цесныя кантакты са сваімі суседзямі на захадзе — палякамі. Праўда, якога-небудзь масавага перасялення апошніх на нашу тэрыторыю не назіралася. Каралеўскай ўладай пасылаліся сюды пераважна прывілеяваныя людзі, каб завалодаць зямельнымі багаццямі, эксплуатаваць мясцовых сялян, заняцца гвалтоўным насаджэннем каталіцтва сярод тутэйшага праваслаўнага насельніцтва. І калі на карэннай беларускай зямлі з цягам часу ўтварылася досыць буйная па колькасці польская група, дык гэта не вынік міграцыйных працэсаў з захаду, а «плённыя здабыткі» праваднікоў прымуовай каталізацыі і паланізацыі этнічных беларусаў, што чыніліся на працягу некалькіх стагоддзяў. Ад гэтай цяжкай спадчыны і па сённяшні дзень усё яшчэ не могуць вызваліцца асобы беларускага паходжання, якія жывуць канонамі каталіцкай царквы і таму лічаць сябе палякамі, што не адпавядае іх сапраўднай этнічнай прыналежнасці.

Трэба прызнаць, што з велізарнай актыўнасцю і з належнай эфектыўнасцю па размыванні этнічнай самасвядомасці беларусаў-католікаў дзейнічалі і дзейнічаюць многія ксяндзы. Іх «поспех» забяспечваецца тым, што з такімі беларусамі-католікамі зусім не наладжана растлумачальная работа адваротнага парадку, таму і перамагае ў сваіх стараннях той, хто бестурботна не сядзіць, склаўшы свае рукі на каленях, а ўвесь час вядзе работу па пашырэнні ўплыву на масы.

Наша народная тапанімія мае такія найбольш тыповыя масавыя назвы польскага этнанімічнага (але магчыма і патранімічнага) паходжання: *Кашубінцы* (Гродзенскі раён) — ад імя заходнеславянскай народнасці паўночнай часткі Польшчы *кашубаў*; *Ляхі* (Мінскі, Пружанскі, Ушацкі і інш.), *Ляхайцы* (Маларыцкі), горад *Ляхавічы* Брэсцкай вобласці, *Ляхаўкі* (Барысаўскі, Дубровенскі і Любанскі), *Ляхава* (Сенненскі, Ушацкі і інш.), *Ляхаўшчына* (Мінскі, Пастаўскі), *Лях-*

чыцы (Кобрынскі) — ад даволі распаўсюджанай у мінулым назвы палякаў *ляхі* і ўтвораных ад гэтай асновы прозвішчаў (як у апошніх двух тапонімаў); *Мазурына* (Браслаўскі, Верхнядзвінскі і інш.), *Мазуркі* (Ляхавіцкі), *Мазуришчына* (Салігорскі), *Мазуры* (Ельскі, Кобрынскі, Шумілінскі і інш.) — ад адной з самых шматлікіх этнічных груп палякаў *мазураў* і прозвішчаў на гэтую аснову.

Значна менш на беларускай зямлі назваў рускага і ўкраінскага этнанімічнага паходжання і, трэба думаць, гэта тлумачыцца ў асноўным тым, што ў перыяд сярэднявечча ўсходнеславянскія народы, перамешваючыся паміж сабой, яшчэ не вельмі выразна ўяўлялі свой этнічны статус і не імкнуліся замацаваць яго ў тапаніміі. Звернем увагу толькі на наступныя найменні: *Маскалі* (Мастоўскі і Рэчыцкі раёны), *Маскалянты* (Гарадокскі), утвораныя ад слова *маскаль*, якім у Вялікім Княстве Літоўскім называлі падданых Маскоўскай дзяржавы. З гэтай жа асновай сустракаюцца ў нас і назвы патранімічнага паходжання, г. зн. утвораныя ад імёнаў ці прозвішчаў: *Маскалёўка* (Нараўлянскі раён), *Маскалёўшчына* (Полацкі), *Маскаленкі* (Бешанковіцкі і Верхнядзвінскі)

Даволі шырокі пласт у беларускай тапаніміі ўтвараюць назвы з каранем *рус-* *Русакі, Русаковічы, Русакова, Русацін, Руснавічы, Русіны, Русава*. Усе яны датычаць назваў патранімічнага характару, але ж у аснове іх ляжаць этнонімы *рускі, русін*. Як вядома, такімі словамі ў сярэднявеччы і пазней называлі таксама і беларусаў, таму пералічаныя назвы вёсак зусім не сведчаць, што яны небеларускага паходжання, што гэтыя пасяленні былі заснаваны выхадцамі з Рускай дзяржавы. Сказанае пацвярджае яшчэ такі факт, што шмат з пералічаных вёсак размешчаны параўнальна далёка на захад ад карэннай рускай зямлі: у Капыльскім, Пухавіцкім, Слоніўскім, Уздзенскім, Карэліцкім, Мінскім, Ляхавіцкім, Мастоўскім, Баранавіцкім, Пастаўскім, Клецкім раёнах

Усіх, хто не мае глыбокіх уяўленняў пра гісторыю беларускага народа, напэўна, здзівіць, чаму на яго зямлі так багата этнанімічных назваў, звязаных са словам *татарын*, паколькі іх гістарычная тэрыторыя знаходзіцца ўдалечыні ад Беларусі і да таго ж паміж гэтымі этнасамі існуюць вельмі выразныя этнічныя і антрапалагічныя адрозненні.

Усё сказанае — так, але ў далёкія ад нас сярэднія вякі ў гэтых народаў было шмат сталых і часовых кантактаў, што не магло не адбіцца і на нашай тапаніміі. Магчыма, большасць этнанімічных назваў, што паходзяць ад імя гэтага ўсходняга народа, «прывязана» да колішняга канкрэтнага месца пасялення яго груп на тэрыторыі Беларусі: *Татарынавічы* (Драгічынскі раён), рабочы пасёлак *Татарка* Асіповіцкага раёна і вёскі аналагічнай назвы ў Воранаўскім, Любанскім і іншых раёнах, а таксама чыгуначная станцыя на лініі Мінск — Гомель, *Татарская* (Валожынскі), *Татары* (Браслаўскі, Аршанскі, Шумілінскі і інш.), *Татаршчына* (Дзяржынскі, Маладзечанскі і інш.), чыгуначная станцыя на ўчастку Мінск — Маладзечна, *Татар'я* (Драгічынскі). Як вынікае, гэтая этнанімічная назва даволі шырока распаўсюджана ў нас. Да яе прымыкаюць тапонімы *Арда* і *Турэц* Клецкага і Карэліцкага раёнаў, г. зн. тых мясцін, дзе з даўняе пары засведчана пражыванне татар. Першы з прыведзеных тэрмінаў паходзіць ад асновы цюркскага слова *арда*, якое перакладаецца на беларускую мову як *саюз*, *калектыў*, *аб'яднанне*. Тапонім жа *Турэц* хаця марфалагічна з этнонімам *татарын* нічога агульнага не мае, але ўлічваючы два фактары, што ў мінулым многія ўсходнія качавыя народы называліся нашымі продкамі *цюркамі* ці *туркамі*, што ва ўказаным населеным пункце Беларусі спрадвеку жылі татары, даная назва найцяснейшым чынам звязана з гэтым этнонімам. Праўда, ёсць меркаванні аб паходжанні яе ад гідроніма *Тур'я* ці ў далёкім мінулым прамысловай жывёлы *тура*.

Беларускія татары ніколі не жылі на новай для сябе радзіме як прыгнечаны народ. Яны займаліся самымі рознымі відамі прафесійнай дзейнасці, часта паводле ўзроўню свайго маёмаснага стану не ўступалі мясцоваму насельніцтву. Таму не дзіўна, што сярод іх былі і заможныя станы, якія пры нагодзе не супраць былі ўвекавечыць сваё імя і ў назве населенага пункта. Некаторыя з паселішчаў татараў былі названы і па роду іх вытворчай дзейнасці ці па якой-небудзь канкрэтнай прафесіі. З назваў населеных пунктаў Беларусі, так ці інакш звязаных з жыццём татараў, іх прозвішчамі, можна прывесці такія: *Бабаевічы* (у цюркскіх мовах слова *баба* перакладаецца як *стары*), *Баева* (ад *бай* — *гаспадар*, *багач*), *Балашы* (перакладаецца як *лазурит*), *Баторын* (*герой*, *багатыр*), *Баштан* (*агарод бах-*

чавік), *Галімцы* (ад цюркскага прозвішча), *Койданава* (ад імя хана *Койдана* ці *Кайдана*; з 1932 г. горад перайменаваны ў Дзяржынск), *Карацк*, *Карачына*, *Карачуны* (цюркскія прозвішчы ад *кара* — злосны, чорны, кат), *Курманава* (ад цюркскага прозвішча), *Мамаі* або *Мамай* (ад асабовага імя цюркскага паходжання), *Мамойкі*, *Мамоны* і *Мамонькі* (ад цюркскага прозвішча), *Мурзы* (ад цюркскага дваранскага тытула), *Тадуліна* (ад цюркскага прозвішча), *Туганы* (перакладаецца як *сокал*), *Чавусы* і *Чабусы* (*ніжэйшы военачальнік, дробнапамесны дваранін*), *Чыгіры* і *Чыгірынка* (ад цюркскага прозвішча), *Шайгарава* (ад цюркскага прозвішча).

Ёсць у нас і пяць вёсак, у назвах якіх увасоблены яшчэ адзін народ — цыганы, што даволі даўно, не пазней канца XV ст., пранік на тэрыторыю Беларускага краю. Вось яны: *Цыганы* (Гарадокскі і Ляхавіцкі раёны), *Цыганкі* (Сенненскі і Шаркоўшчынскі) і *Цыганойка* (Зэльвенскі). Праўда, выказваюцца думкі, што такія тапонімы могуць паходзіць і ад прозвішчаў ці мянушак. Праблемай рассялення на Беларусі цыганоў і адлюстраваннем гэтай з’явы ў яе тапаніміі займаўся ў даваенны час гісторык Д. І. Даўгяла. У адной са сваіх публікацый ён пісаў: «...на тэрыторыі Беларусі знойдзем досыць значную колькасць назваў урочышч, рэк і вёсак з каранем „цыган“... Цыганкова ніва, Цыганоўская рэчка, Цыганоўскі ручай... Гэты „язык“ зямлі сведчыць аб даўняй сувязі цыганоў з Беларуссю і служыць, са свайго боку, гістарычнай крыніцай»¹.

А вось яўрэй, якія яшчэ ў ранні перыяд Вялікага Княства Літоўскага сталі сяліцца на яго тэрыторыі, не маюць у тапаніміі Беларусі ніводнай назвы этнанімічнага паходжання. Гэта можна вытлумачыць тым, што для свайго размяшчэння яны выбіралі не пустэльныя месцы, дзе трэба было ўласнымі рукамі будаваць паселішчы і атрымаць права даваць яму імя самога прышлага народа, а адразу па прыбыцці ў чужы край імкнуліся займець жылло ва ўжо сфарміраваных мястэчках і гарадах. У іх мікратапаніміі яўрэйскі элемент ужо прысутнічае і гэта зусім лагічна, бо ў многіх пасяленнях такога тыпу на людзей данай нацыі даводзілася больш за палову агульнай колькасці насельніцтва.

Хочацца звярнуць увагу на такі факт. Да 1968 г. у

¹ Наш край 1926. № 12. С. 34

Жлобінскім раёне захоўвалася назва населенага пункта, утворанага ад яўрэйскага слова *Эрштэрмай*, што значыць *Першы Май*. Але паколькі з прычыны правядзення ў гады Вялікай Айчыннай вайны палітыкі фашысцкага генацыду ў дачыненні да яўрэйскага насельніцтва ў памянёнай вёсцы пасля выгнання акупантаў яўрэі больш не пражывалі, мясцовыя ўлады пайшлі на яе перайменаванне. Новая назва не зусім удалая — *Адраджэнне*, бо ў гэтай вёсцы так і не ўдалося адрадзіць усё тое адметнае, што адрознівала б яе ад суседніх населеных пунктаў.

Ужо вялася гаворка пра назвы этнанімічнага паходжання, якія мелі дычыненне да суседніх з Беларуссю народаў альбо да тых, што ў даволі значных памерах пасяліліся ў далёкія часы на яе тэрыторыі. Акрамя такіх кантактаў, былі ў яе і намнога меншыя па маштабах, лакальныя. Аднак у беларускай тапаніміі пэўны адбітак знайшлі і падобнага роду міжэтнічныя сувязі.

Для доказу можна спаслацца на адносіны беларусаў з чэхамі. Кантакты, якія мелі месца ў сярэднявеччы, паслужылі падставай для таго, каб і з гэтага слова на беларускай зямлі ўзніклі назвы-этнонімы: *Чэхі* (Астравецкі, Хойніцкі і іншыя раёны), *Чэхайцы* (Іўеўскі, Лідскі), *Чахайшчы* (Валожынскі, Гродзенскі), *Чашайляны* (Гродзенскі), хаця дапускаецца, што некаторыя з іх утвораны ад устарэлага нецаркоўнага імя *Чох* ці асновы слова *чох*, што значыць — *чхаць*¹.

А вось другі блізкі нам славянскі народ балгары толькі раз упамінаецца ў беларускай тапаніміі. Такі гонар надалі ім пінчункі, назваўшы адну з вёсак свайго раёна *Балгары*, але дакладныя звесткі аб колішнім пражыванні тут прадстаўнікоў гэтага этнасу адсутнічаюць.

Зусім заканамерна, што ў народнай тапаніміі Беларусі ёсць назвы, якія датычаць славянскай супольнасці людзей у цэлым ці паасобных яе плямёнаў з такім коранем. Ніводзін цывілізаваны народ не забываецца на сваіх старажытных продкаў. Памятаюць пра іх і беларусы, што пацвяджаецца і тапаніміяй: *Славенец* (Буда-Кашалёўскі раён), *Славені* (Ушацкі, Шклоўскі і інш.), *Слаўчаняты* (Смаргонскі), *Славацічы* (Зэльвенскі), *Славечна* (Ельскі).

¹ Федасюк Ю. Русские фамилии // Наука и жизнь. 1971. № 12. С. 128.

Калі ўсе пералічаныя тапонімы з'явіліся на беларускай зямлі яшчэ ў далёкія часы і паходзяць пераважна ад славянскага племені *славене*, дык вёска пад назвай *Славянка* Бялыніцкага раёна параўнальна нядаўна — у 1964 г Раней яна называлася *Аглобля*. Не выключана, што пэўнае дачыненне да гэтай вялікай паколькасці славянскай супольнасці людзей маюць назвы вёскі і чыгуначнай станцыі Пухавіцкага раёна *Вендзеж*, вёскі Магілёўскага раёна і чыгуначнай станцыі *Вендрыж* на ўчастку Асіповічы — Магілёў, паколькі зазначаныя тапонімы могуць паходзіць і ад слова *венды* (*венты*), якім гісторыкі старажытнасці Пліній, Тацыт, Іардан і іншыя іменавалі заходніх славян. Існуюць меркаванні, што гэтыя тапонімы могуць быць і гідранімічнага паходжання.

Паважлівымі былі нашы продкі да этнанімічных назваў, у якіх захоўвалася штосьці ад тых людзей, што жылі тут яшчэ да з'яўлення славянскіх плямёнаў. Няўнасць такіх назваў у беларускай тапаніміі дапамагае высвятленню многіх самых складаных і забытых пытанняў сёвай мінуўшчыны нашай Бацькаўшчыны, адчуць у назвах, што напісаны на дарожных указальніках, подых гісторыі, сувязь паміж учарашнім днём і сённяшнім.

Гістарычныя крыніцы засведчылі, што даўным-даўно на тэрыторыі сучаснай Беларусі жылі ў адрыве ад свайго этнасу *лівы*. Ад гэтага слова — знаёмыя ўсім нам са школьных гадоў паняцці *Лівонія*, *Лівонская вайна*, а вось што ў Дзяржынскім раёне ёсць верагодна таго ж паходжання вёска *Ліўе*, вядома хутчэй за ўсё толькі яе жыхарам ды людзям з суседніх вёсак.

Трохі больш пашанцавала качавым плямёнам *обрам*, ці інакш — *аварам*, хаця згодна з гістарычнымі крыніцамі яны жылі невялікімі групамі ў больш раннія часы, чым лівы, і таксама павінны былі з прычыны барацьбы альбо, наадварот, кантактаў з іншымі народамі загінуць ці растварыцца сярод іх, канчаткова згубіўшы сваё імя. У назвах вёсак Беларусі яно, як можна меркаваць па вымаўленні, сустракаецца тры разы: *Аброва* і *Абраўцы* ў Іванаўскім і *Обрына* ў Карэліцкім раёнах. Ёсць меркаванні (пра гэта пісаў і В. А. Жучкевіч), што з іменем старажытнага народа *обры* нібыта звязана і назва горада Кобрын, хаця выказваюцца і даволі пераканаўчыя супрацьлеглыя думкі наконт такой версіі. Відавочна, што апошняя

слова тут яшчэ не сказана. Цікавай здаецца наступная думка тапаніміста А. Рогалева, што «ў X — XI стст., а магчыма, і раней, з тэрыторыі Валыні на поўнач уздоўж Заходняга Буга ў Панямонне рухаліся перасяленцы-славяне. Гэта былі валыняне — патомкі тых дулебаў, якіх у свой час «прымучылі» обры-авары. Менавіта патомкі дулебаў і маглі прынесці з сабой у Палессе памяць аб нашэсці обраў»¹

З пісьмовых крыніц вядома, што ў далёкім мінулым на крайнім захадзе цяперашняй тэрыторыі Літвы і Латвіі жыло племя *куршы*. Паасобныя прадстаўнікі яго пасяліліся і ў некаторых месцах беларускай зямлі, што, на думку В. А. Жучкевіча, пацвярджаецца захаваннем у нас такіх назваў вёсак, як *Курчэўцы* Воранаўскага, *Курчы* Талочынскага, *Куршынавічы* Ляхавіцкага раёнаў. Згодна з іншымі поглядамі ў першых двух тапонімах адсутнічае сувязь з назвай племені *куршы*.

У назвах этнанімічнага паходжання захавана памяць аб заходнебалцкіх плямёнах *яцвягах*, удзел якіх у фарміраванні беларускай народнасці не выклікае сумненняў у большасці даследчыкаў. З XVI ст. гэта племя ўжо не ўпамінаецца ў дакументальных крыніцах, гістарычнай літаратуры, таму назвы населеных пунктаў Беларусі з асновай *яцвягі* набываюць асаблівую каштоўнасць. Сустрэкаюцца яны ў такой перадачы на пісьме: *Ятвезь* (Баранавіцкі, Гродзенскі, Карэліцкі і іншыя раёны), *Ятвек* ці *Ятвязь* (Свіслацкі). Ва ўсходняй частцы Беларусі такіх назваў-этнонімаў не засведчана, што зусім добра стасуецца з археалагічнымі данымі аб тэрыторыі рассялення яцвягаў. Ёсць меркаванні, у прыватнасці ў В. А. Жучкевіча, што і назва вёскі *Судабайка* Смалевіцкага раёна з'яўляецца этнонімам ад імя балцкага племені *судзіны* (*яцвягі*).

У тапаніміі Беларусі можна адшукаць назвы-этнонімы, якія падкрэсліваюць, што некалі на яе зямлю па самых розных прычынах траплялі і сяліліся германскія плямёны, у іх ліку і *швабы*. На гэта слова ў нас ёсць такія назвы вёсак: *Швабы* (Ашмянскі раён), *Швабайка*, *Чырвоная Швабайка* (Лагойскі), дзве апошнія з якіх маюць прыналежны характар. Нямецкага паходжання прынята лічыць² назвы вёсак *Гершоны* (Брэ-

¹ Чырв. змена. 1989 25 лют

² Жучкевич В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. Мн., 1974. С. 70.

сцкі раён), *Маёраўцы* (Браслаўскі), *Маёраўшчына* (Міёрскі, Шклоўскі), *Мейры* (Лідскі), райцэнтр Віцебскай вобласці *Міёры*, *Шапуры*, *Шапурова* (Віцебскі), утвораныя ад прозвішчаў.

Прадстаўнікі гэтага этнасу, пасяляючыся на беларускай зямлі, прыносілі сюды свае навыкі вытворча-прафесійнай дзейнасці, што добра засведчана ў нашай тапаніміі. Здаўна немцы праяўлялі інтарэс да беларускага лесу, вялі яго высечку, апрацоўку, сплаў па рэках. У іх мове ёсць слова *Rumpf*, што ў перакладзе на беларускую азначае *касцяк*, *каркас*, *штабель*. У беларускай мове дзеля лёгкасці вымаўлення ад гэтага слова адпалі два апошнія зычныя гукі, і яно ўжываецца як *рум*, ці памяншальна-ласкальнае *румок*, і датычыць месца ля ракі, прызначанае для складвання ў штабелі бярвенняў. Такім відам дзейнасці беларусам многа дзе даводзілася займацца раней, адсюль і назвы вёсак: *Рум* (Валожынскі і Расонскі раёны), *Румок* (Уздзенскі), Румішча (Міёрскі).

Вытворча-прафесійны від дзейнасці чалавека закладзены ў такія назвы беларускіх вёсак нямецкага паходжання, як *Цагельня* (Рагачоўскі, Браслаўскі, Гомельскі і іншыя раёны) і, магчыма, *Шапарня* (Жлобінскі), якое ў нямецкай мове азначае *кантору*, *касу*, дзе лесарубам, пlyingамам выдавалася заробная плата.

Непасрэдна з нямецкай ці ад яе праз польскую мову прыйшло да нас слова *гута*, якім, як ужо гаварылася, называюць прадпрыемства металургічнай ці шкляной вытворчасці. Паколькі такім відам дзейнасці ў мінулым даводзілася займацца даволі шырока, яна заняла прыстойнае сабе месца і ў тапаніміі нашага краю.

Зразумела, калі нашы далёкія продкі паклапаціліся ўшанаваць у назвах населеных пунктаў народы, што жылі на тэрыторыі Беларусі да з'яўлення сюды славян ці пасяліліся ў больш позні час, яны не маглі не зрабіць такога ж ушанавання ў дачыненні да асноўных плямёнаў, якія ўдзельнічалі ў фарміраванні беларускай народнасці. Так, раённы цэнтр Брэсцкай вобласці *Драгічын* захоўвае ў сабе памяць аб адным з самых буйных усходнеславянскіх плямёнаў дрыгавічоў (у некаторых апанентаў існуе думка аб яго патранімічным паходжанні); вёскі *Дулебня* Клічаўскага і *Дулебы* Бярэзінскага раёнаў сведчаць пра колішнія пражыванне на нашай зямлі славянскага племені *дулебай*.

Практычна на ўсёй тэрыторыі Беларусі сустракаецца назва-этнонім *крывічы*, што сведчыць пра шырокае рассяленне тут у далёкім мінулым гэтага ўсходнеславянскага племені. Мяркуецца, што першым ужыў тэрмін *крывія* ў дачыненні да славянскай часткі Літвы ў канцы XVIII ст. англійскі гісторык Ватсан. З пачатку наступнага стагоддзя такія паняцці, як *крывічанскія*, ці *крывіцкія*, *славяне*, сталі распаўсюджваць на жыхароў Беларусі і польскія гісторыкі. Трохі пазней і на старонках твораў рускіх гісторыкаў можна было сустрэць выразы *крывічанскія песні*, *крывічанскае племя*, *крывічанская гаворка*. Паколькі такія паняцці маглі становіцца паўплываць на нацыянальную самасвядомасць карэннага насельніцтва Беларусі, афіцыйныя колы Расійскай імперыі забаранялі ўжываць слова *крывічы*. Але з такой забаронай пагадзіліся далёка не ўсе. *Крывічы* як этнонім працягваў жыць у народзе. У некаторых публікацыях дарэвалюцыйнага перыяду і больш позняга часу тэрмін *крывічы* распаўсюджваўся на ўвесь беларускі народ. Вядома, да прыкладу, што польскі і беларускі паэт Уладзіслаў Сыракомля ў асяроддзі сваіх знаёмых не раз заяўляў, што мясцовая гаворка, на якой ён размаўляе, гэта — крывіцкая мова. У рэцэнзіі на аповесць В. Дуніна-Марцінкевіча «Гапон», як сведчыць беларускі літаратуразнавец А. Мальдзіс, ён пісаў: «Цудоўнае гэта адгалінаванне славянскай мовы — крывіцкі дыялект»¹.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі шмат пастараўся для прапаганды сярод народных мас тэрміна *крывічы* Вацлаў Ластоўскі, якога да апошняга часу ў нас адносілі да ліку аднаго з ідэолагаў беларускага нацыяналізму. На яго думку, сэрцам зямлі крывіцкай з'яўляўся Смаленск. Жывучы ў Літве, ён на працягу 1923—1927 гг. выдаваў часопіс пад назвай «Крывіч» (г. Коўна). В. Ластоўскі выступаў за тое, каб этнонімам *крывічы* цалкам замяніць слова *беларусы*. Ён заяўляў, што «толькі пад іменем крывічы мы можам ісці па шляху адраджэння», што толькі гэта слова з'яўляецца нашым уласным імем, дадзеным самім народам, які пад ім разумеў родных сабе па крыві людзей, сваякоў. Што датычыць іншых назваў нашага народа — *літвіны* і *русь*, — дык Ластоўскі, як і некаторыя іншыя даследчыкі, лічыў, што гэтыя імёны прыйшлі да нас ад іншых

¹ Мальдзіс А. І Падарожжа ў XIX стагоддзе Мн., 1969 С. 44.

народаў. Такое перабольшанне значэння тэрміна *крывічы* ў гісторыі беларускага народа не можа быць апраўданым, інакш мы зусім адкідваем ролю астатніх славянскіх плямёнаў у фарміраванні беларускай народнасці, і ў першую чаргу дрыгавічоў і радзімічаў.

Нягледзячы на вялікую колькасць і старажытнасць назваў населеных пунктаў беларускай зямлі з асновай *крывічы*, такія паселішчы адносна сціплыя паводле сваіх памераў. Толькі ў Мядзельскім раёне населены пункт з назвай *Крывічы* мае статус гарадскога пасёлка. Ёсць дастаткова падстаў з тапонімам *Крывічы* звязваць назвы вёсак *Крэва* Смаргонскага і *Крайванцы* Ашмянскага раёнаў, паколькі ў мінулым жыхары Латвіі і часткі Літвы *крэвамі*, *кывевамі* і *кывевенямі* называлі славянскае племя крывічоў.

Этнанімічны характар у дачыненні да беларускага народа маюць назвы вёсак *Валатава* Гомельскага, *Валаты* Слуцкага і *Валатынь* Берастовіцкага раёнаў. Яны ўтвораны ад слова *волат*, якім раней часта называлі людзей, што жылі ў нашым краі да сфарміравання тут беларускай народнасці. Асабліва любіў карыстацца гэтым тэрмінам этнограф, мовазнавец і літаратуразнавец Мікалай Каспяровіч (1900—1945), які лічыў волатаў продкамі сучасных беларусаў. Ён нават адважыўся дакладна вызначыць тэрыторыю рассялення *волатаў*, размясціўшы іх паміж Нёманам, Заходняй Дзвіной, Дняпром і Прыпяцю. Вядома таксама, што ў нас курганы як месца пахавання людзей часта называлі *валатоўкамі*. Таму зусім не дзіўна, што гэта слова ўвайшло і ў тапанімію Беларусі.

Амаль зусім не выяўляецца ў найменнях этнанімічнага паходжання сучасная назва беларускага народа. Ёсць толькі чыгуначная станцыя *Беларусь* на ўчастку Мінск — Маладзечна. Адсутнасць такіх назваў можна тлумачыць тым, што, па-першае, этнонім *беларус* даволі позна забытаваў у самім народзе, афіцыйным справаходстве, навуковай літаратуры, па-другое, — вельмі рэдкай з'явай ужываць самімі народамі сваю назву для наймення населеных пунктаў. Затое сярод апошніх ёсць такія, што датычаць імя беларусаў, але толькі паходзяць з мовы суседняга ім літоўскага народа.

Здзіўляцца з гэтага няма важкіх падстаў. У сусветнай практыцы сустракаецца шмат выпадкаў, калі народы называюць адзін і той жа этнас зусім не тым імем,

якое ўжывае ён сам. Прычым такое адступленне робяць нават самыя блізкія, сумежныя з ім народы. Вось і ў літоўцаў некалі было вельмі пашыраным называць беларусаў словам *gutas*. Адсюль некаторымі даследчыкамі, у прыватнасці і В. А. Жучкевічам, прынята лічыць, што большасць тапонімаў з асновай на *гуд* этнанімічна па паходжанні, паколькі ў літоўскай мове гэтым словам абазначаюць беларусаў. І такіх тапонімаў, уключаючы і з патранімічнай асновай, у нас досыць багата: *Гуды* — вёскі Валожынскага і Лідскага раёнаў і чыгуначная станцыя на лініі Ліда — Вільнюс, *Гудзевічы* (Мастоўскі раён), *Гудовічы* (Чэрвеньскі), *Гудава* (Верхнядзвінскі, Дубровенскі), *Гудзелі* (Воранаўскі), *Гудзелішкі* (Пастаўскі), *Гудзянцы* (Ашмянскі), *Гудзішкі* (Іўеўскі), *Гудагай* (Астравецкі) і такой жа назвы чыгуначная станцыя на лініі Маладзечна — Вільнюс. Харэктэрна, што ўсе зазначаныя назвы-этнонімы і тапонімы патранімічнага паходжання блізка прылягаюць да тэрыторыі сучаснай Літвы.

На беларускай зямлі сустракаюцца назвы этнанімічнага паходжання, якія, на добры лад, не маюць на гэта ніякага законнага права, бо размова ідзе пра народы, што неслі ў наш край войны і звязаныя з імі разбурэнні і пажарышчы. Сярод найбольш старажытных з такіх народаў назавём *печанегаў*, якіх залічваюць да цюркскіх плямёнаў. Гісторыя адвяла для іх і не такі ўжо вялікі час існавання: VIII — XI стст., але і за гэты перыяд яны паспелі зрабіць нямала апусташальных набегаў са стэпаў Паўночнага Прычарнамор'я на венграў, балгар і Кіеўскую Русь. Гэты качавы народ увасоблены магчыма знешне, чыста фанетычна — толькі адзін раз у беларускай тапаніміі назвай вёскі *Печанеж* Касцюковіцкага раёна.

Значна большы след у гісторыі Кіеўскай Русі, у тым ліку і яе заходніх зямель, пакінуў і яшчэ адзін народ цюркскай групы *полаўцы*, якія трапілі ў рускія летапісы ў сувязі з падзеямі другой паловы XI ст. Вядомы не толькі выпадкі іх ваенных набегаў на Русь, але і ўдзелы на баку таго ці іншага рускага князя ў іх міжусобнай барацьбе. Мяркуюць, што ад палавецкай народнасці ці ад прозвішчаў з аналагічнай асновай слова паходзяць назвы вёсак *Палаўкі* Ельскага, *Палаўковічы* Клецкага, *Полава* Гарадоцкага, *Пастаўскага* і *Шумілінскага* раёнаў.

Вялікую цікавасць у тых, хто прафесійна ці як ама

тар займаецца вывучэннем тапаніміі, выклікала і выклікае этымалогія назвы *Мардзвіны*, што ў Петрыкаўскім раёне. У іншых месцах нашага краю яна не сустракаецца. Па блізкасці ў вымаўленні многія яе звязваюць з імем паволжскага народа *мардва* і лічаць этнонімам. Параўнальна нядаўна зусім новую, і, мне падаецца, даволі незвычайную версію паходжання гэтай назовы даў А. Рогалеў. Справядліва сумняваючыся ў магчымасці пранікнення гэтага далёкага па адлегласці ад нас народа ў глыбіню Палесся, вучоны стаў шукаць растлумачэнне загадкі ў скарбах старажытнай беларускай мовы. І знайшоў у ёй слова *мардва*, якім абазначалі шумнае зборышча, неспакойных і надакучлівых людзей, свавольных і крыклівых дзяцей. Катэгарычна не настойваючы на сваім пункце гледжання, Рогалеў дапускае думку, што «жыхары вёскі Мардзвін (Мардзвіны) былі суседзямі неспакойнымі, надакучлівымі людзьмі»¹. Як бачым, кропка над «і» канчаткова не пастаўлена, тапонім патрабуе далейшых пошукаў свайго сапраўднага паходжання.

Прыведзеныя вышэй прыклады сведчаць, як добра ўвасоблены ў тапаніміі Беларусі этнічныя працэсы, што на працягу многіх стагоддзяў адбываліся на яе тэрыторыі. Правільнае прачытанне такіх тапонімаў дапамагае лепш пазнаць наша мінулае, убачыць, у якіх кантактах знаходзіліся беларусы са сваімі суседзямі і больш аддаленымі па месцы пражывання народамі. Не будзь беларусы народамі інтэрнацыяналістычным па сваёй прыродзе, яны ніколі не садзейнічалі б стварэнню ў іх краі спрыяльных умоў для пражывання прадстаўнікоў іншых этнасаў. Менавіта па гэтай прычыне і ў больш позні час беларусы не пайшлі на скасаванне са сваёй геаграфічнай карты назваў, у якіх засведчаны факты засялення нашай тэрыторыі людзьмі з ліку яе некарэннага насельніцтва. А фактаў жа варожых адносін асноўнай нацыі да тапонімаў, якія належаць іншым этнасам, сусветная практыка ведае вельмі многа. Беларускі народ свята шанаваў і шануе не толькі назвы-этнонімы, але і назвы населеных пунктаў, дзе хоць што-небудзь увасоблена з жыцця прадстаўнікоў іншых плямёнаў, народнасцей і нацый, якія па самых розных прычынах трапілі да нас. Таму не дзіва, што сёння сярод беларускіх тапонімаў так шмат назваў з літоўскай, поль-

¹ Сел. газ. 1988. 31 июля.

скай, татарскай, нямецкай і іншых моў. Добрая захаванасць такой катэгорыі тапонімаў дазваляе заўсёды глядзець на далёкае мінулае беларускай зямлі нібы праз адчыненыя дзверы. Шкада, што з зусім іншых пазіцый зыходзіла мясцовая адміністрацыя, калі справа датычыла ўласна беларускай народнай тапаніміі.

Раздзел IV

СТРАТЫ І ШЛЯХІ АДРАДЖЭННЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ТАΠΑНІМІІ

Разбурэнне тапанімічнага ландшафту рэспублікі, які сфарміраваўся на працягу многіх стагоддзяў, вядзе да страты гістарычнай памяці, дэфармацыі ў духоўнай і маральнай сферы народа, адчужэнню чалавека ад яго звычайнага асяроддзя пражывання.

Г. А. Цыхун

Культура кожнага народа ўвогуле найлепш за ўсё вызначаецца тым, як ён ставіцца да сваёй гісторыі, духоўных традыцый папярэдніх пакаленняў. Паважаючы сваё, трэба шанаваць і створае іншымі народамі, бо чым больш культурных каштоўнасцей знаходзіцца ў іх распараджэнні, тым багацей духоўны патэнцыял сусветнай цывілізацыі. У літаратуры вельмі агіднымі словамі называюць разбуральнікаў культуры іншых народаў: вандалы, варвары. Шкада, што няма трапнага вызначэння для тых, хто зніштажае ўласную культуру, бо такіх выпадкаў у гістарычнай практыцы вядома нямала. І, відаць, першае месца тут належыць грэку з г. Эфес (Малая Азія) Герастрату. Не маючы ніякіх заслуг перад народам, але моцна прагнучы жаданнем абясмерціць сваё імя, ён у 356 г. да н. э. спаліў адно з «сямі цудаў свету», найпрыгажэйшы ў сваім родзе храм Артэміды Эфескай. Атрымалася так, як таго жадаў Герастрат. Хоць пасля пакарання смерцю Герастрата яго імя было забаронена ўпамінаць, яно ўсё ж не трапіла ў нябыт. І сёння ўсякія дзеянні па разбурэнні духоўных каштоўнасцей прынята называць герастра-таўскімі.

На беларускай зямлі не было раней засведчана і цяпер няма ніводнага з «сямі цудаў свету». Аднак

мелася нямала іншых духоўных і гістарычных каштоўнасцей, да якіх мы ставіліся — ды не так ужо і даўно — па-герастратаўску. Маецца на ўвазе народная тапанімія, якую часта называюць мовай зямлі.

Чыя толькі рука не паласавала назвы беларускай зямлі! Спачатку за гэтую ганебную справу ўзяліся афіцыйныя ўлады Рэчы Паспалітай, калі паставілі перад сабой мэту паступовага пазбаўлення беларусаў іх гістарычных каранёў і апалячвання. У адных выпадках геаграфічная назва цалкам замянялася, у іншых — перакручвалася на польскі лад. Такія пераробкі і пасення захаваліся, адчуваюць сябе па-гаспадарску на нашай карце, нясуцца ў эфір па беларускім радыё. Такі ж лёс некалі спасцігнуў і цяперашнюю сталіцу Беларусі Мінск, які першапачаткова называўся *Менеск*, *Менск*.

Не шанавала нашу народную тапанімію і адміністрацыя Расійскай імперыі, да якой у канцы XVIII ст. былі далучаны беларускія землі ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай. Заносячы на геаграфічныя карты, у розныя службовыя даведнікі назвы населеных пунктаў Беларусі, іх наўмысна стараліся не толькі максімальна наблізіць да рускай тэрміналогіі, але часта і зусім замяніць блізкім па сэнсу рускім словам. Часам даходзіла да кур'ёзаў: каб як-небудзь прынізіць, зганьбіць годнасць беларускага народа, асобныя назвы населеных пунктаў перараблялі да такой ступені, што яны становіліся немілагучнымі ці набывалі зневажальны для іх жыхароў характар. Менавіта не без удзелу чужынцаў *Прапошаск* сталі пісаць *Прапойск* (цяпер Слаўгарад), з'явіліся *Дурневічы* (цяпер Лугавая, Баранавіцкі раён).

Але ўсё тое, што зроблена з назвамі беларускай зямлі адміністрацыяй Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, не ідзе ні ў якое параўнанне з учыненым дамарослымі, уласнай гадоўлі герастратамі. Першыя замахі былі зроблены адразу ж пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Трэба сказаць, што ўвогуле адносіны да гістарычнай, духоўнай спадчыны ў той час не вызначаліся асаблівай гуманнасцю і ўзважанасцю. Пакуль як след разабраліся, што да чаго, было зруйнавана і на Беларусі нямала помнікаў гісторыі, культуры, каштоўных твораў літаратуры і мастацтва. Перабудоўшчыкаў старога свету шмат у чым незадавальнялі і назвы зямлі.

Вядома, штосьці і сапраўды не «стыкавалася» з новай эпохай, але адмаўляцца ад яго трэба было з усёй

абачлівасцю. На жаль, яе часта неставала, што асабліва добра ўсведамляецца з пазіцыі сённяшняга дня, калі нам так хочацца вярнуць усё каштоўнае, што належала пакаленням роднай Бацькаўшчыны. Цяпер бы ў нас не выклікала аніякіх прэчанняў існаванне такіх назваў, што зніклі за даваенны час, як *Аўгустава, Бузава, Вароны, Голае, Дзягцянка, Загаліха, Ігумен, Карпілаўка, Кабыльнікі, Койданава, Маёнтак, Пагосцішча, Рэутполе, Святое, Убібачкі, Царэўск, Чапляіна, Шчацінка* і інш. Наадварот, яны куды лепш успрымаюцца на слых, нясуць значна большую сэнсавую нагрузку за словы, што прыйшлі ім на замену, да прыкладу: *Звязда, Першамайская, Свабода, Вішнёўка, Чырвоны Зарнак, Новае Жыццё, Чырвоны Пасёлак, Калінаўка*. Гэта ж зусім выпадковыя словы, якія ні цяпер, ці пазней не дадуць аніякага матэрыялу для разумення нашай гісторыі, больш таго, будуць зводзіць у зман сваёй напышлівасцю і пампезнасцю наступныя пакаленні. Ці ж гэта не парадокс, калі ў краіне, у тым ліку і на Беларусі, ад рук сталінскіх катаў ільцеца кроў ні ў чым не вінаватых людзей, а мясцовыя бюракраты змардаваную катаваннямі зямлю ўпрыгожваюць такімі мілагучнымі, светлымі слоўцамі?!

Першымі паплаціліся гістарычнай спадчынай у 1918 г. жыхары вёскі *Раманава*, што знаходзілася на тэрыторыі сучаснага Горацкага раёна. Прычына скасавання не патрабуе растлумачэння: назва атаясамлівалася з дынастыяй звергнутаў Лютаўскай рэвалюцыяй 1917 г. царскай сям'і. Доўга не думаючы, вёску назвалі *Леніна*, нібы паміж старым і новым словам была нейкая лагічная сувязь. У 1921 г. аналагічны лёс напаткаў і вёску *Раманава* Слуцкага павета. І ўсё гэта дарэмна, бо ў абодвух выпадках скасавалі назву *Раманава*, якая існавала задоўга да таго, як на троне Расійскай дзяржавы з'явілася дынастыя Раманавых.

У ліку першых нешчасліўцаў апынулася і вёска *Алеская* цяперашняга Ельскага раёна. Назва як назва, але ж камусьці ў галаву прыйшла думка перайменаваць яе ў 1919 г. у *Роза Люксембург* у гонар па-зверску забітай дзеячкі міжнароднага рабочага руху. Толькі вось здзіўна, чаму на беларускай зямлі не палічылі патрэбным такім жа чынам ушанаваць памяць і другога дзеяча міжнароднага рабочага руху Карла Лібкнехта, які быў забіты ў адзін дзень з Розай Люксембург? Думаецца, што зусім невялікі гонар для памяці Розы

Люксембург надаць яе імя сярэдняй паводле сваіх памераў беларускай вёсачцы, а вось пракол у тапанімічнай тканіне нашай зямлі зрабілі. Дый сама новая назва, будучы зусім чужым для беларускай мовы словам, вельмі цяжка падпарадкоўваецца яе граматычным правілам. З такой назвы даволі складана зрабіць прыметнік, а яшчэ цяжэй вымавіць яго.

Словам, па часе перакройкі тапаніміі Беларусь аніяк не адставала ад іншых нацыянальных раёнаў, а можа, нават ішла наперадзе іх. Мы прыступілі да гэтай заганнай справы да таго, як горад *Гатчына* перайменавалі ў *Троцк* (у гонар Троцкага), *Екацярынбург* у *Свярдлоўск*, *Сімбірск* ва *Ульянаўск*, *Царыцын* у *Сталінград* і г. д.

Больш спакойным дзесяцігоддзем у гісторыі нашай геаграфічнай тапаніміі былі 20-я гады. І гэта не выпадкова. Курс на культурнае адраджэнне беларусаў вымусіў больш уважліва паставіцца да сваіх духоўных традыцый, выклікаў у гушчах народу вялікую зацікаўленасць да сівой мінуўшчыны. Усяму гэтаму вельмі садзейнічала палітыка беларусізацыі, якую актыўна падтрымаў працоўны люд. Усяго за 20-я гады разам з вёскай *Раманава* Слуцкага павета былі заменены назвы толькі чатырох населеных пунктаў. Самым неабдуманым лічу замену *Рудабельскай воласці* Бабруйскага павета на *Акцябрскую*. Яе жыхары ўпісалі яскравую старонку ў барацьбу за Савецкую ўладу. Нават у той час, як Бабруйскі павет быў акупаваны войскамі кайзераўскай Германіі і буржуазнай Польшчы, жыхарам Рудабелкі ўдалося адстаяць Савецкую ўладу ў сваёй воласці, якую з гонарам называлі тады Рудабельскай рэспублікай. Быў час, што ў яе ўваходзілі і суседнія воласці Бабруйскага, Мазырскага і Рэчыцкага паветаў. Гераізм рудабельцаў у барацьбе за ўладу Саветаў паслужыў матэрыялам беларускаму пісьменніку С. Грахоўскаму для напісання цікавай дакументальнай аповесці «Рудабельская рэспубліка», паводле матываў якой быў пастаўлены спектакль, зняты кінафільм. Прачытаць пра гераізм рудабельцаў можна і ў шмат якіх гістарычных працах. Дзякуючы гэтаму практычна кожны культурны чалавек ведае, што для беларускага народа значыць Рудабельская рэспубліка. Дык ці ж можна ў такім становішчы мірыцца з тым, што з карты нашай зямлі начыста выкаранена назва *Рудабелка*? Вядома, не.

Не будзем палохацца, што з адраджэннем назвы *Рудабелка* давядзецца адмовіцца ад такога «аўтарытэтнага» ў некаторых беларусаў слова — *Акцябрск*. Па-першае, яно даволі часта ўжываецца ў рэспубліцы ў якасці тапоніма. Па-другое, слова *Акцябрск* адсутнічае ў беларускай мове, яго выкарыстанне супярэчыць нормам нашай нацыянальнай тапанімікі. На геаграфічнай карце рэспублікі неабходна пакінуць зусім невялікую колькасць назваў, якія ўвасабляюць звязаны з гэтым тапонімам «паваротны этап» у гісторыі краіны, і ўсе іх даць у беларускім напісанні.

Калі звязанае з палітыкай беларусізацыі абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці садзейнічала недатыкальнасці назваў Бацькаўшчыны, дык з разгулам барацьбы з так званай нацдэмаўшчынай сур'ёзны замах быў учынены і на народную тапанімію з тым, каб адраваць беларускі народ ад яго гістарычных вытокаў, духоўных традыцый. Падмацаваць сказанае можна такім фактам, калі ў першай палове 30-х гадоў з геаграфічнай карты нашага краю зніклі толькі 5 назваў населеных пунктаў, дык у другой — 67, прычым усе яны прыпадалі на 1938—1939 гг. У рэспубліцы бязвінна гінуць людзі ад ілжывых даносаў, а мясцовыя бюракраты экстравагантнымі, патрыятычнымі слоўцамі, імёнамі кіраўнікоў Маскоўскага Крамля разбаўляюць беларускую тапанімію. Вось некалькі прыкладаў такой творчасці: у Сенненскім раёне вёску *Буй* ахрысцілі іменем *Будзённага*, Дрысенскім *Страшныя* — *Новым Ладам*, *Кабыльнікі* — *Перамогай*, *Вароны* — *Свабодай*, *Суражскім Гаруны* — *Камунаркай*, *Хаяўшчына* — *Майскай Раніцай*, *Смалявіцкім Дзягцянка* — *Чырвоным Світанкам*, *Лепельскім Ізабеліна* — *Свабодным Жыццём*, *Курсашчына* — *Шчаслівым Жыццём*, *Плешкі* — *Росквітам*, *Расонскім Куляшова* — *Чырвоным Сцягам*, *Старына* — *Чырвоным Маяком*. Нічым іншым, як здэкам з народа, што нёс такія вялікія ахвяры ў гады культу Сталіна, не назавеш прыведзеныя факты перайменавання. А колькі за 30-я гады прыйшло на замену народнай тапаніміі назваў святочнага тыпу: *Першае Мая*, *Першамайская*, *Чырвоны Кастрычнік*, *Кастрычнік*. У Суражскім раёне нават дадумаліся вёску *Князі* назваць *Другой Пяцігодкай*. З нататак тагачаснага беларускага пісьменніка Андрэя Мрыя «Па Дзвіне ў Сураж» даведваемся, што і сама назва гэтага раённага цэнтра ледзь выстаяла перад скасаваннем. Смеласць

абараніць яе ўзяло на сябе мясцовае краязнаўчае таварыства

Самым шчаслівым для назваў нашай зямлі быў перыяд першых пятнаццаці гадоў пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Людзі, якія за час акупацыі перажылі страшэнныя здзекі і пакуты, вярнуліся з цяжкіх ваенных дарог з асаблівым замілаваннем ставіліся да роднага куточка сваёй малой радзімы Усё да дробязі, што ўцалела ад разбурэнняў і папялшчаў, было дарагім і любым кожнаму чалавеку. Датычыла гэта і назваў родных вёсак і гарадоў, бо кожная з іх упісала ў свой летапіс адметныя старонкі нядаўняга змагання з ворагам. Не было ніводнай нават маленечкай вёсачкі, якая б не паслала на фронт, у партызаны амаль усю здольную да ваеннай службы частку свайго мужчынскага насельніцтва. Не было ніводнага паселішча, з якога б не ішлі пісьмы на фронт і з фронту.

Пасля вяртання дахаты былыя воіны яшчэ шмат гадоў памяталі тую радасць, якая апаноўвала іх у далёкім ад дома краі пры дакрананні да пакамечанага канверта-трохкутніка з роднай назвай сваёй зямлі. І хоць рукамі самых блізкіх і дарагіх людзей на іх былі напісаны зусім немілагучныя словы *Аплеўніца, Блошнікі, Воўчая Яма, Гібайлавічы, Дзяругі, Жабайка, Заграззе, Кабаны, Лапці...* (а такія і падобныя да іх назвы сапраўды меліся тады на нашай карце), кожнае з іх успрымалася з асаблівай цеплынёй, не выклікала і кропелькі нейкай агіды, абразлівасці.

Гэтыя назвы доўга заставаліся блізкімі, дарагімі тым, хто перажыў акупацыю, апынуўся ўдалечыні ад бацькоўскай хаты, са зброяй у руках прайшоў тысячы кіламетраў франтавых дарог. Улічваючы такія пачуцці да любай Бацькаўшчыны, ніхто з мясцовай адміністрацыі амаль два дзесяцігоддзі пасля вайны не адважыўся «пахадзіць» з чырвоным алоўкам каля народнай тапаніміі. Толькі адзін беларускі горад *Пропойск* пазбавіўся (і надзвычай па-асабліваму) сваёй былой назвы. Шмат зведала яна на сваім вяку, але ўсё ж да мая 1945 г. заставалася сама сабой. Спачатку гэта паселішча мела назвы *Прупой, Пропошеск, Пропорьск, Пропостьск, Пропосек, Пропольск* і нарэшце *Пропойск*. Думаецца, што кожнага здзівіць, чаму ў Беларусі з яе велізарнымі клопатамі па адраджэнні разбуранай у час фашысцкай акупацыі гаспадаркі раптам узнікла патрэба мяняць

назву *Прапойска*? Прычыну знайшлі, толькі ці была яна апраўданай?

...У баях за Прапойск вызначылася адно з воінскіх падраздзяленняў, за што ў тыя часы было прынята прысвойваць ім найменаванні па назве вызваленага горада. У дадзеным выпадку азначала да нумара воінскай часці дадаць слова *Прапойская*. Палічылі, што яно будзе абразай, ганьбай для воінаў-вызваліцеляў, бо назву горада выводзілі ад зняважлівага для ўсялякага культурнага чалавека рускага слова *пропойца*. Я спецыяльна называю гэта слова рускім, бо ў нашай мове яно адсутнічае. Ёсць *п'яніца*, *п'янчуга* і, значыць, у народную, беларускую назву горада *Прапойска* нічога не закладзена брыдкага, непрыстойнага.

Выдатны спецыяліст у галіне тапанімікі В. А. Жучкевіч у кнізе «Краткий топонимический словарь Белоруссии» (Мінск, 1974) выводзіў паходжанне назвы гэтага горада ад ракі Проні. І з такой думкай можна пагадзіцца, хаця не ўсе яе падзяляюць, паколькі на Беларусі сустракаецца шмат выпадкаў паходжання назвы горада ад ракі ці іншага геаграфічнага аб'екта. Калі ж ваеннае камандаванне не хацела надаць вайсковаму фарміраванню азначэнне *Пропойское*, дык можна было б у гэтых мэтах выкарыстаць больш мілагучную, на яго погляд, назву суседніх да Прапойска населеных пунктаў. А на практыцы атрымалася штосьці зусім недарэчнае: вайсковая часць вызваляе Прапойск, а прысвойваюць ёй назву *Слаўгарадская*, якой на той час на карце Беларусі не існавала.

Усё гэта было вельмі нечаканым для жыхароў Прапойска і выклікала з іх боку заканамерную нязгоду, бо яго назва мае глыбокія гістарычныя карані. Мінула так багата часу, аднак і сёння даводзіцца чуць, як маладыя людзі на пытанне: «Адкуль вы, хлопцы, будзеце?» адказвалі без гумару, зусім сур'ёзна: «Мы з Прапойска», не бачачы ў гэтым слове нічога заганняга, зняважлівага. Калі б мінулая назва ва ўяўленні прыстойных людзей звязвалася са словам *п'янчуга*, дык наўрад ці захоўвалася б яна ў іх памяці да такога пары.

«Залатыя два дзесяцігоддзі» беларускай нацыянальнай тапаніміі абрываюцца ў 1964 г. Прадстаўнікі мясцовых улад вырашылі, што прабіў час дзейнічаць. Як-ніяк, а народ усё ж пакрысе забываўся, якім гэта велізарным шчасцем для яго была захаваная і адбудаваная пасля вайны вёска. Ды й адносіны да яе сацыяль-

на-эканамічнага, культурнага развіцця культгали на абе дзве нагі. Найбольш адукаваная, самая перспектыўная частка сельскага насельніцтва — выпускнікі няпоўных і сярэдніх агульнаадукацыйных школ — гужом пацягнулася ў горад за атрыманнем спецыяльнай адукацыі ў тэхнікумах і ВНУ, у мэтах працаўладкавання на прадпрыемствах прамысловасці і транспарту, будоўлях, у сферы быту, дзе аплата працы была вышэй, чым у калгасах і саўгасах. У вёсцы заставалася ўсё менш і менш высокасвядомых людзей... Не трэба забываць, што тады сродкам масавай інфармацыі, розным ідэалагічным службам, агульнаадукацыйнай, сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай школе многае ўдалося зрабіць па размыванні нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, грунтоўна падрыхтаваць яго да зліцця культур і моў ды і саміх нацый. Вядома, у такім этнічна дэфармаваным стане ён ужо не мог правільна ўсведамляць значэння створанай на працягу ўсёй гісторыі нацыянальнай тапаніміі, стаць яе абаронцам ад усялякіх замахаў з боку мясцовай адміністрацыі. І апошняя гэта вельмі добра разумела, таму так смела ўзялася руйнаваць тое, чаго сама не ў стане была належным чынам ацаніць з-за свайго вельмі нізкага культурнага ўзроўню, гістарычнага беспамяцтва.

Цяжка ўявіць, адкуль было ўзяць тыя сродкі? Але ж у 1964 г., калі ў краіне, у тым ліку і на Беларусі, узніклі істотныя хібы ў сацыяльна-эканамічным развіцці з прычыны панавання хрушчоўскага валютарызму, у нас з'явілася магчымасць «па просьбе працоўных» змяніць назвы больш за 300 населеных пунктаў!!! Мо, не шкадавалі грошай толькі таму, што рабілася гэта ганебная акцыя ў гонар дваццацігоддзя вызвалення беларускага народа ад нямецка-фашысцкай акупацыі? Магчыма, юбілей быў прычынай, што адразу ў жыхароў такой вялікай колькасці вёсак з'явілася жаданне развітацца з назвамі, якія прыйшлі ад старэйшых пакаленняў? Перакананы, ведаючы жыццё рэспублікі тае пары, што ніякіх аб'ектыўных прычын для арганізацыі крыжовага паходу супраць нацыянальнай тапаніміі не існавала. Такі паход быў нічым іншым, як неабдуманым валявым актам надзеленых уладай людзей, якім бракавала ведаў і павагі да гісторыі і культуры роднага краю. «Падпраўляць мінулае, каб дагadzіць каму ці чаму б то ні было,— праўдзіва зазначаў

вядомы рускі пісьменнік Уладзімір Чывіліхін, — справа не толькі безнадзейная, але і рызыкаўная». У нас жа, як бачым, не проста рызыкнুলі, а так маштабна размахнуліся, што аддалі пад нож сотні назваў населеных пунктаў, якія стагоддзямі выконвалі ролю помнікаў гісторыі беларускага народа, дзялілі з ім яго гора і радасць. Проста дзіву даецца, што ў прэсе таго часу не з'явілася ніводнай прыстойнай публікацыі ў абарону нацыянальнай тапаніміі. У цывілізаваных, дэмакратычных грамадствах гэты факт выклікаў бы такі рэзкі пратэст, што нават цяжка ўявіць маштабы яго размаху.

Наш жа народ, як і ў многіх іншых выпадках, калі справа датычыла яго гістарычнай памяці, духоўнай спадчыны, нічога не знайшоў лепшага, як прамаўцаць. Прамаўчалі партыйныя і савецкія работнікі, вучоныя і творчая інтэлігенцыя, хаця, не сумняваюся, шмат хто з іх быў знаёмы з тым, што пісалася ў 42-м томе тагачаснага выдання «Большой Советской Энциклопедии»: «Асноўнай уласцівасцю тапанімічных найменняў з'яўляецца іх устойлівасць, жывучасць, **з прычыны чаго яны служаць самымі старажытнымі помнікамі, якія дазваляюць пранікаць у глыбіню гісторыі, культуры і мовы**» (падкрэслена мною. — *Л. Л.*). Тамы ж згаданай энцыклапедыі, напэўна, стаялі на кніжных паліцах многіх службовых кабінетаў, шкада толькі, што ніхто са шматлікіх прадстаўнікоў мясцовых Саветаў Беларусі так і не разгарнуў 42-га тома, у якім можна было прачытаць такія пераканаўчыя і даступныя кожнаму словы пра значэнне і ролю тапаніміі. Бо калі б удалося прачытаць, асэнсаваць такое, мабыць не ўзнялася б рука нават на самы, на іх погляд, немілагучны, архаічны тапонім.

У процівагу таму, што пісалася ў гэтым томе БСЭ, апаратчыкі органаў Савецкай улады на Беларусі канкрэтнымі справамі даказалі, што тапанімічныя найменні могуць быць і няўстойлівымі, і нежывучымі. З іх лёгкай рукі геаграфічная карта нашага краю вокамгненна прыняла надзвычай «экзатычнае» аблічча за кошт вялікай колькасці прыгожых і пышных слоў. На такую «мужнасць» у словатворчасці пакуль што не адважылася — і смеем сцвярджаць не адважыцца — ніводная з былых саюзных рэспублік, бо неяк усе народы больш пачціва ставяцца да завешчанага продкамі, у тым ліку да назваў зямлі. Толькі ва ўмовах нашага краю народная тапанімія — гэта нейкая зусім дробязная рэч,

з якой можна абыходзіцца, як з цацкай: пазабаўляўся ды ўзяў і выкінуў.

Знаёмячыся з гэтай трагічнай старонкай у гісторыі нашай нацыянальнай тапаніміі, чытач можа падумаць: няўжо пад той ураджайны на перайменаванні час на Беларусі яшчэ не паспелі сфармавацца такія катэгорыі інтэлігенцыі, якія добра разумелі б значэнне старажытных назваў населеных пунктаў, і, значыцца, не было каму падаць свой голас у абарону гэтай бяспечнай святыні народа? Не, такая інтэлігенцыя (вядома, па форме) была тады ў нас. У сістэме АН БССР поўным ходам ажыццяўлялі сваю дзейнасць інстытуты мовазнаўства і гісторыі, у БДУ імя У. І. Леніна і педагогічных ВНУ — кафедры гісторыі СССР і БССР, геофакультэты. Шматлікай па колькасці, кваліфікаванай па прафесійнаму вопыту з'яўлялася пісьменніцкая арганізацыя рэспублікі. Сваёй добрасумленнай працай беларускі народ стварыў усе неабходныя матэрыяльныя перадумовы для творчай дзейнасці гэтых катэгорый інтэлігенцыі. Але ж, як бачым, у патрэбную хвіліну яны не асмеліліся пастаяць за недатыкальнасць гісторыі Бацькаўшчыны, не выдзелілі са свайго асяроддзя сапраўднага Праметэя. Так ніхто з іх і не забіў у звон.

Рэальна супрацьстаяць зарваўшымся рэфарматарам духоўных традыцый беларускага народа можна было толькі праз абгрунтаваную апеляцыю ў высокія партыйныя і савецкія інстанцыі з тым, каб схіліць іх на бок праўды. Толькі дзе гарантыя, што ўдасца паразумецца? Відавочна, пасіўнасць, заплюшчванне вачэй на ўсё, што адбывалася па калецтву нацыянальнай тапаніміі, шмат кім з «інтэлігентных» людзей расцэньвалася як больш надзейны сродак застацца паважаным на верхніх паверхах адміністрацыйна-бюракратычнай машыны, узяцца яшчэ на адну прыступку ўверх па іерархічнай службовай лесвіцы.

Праглядаючы перыёдыку таго часу, мне так і не давялося наткнуцца хоць на адну публікацыю, у якой бы хто-небудзь з масцітых вучоных-грамадазнаўцаў альбо пісьменнікаў падняўся на абарону народнай тапаніміі, пастараўся прааналізаваць прычыны шырокага распаўсюджвання ў рэспубліцы віруса перайменавання населеных пунктаў. Але і пры адсутнасці такіх публікацый я цвёрда ўпэўнены, што ў 1964 г. не існавала аніякіх прычын для арганізацыі масавага крыжовага паходу на беларускую тапанімію.

У ланцугу гістарычных падзей той год, калі не лічыць зняцця М. С. Хрушчова з пасады першага сакратара ЦК КПСС і ўступлення на яе Л. І. Брэжнева, нічым асабліва не адрозніваўся ні ад мінулых, ні ад наступных гадоў. Таму ўчыненае масавае перайменаванне тапонімаў у 1964 г. трэба прызнаць за памылковы, недэмакратычны і антыгуманны ў адносінах да карэннага насельніцтва Беларусі акт надзеленых уладай людзей, якія злоўжылі ёю і прычынілі велізарную шкоду нашай гістарычнай спадчыне, нашаму духоўнаму багаццю. Сам народ не меў ніякага дачынення да гэтага варварскага акта, бо ў яго ў адзін год не магло ж узнікнуць жаданне франтальна, на ўсёй беларускай зямлі ператрэсці такую аграмадную колькасць назваў населеных пунктаў, многія з якіх па некалькі стагоддзяў служылі людзям, не выклікалі чымсьці прэрэчаняў у іх на сваё існаванне.

Практыка паказвае, калі мяняецца назва нават аднаго паселішча, дык і то не заўсёды ўдаецца пазбегнуць памылак. Прыгадаем тут самыя свежыя прыклады з *Рыбінскам*, *Іжэўскам*, *Набярэжнымі Чаўнамі*, *Чаромушкамі*, назвы якіх нядаўна вярнулі людзям. Чаму ж тады апаратчыкі Беларусі адважыліся ў 1964 г. на такую маштабную, беспрэцэдэнтную для іншых саюзных рэспублік замену народнай тапаніміі? Мо ў іх руках быў добра адладжаны компас, што даваў магчымасць не збочыць з правільнага курсу і ў самых забытых сітуацыях? Не, такі прыладак у іх адсутнічаў. У выніку некампетэнтнага падыходу за адзін год амаль дашчэнтку было разбурана тапанімічнае палатно края, што стагоддзямі, без спеху, удумліва ткалася нашымі разумнымі ад прыроды, але часцей за ўсё непісьменнымі продкамі. Калі ж былая тапанімія з'яўлялася ў пэўным сэнсе слова гістарычнай памяццю беларускага народа, аб'ектыўна адлюстроўвала ўсю складанасць, адметнасць яго жыцця, дык усё тое новае, што напрыдумлялі нам перакройшчыкі карты, вызначалася ў пераважнай большасці пустатой і бязглуздзіцай, уводзіла далёка ў бок ад рэальнасці. Калі мы пакінем усё, што «падаравалі» нам у 1964 г. бяздумныя рэфарматары тапаніміі, дык апошняя праз 50—100 гадоў у стане будзе ўвесці ў зман нават самых таленавітых, масцітых гісторыкаў адносна таго, як у мінулым жылося беларусам.

Кампетэнтныя, разумныя асобы перад тым, як адважыцца на такую пераробку геаграфічных назваў, на-

пэўна, палічылі б патрэбным заглянуць у даведачную, навуковую літаратуру, каб упэўніцца, ці можна так паварварску ставіцца да гэтай справы, ды ўвогуле пацікавіцца, які сэнс укладваецца ў паняцце *тапанімія*. З прычыны важнасці апошняй яна ніколі не абміналася ў спецыяльна выдаваемай па данай праблеме літаратуры, ва ўсіх выданнях «Большой Советской Энциклопедии», у тым ліку і ў той, што выходзіла ў свет у 60-я гады.

Апынуўшыся пад моцным уплывам распрацаванай у час знаходжання М. С. Хрушчова на пасадзе першага сакратара ЦК КПСС тэорыі аб непазбежнай і вельмі хуткай пабудове камунізму, прадстаўнікі мясцовых Саветаў праявілі асаблівую нястрыманасць у дачыненні да назваў, якія не адпавядалі іх поглядам на шчаслівае і светлае будучае. Відаць, пагадзіліся, што да яго неабавязкова ісці праз магутны ўздых прадукцыйных сіл, культурны росквіт народа, таму найбольш клапаціліся не пра ўнутраныя эканамічныя і духоўныя перадумовы новага ладу, а толькі пра знешнія з'явы, многія з якіх, як на грэх, былі павернуты да мінулага і, значыць, недапасоўваліся да заўтрашняга дня. Вось таму так бязлітасна і чынілі расправу над найменнямі накшталт *Авечкі, Мужычок, Неўмывакі, Паўшляхты, Ракаедаўшчына, Свінкі, Трыпуціха, Ушыўцы* і інш.

Ну а што ж узамен атрымаў так няшчадна абкрадзены народ? Нічога людскага. Паколькі за гэту далікатную і адказную справу ўзяліся ў аснове сваёй малакампетэнтныя людзі, якія не лічыліся з думкай народа, не надавалі належнага значэння ўсёй важнасці слоўнага летапісу беларускай зямлі, у яе радаслоўную трапіла безліч назваў, якія не адлюстроўвалі ні гістарычнага мінулага, ні сучаснага жыцця народа, супярэчылі нормам мясцовай тапаніміі і лексіцы мовы карэннага насельніцтва. Галоўны накірунак быў узяты на лакіроўку, наданне зусім непатрэбнай юбілейнасці і параднасці новым назвам. Тут вельмі лёгка зразумець мясцовую адміністрацыю. Любому ж вядома, што куды прасцей прыдумаць прыгожую назву для вёскі, чым зрабіць такім жыццё ў ёй. Нібы на здзек, бачачы, як з году ў год ускладняецца сацыяльна-эканамічнае становішча беларускай вёскі, прадстаўнікі ўлады, яўна ўхіляючыся ад вырашэння канкрэтных гаспадарчых і культурных задач сельскай мясцовасці, навадняюць нашу зямлю, на іх погляд, самымі прыгожымі і гучнымі, эфектнымі і радаснымі найменнямі. А паколькі слоў-сінонімаў з такімі

прыемнымі адценнямі не гэтак ужо і шмат было ў гало-
вах рэфарматараў, пагадзіліся на іх неаднаразовыя
паўторы ў межах адной і той жа вобласці, што не да-
пускаецца нарматыўнымі актамі. На карце Беларусі
застракацелі назвы *Краснапольцы, Ягадная, Садовая,
Дубкі, Раздольная, Грушаўка, Калінавая, Садовая,
Ураджайная, Вішнёўка, Лінавая, Сонечная* і падобныя
да іх. «Во беспраблемнае жыццё было ў беларусаў» —
падумае хтосьці, чытаючы «гістарычнай важнасці» ўка-
зы Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР за 1964 г. аб
перайменаваннях населеных пунктаў.

У той змрочны для беларускай нацыянальнай тапані-
міі год не паскупіліся і на слоўцы-назвы, якія ад-
люстроўвалі штосьці важнае з рэвалюцыйных, працоў-
ных і ратных падзей народа. Найбольшая перавага
была аддадзена такім найменням, як *Партызанская,
Мірная, Савецкая, Перадавая, Светач, Дружба, Гвар-
дзейская, Майская, Камунарка, Прагрэс* і г. д.

Надзвычай трагічнае для нацыі, паводле вынікаў,
звужэнне сферы ўжывання беларускай мовы ў сельскіх
агульнаадукацыйных школах, што было выклікана па-
жаданнем бацькоў навучаць сваіх дзяцей на той мове,
на якой будаваўся навучальна-выхаваўчы працэс у
ВНУ і тэхнікумах рэспублікі, вялося скрозь службовае
справаводства, спарадзіла грубыя парушэнні моўнага
прынцыпу пры правядзенні ў 1964 г. масавага перайме-
навання населеных пунктаў. Відаць, кіруючыся ходкай
у тыя гады, шкоднай, антынавуковай тэорыяй аб непа-
збежнасці зліцця ўжо ў бліжэйшай перспектыве нацый
і моў, заўзятыя прыхільнікі светлага камуністычнага
грамадства наваднілі нашу тапанімію мноствам рускіх
слоў, што самым істотным чынам паўплывала на яе
нацыянальны каларыт. Тут акрамя вялікай пашыра-
насці ў рэспубліцы тэорыі зліцця нацый і моў пэўную
ролю ў насаджэнні рускай тапаніміі адыграла яшчэ
і кепскае валоданне беларускай мовай асобамі, што
ўзяліся за перакройванне геаграфічнай карты. У той
час менш за ўсё клапаціліся пра іх адукацыйны цэнз
і тым больш беларускамоўную лінгвістычную падрых-
тоўку. У складзе мясцовых Саветаў працавала шмат
людзей, якія мелі занадта цьмянае ўяўленне пра гісто-
рыю нашага краю, з вялікай цяжкасцю, а не дык і зусім
не маглі адрозніць беларускае слова ад рускага. Таму
і невыпадкова, што ў тапаніміі рэспублікі з'явілася
значная колькасць слоў з рускай лексікі, што не выклі-

калася патрабаваннямі практыкі, наадварот, унесла вялікую блытаніну, парадзіла дваістасць у разуменні, цяжкасці ў перадачы на пісьме той ці іншай назвы. Самыя цёплыя адносіны, шчырая любоў беларускага народа да блізкароднаснай яму культуры і мовы рускай нацыі агульнавядомыя, і лічу, што тут няма неабходнасці пра гэта падрабязна гаварыць. А вось без усялякай патрэбы ўносіць рускія словы ў склад беларускай тапаніміі — гэта ўжо не што іншае, як элементарная непісьменнасць, адсутнасць моўнай культуры.

З найбольш нетыповых для нашай нацыянальнай тапаніміі назваў 1964 г. нараджэння хацелася б прывесці (падаю спецыяльна на рускай мове, каб не ўносіць блытаніну праз беларускае напісанне іх) наступныя: *Зерновая, Ключегорская, Восход, Первомайская, Знаменская, Роцца, Ковровая, Сиреневка, Красноармейская, Октябрьское, Черемушки, Отрадное*. Спынімся на апошнім слове. У сваім рускім значэнні яно абазначае штосьці прыемнае, радаснае, а вось у беларускім напісанні *Атраднае* разумеецца як частка (атрад) ад чаго-небудзь больш буйнога паводле памеру. Зусім немілагучна ў беларускім вымаўленні перадаецца рускамоўны тапонім *Сиреневка*. Усё гэта толькі нязначная доля той велізарнай бяды, якую за адзін год прычыніла наша адарваная ад культуры і гісторыі народа мясцовая і рэспубліканская бюракратыя.

Калі ў чым-небудзь і можна апраўдаць практыку ўкаранення рускіх тэрмінаў у беларускую нацыянальную тапанімію, дык толькі з'яўленне назвы *Сормава* ў Чэрыкаўскім раёне Магілёўскай вобласці. Тут у аснове ўсё лагічна абгрунтавана і заканамерна, хаця, можа быць, не ў кожнага пры сустрэчы з такім словам узнікнуць асацыяцыі з горкаўскім (цяпер ніжненаўгародскім) заводам «Чырвонае Сормава», бо ён жа знаходзіцца за многія сотні кіламетраў ад беларускага горада *Чэрыкава*. Хутчэй хтосьці падумае, што тут назіраецца простае супадзенне аднолькавых паводле вымаўлення слоў. Выходзіць, што не. Гэта назва мае прамыя адносіны да праслаўленага ў гады даваенных пяцігодак завода «Чырвонае Сормава». Сем яго лепшых рабочых з ліку 25-тысячнікаў краіны прыехалі летам 1930 г. у Чэрыкаўскі раён, каб дапамагчы сялянам у сацыяльна-эканамічным пераўтварэнні сельскай гаспадаркі. У памяць аб тых падзеях і быў перайменаваны адзін з населеных пунктаў гэтага раёна ў *Сормава*, якое цяпер

з'яўляецца цэнтрам прыгараднага сельскага Савета

Калі ў нашым жыцці адбываецца штосьці знамянальнае, мы, акрамя непасрэдных саўдзельнікаў гэтых падзей, зусім справядліва называем і тых, хто паўплываў тады на характар нашай палітычнай сістэмы, хто стаяў на правым фланзе культуры і навукі, бо без плённай працы такіх людзей нельга дамагчыся чагосьці адметнага ў любой сферы дзейнасці чалавека. Ну а як быць, калі трэба гаварыць пра адмоўнае, хібы на гістарычным шляху нацыі? Вядома ж, няма падстаў забываць і пра дзяржаўных, культурных дзеячаў, якія абавязаны падзяляць поспех і няўдачу, радасць і гора разам са сваім народам

Адносна прафесійнай падрыхтаванасці, нацыянальнай прыналежнасці тагачасных палітычных лідэраў, прадстаўнікоў верхніх эшалонаў навукі і культуры аніякіх пытанняў не маеца. І сапраўды, ці ж можна паставіць пад сумненне багацце вопыту партыйнай і дзяржаўнай дзейнасці першага сакратара ЦК КПБ К. Т. Мазурава, старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР В. І. Казлова, старшыні Савета Міністраў БССР Ц. Я. Кісялёва? Усе яны не першы год знаходзіліся на высокіх пасадах, да таго ж нарадзіліся ў беларускіх вёсках і, напэўна, вельмі добра ведалі, што сельскім жыхарам звыклая, перададзеная ад продкаў назва ў дзесяткі разоў даражэйшая за любое штучна прыдуманая, няхай сабе і вельмі мілагучнае, найменне. Вясковец і раней і цяпер больш за ўсё заклапочаны сацыяльна-бытавым і культурным становішчам сваёй малой радзімы і ніколі не праявіць ініцыятывы, каб скасаваць яе спрадвечнае імя, хоць сэнс яго, магчыма, і вельмі далёка адстае ад мерак сучаснага жыцця.

Цяжка сказаць, чаму нашы партыйныя і дзяржаўныя дзеячы не палічыліся тады з прыхільнасцю вяскоўцаў да родных каранёў, учыніўшы такую недаравальную расправу над гістарычнай і духоўнай спадчынай беларускага народа. І дзіўна, што страта нацыянальнай тапаніміі з няменшым размахам адбывалася і ў тых мясцінах, адкуль паходзілі Мазураў, Казлоў, Кісялёў. Звычайна, чалавек з вялікай павагай ставіцца не толькі да сваёй роднай вёскі, але і да ўсіх тых населеных пунктаў, што ляжаць паблізу ад яе. А тут жа гэты фактар нейкім чынам зусім не спрацаваў ні ў 1964 г., ні пазней. У некаторых з указаных палітычных дзеячаў было даволі часу, каб адумацца і паправіць становішча,

каб хоць трохі змыць свае грахі перад нашчадкамі.

Сур'ёзныя прэтэнзіі прад'явіць гісторыя элітнай частцы навуковай і творчай інтэлігенцыі, якая, атрымліваючы з кішэні народа найбольшыя за іншыя катэгорыі людзей сумы на сваё забеспячэнне, у адказны момант не выступіла ў абарону нацыянальных каштоўнасцей. Можна не так балюча і трагічна ўспрымаўся б вандалізм 1964 г. на ніве беларускай тапаніміі, калі б наша навука і культура знаходзіліся ў зародкавым стане, адсутнічалі б людзі заслужаныя і прызнаныя, са званнямі акадэмікаў і членаў-карэспандэнтаў, са ступенню доктара навук. Такі рубаж Беларусь ужо даўно мінула. На гэты час у нас меліся даволі аўтарытэтныя навуковыя калектывы — акадэмічныя інстытуты мовазнаўства і гісторыі — прамы абавязак якіх пры ўсіх акалічнасцях адстойваць недатыкальнасць народных назваў, сачыць за парадкам у тапанімічнай гаспадарцы, выходзіць у новых пакаленняў павагу да яе.

У тым трагічным для назваў Бацькаўшчыны годзе практычна немагчыма было знайсці ніводнага палітычнага і грамадскага дзеяча, прадстаўніка навуковай і мастацкай інтэлігенцыі, інтарэсы якіх у той ці іншай ступені не былі б закрануты перайменаваннем калі не роднай вёскі, дык суседняй ёй. Няцяжка ўявіць, якую б бурную рэакцыю гэта выклікала ў народа, асабліва яго інтэлігентных пластоў, з высокай нацыянальнай самасвядомасцю!

Сіндром нацыянальнага нігілізму, які пад той час утульна пасяліўся ў душах многіх беларусаў, не выключаючы і, паводле дакументаў і займаемых пасадак, прадстаўнікоў інтэлігенцыі, быў прычынай нашай усеагульнай маўклівасці. На шчасце, сёння ва ўстановах навукі і культуры яшчэ працуюць асобы, якія адпаведна свайму высокаму сацыяльнаму, прафесійнаму статусу не мелі права заставацца ў 1964 г. раўнадушнымі да вымывання нацыянальнага элементу з беларускай тапаніміі. Ёсць надзея, што ў час нашага новага гуманістычнага стаўлення да гістарычнай памяці хтосьці з іх усё ж паклапоціцца, смела ўвойдзе ў дзелавыя кантакты з адпаведнымі органамі ўлады з тым, каб прыступіць да адраджэння нацыянальнай тапаніміі, і гэтым самым змые хоць крыху сваіх грахоў за колішнюю абыякавасць і раўнадушнасць.

Зайздросны алімпійскі спакой нашых вучоных-грамадазнаўцаў, пісьменнікаў, іншых прадстаўнікоў твор-

чай інтэлігенцыі, які быў праяўлены імі ў год масавага генацыду беларускай тапаніміі, развязаў рукі бюракратам, выклікаў цвёрдую перакананасць у справядлівасці такіх дзеянняў. Таму шкодны, супярэчлівы законам гісторыі працэс перайменавання назваў населеных пунктаў працягваўся, а калі не ў такіх маштабах, як у 1964 г., дык толькі таму, што ў рэспубліцы з цягам часу вельмі добра прыжылося паняцце «неперспектыўныя вёскі». У іх разрад заносілася большасць населеных пунктаў сельскай мясцовасці. Лічылася зусім немэтазгодным мяняць іх карэнныя назвы, бо яны самі па сабе адыдуць у нябыт са знікненнем самога паселішча. І так, на жаль, яно даволі часта здаралася. Колькі ўжо ў нас на сёння «мёртвых вёсак», найменні якіх можна вызначыць не па дарожных указальніках, а па дакументах сельскіх Саветаў?!

Зусім іншым падыходам кіравалася мясцовая адміністрацыя ў адносінах да перспектыўных вёсак, якім прадвызначаўся прамы, шырокі шлях у светлае будучае — камунізм. Прынцып тут быў такі: даваць дазвол увайсці ў гэту сацыяльна-эканамічную фармацыю толькі вёскам з узнёслымі, мілагучнымі, светлымі, патрыятычнымі назвамі, таму тапонімы, ад якіх, на думку функцыянераў, пахла анахранізмам, патрэбна было вынішчаць самым рашучым чынам. І яны вынішчаліся з зайздроснай стараннасцю, што зноў-такі не гарантавала ад сур'ёзных памылак.

Па традыцыі мінулых гадоў менш за ўсё ўлічвалася лексіка беларускай мовы. І гэта зразумела. Калі грамадства нацэлена на хутчэйшае, маштабнае зліццё моў, то, значыць, гэтаму «заканамернаму і прагрэсіўнаму працэсу» трэба ўсямерна садзейнічаць і праз свядомую пераробку тапаніміі. Галоўным у яе перабудове прызнавалася знешняя прывабнасць, напышлівасць, а што датычыць нацыянальнага аспекту тапаніміі — мовы, адпаведнасці гістарычным і духоўным традыцыям, прыродна-геаграфічным умовам, — дык гэта лічылася другарядным фактарам, які не патрабуе да сябе аніякай увагі.

У выніку і за перыяд, што мінуў пасля самага трагічнага ў гісторыі беларускай тапаніміі 1964 г., мы панеслі яшчэ немалыя страты ў сваёй духоўнай спадчыне ад таго, што далі некампетэнтным, абьякавым да нацыянальнай культуры людзям адвольна займацца такой далікатнай справай, як географічныя назвы. Раз-

мыванню нацыянальнай тапаніміі, аддаленню яе ад рэальнага жыцця садзейнічала з'яўленне за 1965—1985 гг. на нашай карце велізарнай колькасці назваў накшталт *Дружная, Миловидная* (рускія словы перадаюцца праз рускую мову), *Победа, Ураджайная, Ромашки, Вясенняя, Родники, Снежная, Березовая Роща, Славная, Рощица, Звездная, Арэхайка, Светлая, Чырвонае Сяло, Знаменка, Салаўёўка, Ясная Паляна, Сакалоўка, Клянок, Сонечная, Светач, Трудовая, Брацкая, Возрождение*, хаця і за папярэдні перыяд такога пуштацвету нам ужо падаравалі нямала.

Бяздумныя эксперыменты над беларускай тапаніміяй прычыніліся яшчэ і да таго, што ў нас значна павялічылася колькасць адных і тых жа назваў і, зразумела, больш за ўсё з патрыятычным адценнем, бо мясцовыя ўлады ведалі, што наверху ніхто не адважыцца пярэчыць супраць такіх назваў, як *Першае Мая, Красны Октябрь, Ленінск, Партызанка, Победа*, добра не падумаўшы, што ад частага ўжывання нават самых папулярных у народзе слоў непазбежна адбываецца іх няўмольнае абясцэньванне.

Практыка сведчыць, што калі за вырашэнне якойсьці важнай, злабадзённай для лёсу нацыі задачы, не бяруцца людзі, якім гэта належыць рабіць паводле іх прафесійнага статусу высокай службовай пасады, абавязкова знаходзяцца зусім радавыя, без асаблівага становішча ў грамадстве асобы і пачынаюць самаахвярна змагацца за праўду, гістарычную справядлівасць. Добры след у гэтай высакароднай справе пакінуў геалаг В. Шыдлоўскі. Заклікаючы шырокія колы грамадскасці, афіцыйныя ўлады да ашчаднага захоўвання нацыянальнай тапаніміі, ён у 1980 г. пісаў: «Нельга дапускаць самавольства і дазваляць змену даўніх гістарычных назваў без грунтоўнай патрэбы. Гэта павінна стаць прэрагатывай навуковых устаноў. Інакш мы не толькі страцім пэўныя гістарычныя звесткі, а нават унясём блытаніну, не пазбегнем недарэчнасцяў, якія будуць замінаць у штодзённым жыцці»¹.

Радавыя, але з высокім узроўнем грамадзянскай актыўнасці і нацыянальнай самасвядомасці людзі стала звярталіся ў кампетэнтныя партыйныя і савецкія органы рэспублікі, рэдакцыі газет і часопісаў з просьбай вярнуць хоць штосьці найбольш каштоўнае з беларус-

¹ Беларусь. 1980. № 3. С. 15.

кай тапаніміі, заклікалі адмовіцца ад заганнай практыкі перайменавання назваў населеных пунктаў. Пашырэнню такога руху грамадскасці на Беларусі садзейнічалі тыя першыя крокі, што рабіліся ў іншых саюзных рэспубліках па вяртанні беспадстаўна выкрасленых з гістарычнай памяці народаў тапонімаў.

Першай, як і належыць быць, у нас усур'ёз адклікнулася на гэтую балючую праблему рэспубліканская беларускамоўная газета «Звязда», адвёўшы ёй 15 студзеня 1984 г. цэлую паласу пад агульнай назвай «Славесная кладоўка зямлі». Публікацыя адкрывалася ўзятым супрацоўніцай газеты А. Ціхановіч інтэрв'ю ў старшыні Тэрміналагічнай камісіі АН БССР М. В. Бірылы, створанай у пачатку 80-х гадоў з мэтай упарадкавання беларускай навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, уніфікацыі геаграфічных назваў і ўласных беларускіх імёнаў. У інтэрв'ю ў асноўным асуджалася практыка савецкіх органаў рэспублікі па масавым перайменаванні назваў населеных пунктаў, бо многія з іх «дазваляюць глыбей усведамляць факты гісторыі», з'яўляюцца неацэнным фактычным матэрыялам для географаў, мовазнаўцаў, гісторыкаў. А вось з выказанай у ім думкай, што найбольш удалымі новымі найменнямі трэба прызнаць тапонімы *Леніна, Гагарына, Кастрычнік, Светлагорск*, пагадзіцца нельга, паколькі іх з'яўленне на геаграфічнай карце Беларусі праз замену народных назваў не было абумоўлена сур'ёзнымі прычынамі. Выклікаць павагу ў чытача да імя роднага кута маглі, несумненна, змешчаныя ў гэтым нумары газеты «Звязда» цёплыя, хвалючыя словы пра назвы сваіх вёсак, якія выказалі лётчык-касманаўт Пётр Клімук, мастацкі кіраўнік Дзяржаўнага народнага хору БССР Міхаіл Дрынеўскі, пісьменнік Вячаслаў Адамчык.

Адкрыта і смела верхнія эшалоны навуковай і мастацкай інтэлігенцыі выступілі ў абарону нацыянальнай тапаніміі Беларусі толькі пасля таго, як краіна стала на шлях перабудовы. Не раз пра жахлівы стан у гэтай галіне духоўнага жыцця беларускай нацыі пісаў паэт Ніл Гілевіч. Вось толькі адно з найбольш слушных яго выказванняў: «Сярод наробленага глупства, якое трэба рашуча выправіць, абавязкова „адрабіць назад“, — перайменаванне гарадоў, вёсак, плошчаў і вуліц, якія мелі ад нараджэння свайго добрыя, цікавыя, гістарычна або геаграфічна матываваныя назвы. У пераважнай боль-

шасці выпадкаў перайменаванне такое было ніяк і нічым не апраўдана. Тлумачылася яно проста недахопам элементарнай культуры ў партыйна-савецкіх работнікаў, іх неразуменнем таго, што сціраць гістарычную памяць народа амаральна, што гэта — дзікунства і варварства, і што, дарэчы, нідзе ў цівілізаваным свеце такое не робіцца»¹

Сверб масавага дэмантажу тапаніміі не мог пакінуць у раўнадушшы і паэта Пімена Панчанку, які з пачаткам перабудовы нашага грамадскага жыцця напісаў шмат вершаў, дзе праўдзіва паказана трагедыя сучаснай беларускай нацыянальнай культуры, састаўной часткай якой нязменна з'яўляюцца і назвы зямлі. Адзін са сваіх вершаў паэт так і азагаловіў «Назвы» Там ёсць такія радкі:

Залесе, Плёсы, Крэва,
Ваўчу і Ваўкавыск
Змяніць, закрэсліць трэба!—
Здаўна я чую віск.
І трубяць зноўку боўдзілы
«Што Мсціж і Арахі,
І Бортнікі, і Бондары
Здаваць пара ў архіў.
Бо назвы ў вас жабрачыя
І па-сялянску нудныя:

І Жабінка, і Жабчыцы,
А ёсць яшчэ і горш.
Даём вам назвы новыя
Пасёлкаў: Изумрудны,
Жамчужны, Лучазарны,
І горад Салігорск,
І горад Светлагорск».
А ў нас паміж лясоў, балот
Ніколі гор тых не было²

Голас грамадскасці ў абарону геаграфічных назваў не быў пачуты ў кампетэнтных органах. Вынікі барацьбы за вяртанне знішчанай тапаніміі аказаліся зусім не суразмернымі з прыкладзенымі намаганнямі. Толькі ў пачатку 1988 г. пасля шматгадовага змагання саміх жа жыхароў удалося вярнуць былую назву іх роднай вёскі *Юркайшчына* (з 1939 г. насіла імя *Чапаева*) Радуе толькі, што, нягледзячы на амаль поўную безвыніковасць, рух за адраджэнне народных назваў пашыраецца, уключаючы ў свае шэрагі ўсё новыя групы грамадзян, у чым залог немінучай перамогі розуму над бескультурнасцю, гістарычным беспамяцтвам, нацыянальным нігілізмам.

Пятнаццаць гадоў таму назад стаць на нялёгкай, цяжкім шляху барацьбы з разбуральнікамі нацыянальнай тапаніміі адважыўся і аўтар гэтай кнігі, хаця быў зусім некампетэнтным у данай галіне навукі і, пры-

¹ Звязда 1989 4 сак

² Літ. і мастацтва, 1987 20 ліст

знаюся, баяўся не столькі афіцыйных улад за ўмяшанне ў недатыкальную сферу іх дзейнасці, колькі крытыкі з боку масцітых вучоных — філолагаў, гісторыкаў, якія па-ранейшаму заставаліся на дзіва глухімі, абыякавымі да таго, што рабілася з нашым неацэнным скарбам — народнымі назвамі геаграфічных аб'ектаў.

Моцна ўразіў прыняты ў жніўні 1979 г. указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР аб перайменаванні маёй роднай вёскі *Магільнае* Уздзенскага раёна Мінскай вобласці ў *Нёман*. Было зразумела, функцыянеры раённага, абласнога і рэспубліканскага звёнаў, праз рукі якіх ішоў да сваёй апошняй інстанцыі сфабрыкаваны ў сельскім Савеце дакумент, зусім не ведаюць, што назва *Магільнае* мае велізарнае гістарычнае, агульнанацыянальнае значэнне, бо ўпамінаецца ў старажытных летапісах, дарэвалюцыйнай і савецкай навуковай літаратуры з нагоды меўшай тут месца ў XIII ст. бітвы беларуска-літоўскіх войскаў з татара-мангольскімі заваёўнікамі. Чужынцы былі разбіты, і выратаваліся толькі нямногія з іх. У пісьмовых крыніцах не засведчана, каб стэпавыя качэўнікі яшчэ хоць раз асмеліліся ўчыніць набег на землі Верхняга Панямоння. У цывілізаваных краінах назва такога населенага пункта, дзе сем стагоддзяў таму назад адбылася бітва, абавязкова была б занесена ў Чырвоную кнігу, і ўсялякая спроба перайменавання яго сурова асуджалася б. У нас жа да гэтай ганебнай справы падышлі з зайздросным алімпійскім спакоем, спадзеючыся, што перад будучымі пакаленнямі не давядзецца трымаць адказ.

У сваіх здагадках, што ў карчаванні гістарычнай назвы *Магільнае* ўдзельнічалі асобы з мізэрнымі ведамі пра мінулае роднай зямлі, я не памыліўся: у Прэзідыуме Вярхоўнага Савета БССР мне заявілі, што факт такой бітвы ім не вядомы. Прызналі перайменаванне сур'ёзнай памылкай і прапанавалі мне даць грунтоўную гістарычную даведку пра вёску *Магільнае*, што я ахвотна згадзіўся зрабіць, бо валодаў патрэбнымі матэрыяламі. На развітанне мяне супакоілі, што вяртанне да былой назвы зусім простая рэч, бо яно не абумоўлена ніякімі фінансавымі ці іншага роду цяжкасцямі, і нават пажартавалі: «Гэта ж не перанос вёскі *Магільнае* з усімі яе хатамі з левага берага *Нёмана* на правы».

Хоць я і са спакойнай душой пакідаў апартаменты Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР пасля размовы з яго аўтарытэтнымі работнікамі, аднак вельмі рупіла

высветліць прычыны гістарычнага бяспамяцтва вяскоўцаў, даведацца, чаму яны з такой абыякавасцю пайшлі на скасаванне гістарычнай назвы, якую на працягу сямі стагоддзяў пісанай гісторыі шанавалі іх продкі. Аднак абыякавасці, як высветлілася, з боку магілян не было. У мініяцюры, на прыкладзе звычайнай беларускай вёскі, дасканалы спрацаваў нізавы, на ўзроўні тутэйшага калгаса «Нёман» і Магільнянскага сельскага Савета, апарат сталінска-брэжнеўскай камандна-бюракратычнай сістэмы. Вось яго асноўныя правапарушэнні: папярэдне не была вывешана аб'ява аб перайменаванні; пытанне разглядалася не на сходзе жыхароў вёскі Магільнае, а на калгасным сходзе, дзе прысутнічала не больш як 20 магілян з іх агульнай колькасці каля 400 чалавек; на парадак для самога сходу пытанне аб перайменаванні не ставілася і з мэтай утойвання ад прысутных было наўмысна ўключана ў катэгорыю «рознае»; прапанову аб замене назвы ўнёс не мясцовы жыхар, а кіруючы работнік Уздзенскага райвыканкама, які ніколі не жывіў у вёсцы Магільнае.

У прававой дзяржаве, калі высветліцца, што той ці іншы юрыдычны акт складзены на падставе фальсіфікацыі, ён адразу скасоўваецца. Лёгка зразумець, з якой упэўненасцю нёс я ў Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР гістарычную даведку пра вёску Магільнае, маючы ў дадатак да таго яшчэ інфармацыю пра злосныя злоўжыванні кіраўніцтва мясцовага калгаса, сельскага і раённага Саветаў народных дэпутатаў. З даведкай пазнаёміліся, інфармацыю выслухалі, але адказ быў зусім несучыяшальным: «Зрабіць нічога не можам, бо ў замене назвы замешана адна з высокіх асоб Беларусі». Між іншым, і былы старшыня калгаса «Нёман» М. А. Пармон, якога магіляне лічаць самым галоўным віноўнікам у перайменаванні назвы іх вёскі, на адным са сходаў сяльчан, каб зняць з сябе гэтую віну, заявіў, што званок аб змене назвы ён і сапраўды атрымаў ад высокай асобы з Мінска. Канкрэтна ад каго паходзіла ініцыятыва, сказана не было.

Маю настойлівую просьбу назваць гэту асобу, каб паведаміць ёй, якая незаслужаная кара прычынена гістарычнай назве, прадстаўнікі Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР не палічылі патрэбным задаволіць. Заставалася толькі гадаць, што гэтай асобай у 1979 г маглі быць першы сакратар ЦК КПБ П. М. Маўшэраў (тут у мяне было найбольш сумненняў), старшы-

ня Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР І. Я. Палякоў, старшыня Савета Міністраў БССР А. Н. Аксёнаў. На развітанне парэкамендавалі лепш нідзе не ўздымаць гэтага пытання.

Не паслухаў, бо вельмі ж багаты ў назве *Магільнае* гістарычны патэнцыял, бо вельмі ж антыдэмакратычна, з найгрубейшымі парушэннямі законаў адбылося перайменаванне. Спрабаваў дамагчыся прыёму ў І. Я. Палякова. Аднак далей прыёмнай не пусцілі. Уся надзея была на друк. Газеты дырэктывных органаў адмовілі выступіць з такой праблемай. Як-нік пляма ж кладзецца і на органы вярхоўнай улады рэспублікі. Згадзілася на той час найбольш смелая і дэмакратычная газета «Літаратура і мастацтва». 17 ліпеня 1980 г. пад загалоўкам «Асцярожна, гісторыя!» яна змясціла мой артыкул, праўда, значна ўрэзаўшы аб'ём рукапісу і згладзіўшы вострыя вуглы. Але і ў такім выглядзе публікацыя прыцягнула да сябе ўвагу нацыянальна свядомых людзей, дала штуршок для роздуму.

Аднак які ж настрой быў у тых, каго пазбавілі карыстацца назвай, што прыйшла да іх з сівой мінуўшчыны? Паколькі пра ўсе нячыстыя падзеі, што адбываліся на калгасным сходзе, ведала толькі нязначная колькасць жыхароў вёскі *Магільнае*, асаблівай рэакцыі ў людзей на першым часе меўшае месца перайменаванне не выклікала. Па-ранейшаму ж віселі шыльды на будынках мясцовых сельскага Савета, агульнаадукацыйнай школы, бальніцы, аддзялення сувязі і іншых устаноў і прадпрыемстваў са словам *магільнянскае*.

Сапраўдны сыр-бор разгарэўся толькі пасля абнародвання Указа Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР аб перайменаванні *Магільнага ў Нёман*, калі пачалі з шыльдаў, дарожных знакаў пры ўездзе ў вёску ўстараняць дарагое не толькі магілянам, але і кожнаму свядомаму грамадзяніну нашай зямлі слова-помнік аб далёкай гісторыі. Жыхары вёскі вырашылі звярнуцца з просьбай у газету «Звязда». 140 чалавек падпісаліся пад лістом з падрабязным тэкстам аб тым, як незаконна адбывалася перайменаванне. Але газета паступіла не лепшым чынам. Замест таго, каб у ганебным замаху мясцовых бюракратаў на гістарычную памяць беларускага народа ўбачыць сур'ёзную праблему, забіць у званы, рэдакцыя нацыянальнай рэспубліканскай газеты выбрала ў духу тагачаснай камандна-адміністрацыйнай сістэмы добра вывераны практыкай шлях: па-

слала скаргу грамадзян у Мінскі аблвыканкам, г. зн. у той орган, які разам з Уздзенскім раённым выканаўчым камітэтам чыніў расправу з гістарычным тапонімам

Дорага паплаціліся жыхары вёскі Магільнае за пратэст у «Звяздзе». Прадстаўнік вобласці разам з сельсавецкімі работнікамі пагрозліва пагаварыў амаль з кожным, хто выказаў сваю нязгоду з указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР. Але як толькі страх мінуў, магіляне зноў пайшлі на змаганне за праўду. Натхнялі на гэта і пастаянныя публікацыі ў друку ў абарону назвы вёскі. А тут яшчэ летам 1980 г сюды прыехалі на раскопкі археолагі з Інстытута гісторыі АН БССР з тым, каб заняцца даследаваннямі тамашніх пасяленцаў часоў Кіеўскай Русі і добра вядомага паводле шматлікіх дакументальных крыніц сярэднявечавага Магільнянскага замчышча. Новыя знаходкі беларускіх археолагаў дазволілі яшчэ лепш зразумець, чаго давялося пазбавіцца нашай гісторыі у выніку злачыннага ўчынку кіраўнікоў мясцовых калгаса і сельскага Савета, несур'ёзнага стаўлення да вырашэння гэтага пытання раённай, абласной і рэспубліканскай уладамі.

Кіруючыся сваімі чыста прафесійнымі абавязкамі, жадаючы вярнуць беларускаму народу памяць гісторыі, вучоныя не проста паспачувалі вяскоўцам, а звярнуліся ў выканкамы Уздзенскага раёна і Мінскай вобласці, а таксама ў рэспубліканскія органы з просьбай улічыць выключна вялікую каштоўнасць скасаванага тапоніма. Аднак без увагі засталася і просьба вучоных-гісторыкаў. Відаць, падумалі, адмовім, дык хутка астынуць, не такіх жа шукальнікаў праўды ўдавалася ўтаймоўваць з дапамогай дыктату камандна-бюракратычнай сістэмы кіравання.

І ўсё ж не ўтаймавалі. Безупынныя звароты пакрыўджаных вяскоўцаў у розныя партыйныя і савецкія органы так абрыдлі ўсім ім, што Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР згадзіўся на паўторнае правядзенне сходу жыхароў Магільнага, паслаўшы туды свайго прадстаўніка. Пераканаўшыся з выступленняў прысутных на сходзе, што яны супраць новай, гвалтам навязанай ім назвы, раённае начальства пры падтрымцы пасланца Прэзідыума Вярхоўнага Савета не дало згоды паставіць пытанне на паўторнае галасаванне. На гэта яно адважылася толькі праз якіх-небудзь з паўгода, калі былі максімальна вычарпаны ўсе магчымасці па псіха-

лагічнай апрацоўцы мас, не выключаючы і запалохванняў.

Трэці, чарговы сход жыхароў вёскі усё з тым жа парадкам дня вёў першы сакратар Уздзенскага РК КПБ А. І. Мяцельскі, што прырэчыць практыцы перайменавання назваў населеных пунктаў, паколькі такая акалічнасць дае магчымасць прамога ўздзеяння службовай асобы на волю людзей у пажаданым для сябе кірунку. У даным выпадку гэта азначала: любымі сродкамі, не зважаючы на законы і прынцыпы дэмакратыі, адстаяць новую назву *Нёман*. Партыйнаму кіраўніку задуманае ўдалося, толькі не надоўга, бо перамога ж прыйшла ў выніку ўжывання недазволенага метадаў.

Вось так пасля 750 гадоў ад часу разгрому татарамангольскіх заваёўнікаў ля Магільнага яе жыхары прайгралі бітву з мясцовымі функцыянерамі, адстойваючы гістарычную назву *Магільнае*, якая як слова-помнік ёсць увасабленне гераізму ўсяго беларускага народа, а не толькі жыхароў данай вёскі. Да гэтай назвы неабыякавыя і літоўцы, бо ў бойцы са стэпавымі заваёўнікамі яны былі побач з беларусамі. Нашы заходнія суседзі заўсёды здзіўляліся, калі пры ўездзе ў гістарычнае мястэчка Магільнае бачылі на дарожных паказальніках слова *Нёман*. Іх здзіўленне становілася яшчэ большым, калі даведваліся, што і мясцовы калгас таксама носіць назву *Нёман*. Разам з рэчкай Нёман — гэта ўжо трэцяе аднайменнае слова! Нават у казках не сустрэнеш такога, каб у адной сям'і ды былі тры сыны Янкі, а ў жыцці, выходзіць, і такое магчыма.

Мясцовым уладам здавалася, што пасля таго, як на трэцім па ліку сходзе сяльчан удалося ўстараніць «юрыдычныя хібнасці» з перайменаваннем вёскі Магільнае (хібнасці, якія проста патрабуюць абавязковай адмены раней прынятага рашэння, а не якойсьці элементарнай папраўкі, лёгенькай падчысткі дапушчанага парушэння дзеючага заканадаўства), народ супакоіцца, пачне іменаваць сябе *нёманцамі*.

Нічога падобнага не адбылося. І людзі мелі рацыю. Чаго ім саромецца назвы, у аснове якой корань *магіла*. Ці мала ў якіх назвах населеных пунктаў, прозвішчах закладзены такія корань, і ніхто не спяшаецца пазбаўляцца ад яго, тым больш, калі за ім такая выдатная гістарычная з'ява. Не толькі ў славян, але і ў многіх іншых народаў магіла продкаў лічыцца за самае шануемае месца. Ці не таму, ведаючы павышаную пры-

хільнасць славян да такіх месцаў, многія заваёўнікі пры набегах на іх землі імкнуліся ў першую чаргу зруйнаваць, апаганіць пахаванні даўно памерлых продкаў, разлічваючы гэтым самым аслабіць ці зусім парваць сувязь з далёкай радаслоўнай. А якой дарагой святыняй для сучасных людзей з'яўляюцца магiлы невядомых салдат!

У аснове нашай вечна юнацкай любві да радзімы, незалежна ад таго, пішам яе з вялікай ці малой літары, ляжаць шматлікія фактары. І сярод іх, несумненна, адно з найважнейшых месцаў займаюць словы, якімі мы з дзяцінства называем свае вёскі і гарады, іх вуліцы і плошчы, паркі і скверы. Натуральна, што ўрадженцу *Магільнага* гэты тапонім больш любы і дарагі, чым самыя прыгожанькія назвы населеных пунктаў Беларусі, якіх багата напрыдумлялі рэфарматары нашай тапаніміі.

Не трэба баяцца назваў і асабліва тых, што атрыманы ў спадчыну ад далёкай мінуўшчыны, якія чымсьці могуць нагадаць пра непажаданыя з'явы, несці сляды немілагучнасці ў вымаўленні, неадукаванасці далёкіх прашчураў. Таму не варта шукаць у словах непрыемныя грані і адценні. Успомнім, колькі ў нас добрых і верных сяброў з немілагучнымі прозвішчамі, і як мы цураемся носьбітаў прыгожых прозвішчаў, калі яны сваімі паводзінамі ствараюць зусім процілеглыя ўражанні, чым тыя, што ўвасоблены ў такіх мілагучных слоўцах.

А цяпер колькі слоў пра геаграфічную назву *Нёман*, якая незаслужана і незаконна прыйшла на замену гістарычнага тапоніма *Магільнае*. Як ні дзіўна, але этымалогія гэтага звыклага для многіх на Беларусі слова пакуль што да канца не вытлумачана мовазнаўцамі. Адны знаходзяць у ім карань *нем*, што значыць *нямы*, і таму яго няма падстаў ужываць у якасці наймення таго ці іншага паселішча, бо гэта ў пэўнай ступені зніжае іх чалавечыя вартасці. Другія спрабуюць знайсці яго паходжанне ў чымсьці блізкіх словах балтафінскай групы моў. Апошнім жа часам выказваюцца думкі, што тапонім *Нёман* прыйшоў да нас з асірыйскай ці арабскай моў. Вось і атрымліваецца, што ў час суцэльнай пісьменнасці, больш высокай, чым у папярэднія перыяды, мы нейкія чатыры сотні людзей спрадвечна беларускай зямлі ахрысцілі калі не «нямымі» і «ціхімі», дык балта-фінамі, асірыйцамі альбо арабамі,

да чаго сотні гадоў таму назад не маглі дадумацца нашы так мала адукаваныя продкі. Словам, не ўсе тапонімы, якімі называюцца нашыя рэкі і азёры, можна дапасаваць да найменняў неселеных пунктаў. Датычыць гэта і Нёмана.

Нечакана для нашых спрактыкаваных дзялкоў навязаць свой дыктат масам пра ўчыненую расправу з назвай *Магільнае* стала вядома вельмі шырокаму колу людзей, амаль усім, хто паважае і шануе нацыянальныя традыцыі свайго народа. Праз розныя сродкі масавай інфармацыі дзiesiąткі вучоных, пісьменнікаў і журналістаў з вялікім абурэннем выказалі свае негатыўныя адносіны да факта сапраўднага варварства ў адносінах да гэтай гістарычнай назвы. Дый як тут маўчаць, калі ўся найбольш прагрэсіўна настроеная частка беларускага народа так рашуча ўзялася за адраджэнне сваёй духоўнай гістарычнай спадчыны. Штуршком да яго паслужылі агульныя тэндэнцыі дэмакратызацыі жыцця ў нашай краіне. У шматлікіх газетных артыкулах вельмі востра крытыкавалася бяздумная і шкодная практыка беспадстаўнай масавай замены імёнаў населеных пунктаў, прапаноўвалася ўзяць пад асобую ахову тыя назвы, якім па 100 і больш гадоў. Для параўнання скажам, што назве *Магільнае* — звыш 750 гадоў! І гэта ж узрост яе пісьмовай гісторыі, а археалагічнай, мяркуючы паводле найноўшых раскопак, некалькі тысячагоддзяў. Вучню пачатковай школы і то не варта тлумачыць, які гэта каштоўны помнік для гісторыі беларускага народа.

Аўтара гэтай кнігі зацікавіла, што ж у такіх выпадках робіцца ў іншых рэспубліках. Давялося сустрэцца і пагаварыць са сваімі калегамі — грузінскімі гісторыкамі. «Бясспрэчна, — паведамлі яны, — і нам не раз даводзілася звяртацца з аналагічнымі лістамі ў мясцовыя Саветы народных дэпутатаў. Справа ў тым, што пры ўзбуйненні сельскіх населеных пунктаў, як правіла, захоўвалася назва самага большага з іх. Але калі ў выніку атрымання якіх-небудзь новых важных звестак пра гісторыю паселішча, якое згубіла сваю назву ў сувязі з канцэнтрацыяй сельскага рассялення, назву трэба было аднавіць, — яе без усялякіх затрымак варочалі і прысвойвалі».

Добрай садружнасці гісторыкаў Грузіі з органамі мясцовых улад можна толькі пазаздросціць. У нас жа ў рэспубліцы яны не ішлі і не ідуць ні на які кампраміс

з вучонымі. Спачатку заяўлялі, у разліку на недасведчанасць апошніх, што працэс вяртання скасаваных «па просьбе працоўных» назваў быццам бы не характэрны савецкай практыцы. Хлусілі, бо каму ж невядома, што яшчэ пры М. С. Хрушчове свае былыя назвы атрымалі Перм, Данецк, Луганск і іншыя гарады. Даводзілася чуць і такое, што вяртанне былых назваў вельмі дарагое паводле сваіх затрат мерапрыемства (быццам у 1964 г., калі ў БССР перайменавалі каля трохсот населеных пунктаў, у нас багацце плыло цераз край?!) і таму не ў інтарэсах грамадства рабіць такі крок. А сустракаліся і службовыя асобы, якія, каб не турбавацца, на іх думку, дробязнымі пытаннямі, лаканічна заяўлялі: «Справа зроблена, і вяртання да мінулага няма». Справа зроблена... А падумаўшы, ці можна назваць зробленае справай?

Чаму мы, беларусы, так любім ускладняць звычайныя рэчы, упарцімся там, дзе проста неабходна праявіць толькі трохі больш смеласці, прызнаць дапушчальную памылку. Ад яе ж не гарантаваны ніводзін нават самы спрактыкаваны і высокаэрудзіраваны чалавек.

Выкліканы перабудовай усяго нашага грамадскага жыцця рост нацыянальнай самасвядомасці абудзіў у людзей пачуццё вялікай павагі да гісторыі, абвастрыў боль за ўсё, што ім давялося згубіць з прычыны нядбайнага стаўлення самога чалавека, а найперш за ўсё ўлад да духоўных каштоўнасцей народа. З небывалым жалем многімі ўспрымаюцца сёння і незлічоныя страты ў беларускай нацыянальнай тапаніміі. Сцвярджаю гэта, зыходзячы з той велізарнай колькасці слухных думак аб адраджэнні былых гістарычных назваў населеных пунктаў, што ўдалося апошнім часам пачуць ці прачытаць дзякуючы сродкам масавай інфармацыі.

Ну а як жа перабудавалі свае адносіны да данай неардынарнай праблемы прадстаўнікі нашых мясцовых улад? Што яны паспелі вярнуць гісторыі з неабдуманых выкрэсленых народных назваў? На жаль, у нас ціха... Адпаведныя органы Беларусі былі ў 60-я гады рэкардсменамі па колькасці ўчыненых перайменаванняў, а сёння іх пераемнікі аказваюць найбольшае супраціўленне вяртання дарагой для нашай гісторыі тапаніміі. Пацвердзім сказанае на прыкладзе ўсё той жа вёскі Магільнае.

Тады ў перыядычным друку не раз паведамілася аб стварэнні ўсесаюзнага турыстычнага маршруту «з

грэкаў у варагі», які павінен прайсці і па тым месцы, дзе знаходзілася засведчанае ў многіх летапісах *Магільнае*. Зразумела, у турыстаў адразу ўзнікае пытанне, чаму гістарычную назву замянілі на *Нёман*? Тут нават самая разумная галава не знойдзе апраўдання. Затое кожны радавы чалавек добра ведае: каб у вачах турыстаў не быць такімі злоснымі разбуральнікамі гістарычнай спадчыны, патрэбна вярнуць вёсцы яе былую назву. Не сумняваюся, у такім выпадку і нашы продкі, каб яны толькі змаглі загаварыць, абавязкова б падалі голас у абарону *Магільнага*.

Глыбока ўсведамляючы сваю адказнасць за стварэнне маршруту «з грэкаў у варагі», Беларускі фонд культуры сумесна з Мінскім аблвыканкамам распрацавалі ўвосень 1988 г. комплекс звязаных з ім мерапрыемстваў. Вядома, сюды не магло не ўвайсці і адраджэнне назвы *Магільнае*. Прадстаўнікі БФК, мінскіх АК КПБ і аблвыканкама не раз выязджалі на месца, каб удакладніць, як практычна будуць ажыццяўляцца прынятыя мерапрыемствы.

Неўзабаве і жыхары вёскі *Нёман* з вялікай радасцю даведаліся, што збіраюцца вярнуць ёй былую назву. Каб паскорыць справу, яны ўручылі старшыні сельскага Савета калектыўнае пісьмо з абгрунтаваным выкладам просьбы вярнуць гістарычную назву. Але зрухаў доўгі час аніякіх. Відаць, службовыя асобы розных рангаў, са згоды якіх больш за дзесяць гадоў таму назад адбывалася скасаванне летапіснай назвы, уважліва сачылі за спробамі вярнуць яе і ўсяляк супраціўляліся гэтаму адзіна правільнаму ў наш час кроку.

Заўважу, што шэраг гэтых асоб яшчэ і пасёння працуюць недалёка ад Уздзенскага раёна, атрымалі павышэнні на пасадзе і, значыць, мелі ўсе магчымасці ўплываць у патрэбным накірунку на мясцовыя ўлады, а праз іх і на насельніцтва, што так часта практыкавалася ў папярэднія гады і на самым «высокім узроўні». Апаратчыкі не хацелі прызнаць, што цяпер не той час, што ўладу патрэбна выкарыстоўваць не на падрыў, а на аднаўленне духоўнай спадчыны беларускага народа. Няўжо ж нам так і не дачакацца, каб сям-там ініцыятыву ў гэтай высакароднай справе праявілі тыя самыя людзі, якія некалі пад уплывам антынавуковай, шкоднай тэорыі зліцця нацый і культур недаацанілі значэнне гістарычнай тапаніміі, нарабіўшы ў ёй процьму праколаў?

А прэцэдэнт жа з аднаўленнем назвы *Магільнае* даваў шанц у рукі прамым віноўнікам яе знікнення, каб змыць свае грахі перад гісторыяй і будучымі пакаленнямі. Апроч тых арганізацый, што вышэй упаміналіся, з лістамі да кіраўніцтва Нёманскага сельскага Савета з просьбай нарэшце вярнуць адабранае ў нацыянальнай тапаніміі слова звярнуліся дырэктары акадэмічных інстытутаў гісторыі, мовазнаўства і літаратуры. Гэтыя лісты прыйшлі да месца прызначэння напярэдадні запланаванага сходу жыхароў вёскі Нёман, дзе меркавалася разгледзець пытанне аб аднаўленні яе былой назвы. У адзін з гарачых жнівенькіх дзён 1989 г. такі сход адбыўся. Пасля цікавага і змястоўнага выступлення перад вяскоўцамі старшага навуковага супрацоўніка Інстытута гісторыі АН БССР, кандыдата гістарычных навук М. Ф. Спірыдонава за старую назву гатовы былі аддаць свой голас нават і тыя, каго мясцовай адміністрацыі ўдалося некалькі гадоў таму назад схіліць на свой бок. Прэзідыум сходу прапанаваў прысутным падыходзіць да аднаго з двух сталаў, за адным з якіх запісвалі тых, хто стаяў за *Магільнае*, за другім тых, хто хацеў, каб вёска называлася *Нёманам*. Нават самыя вялікія аптымісты не спадзяваліся на такія вынікі: пад назвай *Нёман* ні адзін чалавек не захачеў паставіць свой подпіс. Людзі абдымаліся і крычалі: «Перамога! Перамога!» Але як толькі адбыўся падлік галасоў, і ў зале наступіла цішыня, прадстаўнік мясцовай улады спакойным голасам, без усякага хвалявання заявіў: «На сходзе не было кворуму!»

Аспрэчваць гэта і сапраўды было нельга. Праўда, прысутныя на сходзе «выбілі» ў начальства згоду прайсці назаўтра па хатах і дабраць патрэбную колькасць галасоў. Але як наступіла тое заўтра, ад зацікаўленых асоб Мінскага аблвыканкама прыйшло распараджэнне забараніць падворны абход і быў атрыманы дазвол праз паўмесяца правесці паўторны сход. Разлічвалі, а вось, можа, удасца павярнуць людзей на сто восемдзсят градусаў ад сваёй задумы. Сёе-тое ў гэтым напрамку і рабілася, але марна. Вынікі другога сходу (на ім пераважна прысутнічалі тыя, хто не ўдзельнічаў у рабоце першага сходу): 99 чалавек прагаласавалі за назву *Магільнае*, 11 — за *Нёман*. Карэспандэнт газеты «Мінская праўда» М. Кароль, які быў сведкам гэтай неардынарнай для яго журналісцкай практыкі падзеі, так рэзюмаваў яе: «Сход пацвердзіў агульны настрой

жыхароў вёскі — аднавіць ранейшую назву. За гэта пададзена абсалютная большасць галасоў. Рашэнне сходу сустрэта апладысмантамі. Цяпер справа за тым, як да яго паставяцца ў Прэзідыуме Вярхоўнага Савета БССР»¹.

А паставіўся заканадаўчы орган рэспублікі быццам і не блага: прысланы яму пратакол сходу жыхароў вёскі Нёман накіраваў у Мінскі аблвыканкам на заключэнне, хаця, вядома, у Прэзідыуме Вярхоўнага Савета БССР было дастаткова падстаў прызнаць свой ранейшы акт аб перайменаванні Магільнага проста памылковым, паколькі ім зніштажалася адна з важных старонак гістарычнай памяці беларускай нацыі, і скасаваць яго, тым больш, што гэтага пажадалі два сходы вяскоўцаў Але дзе там рэспубліканскаму органу ўлады да гістарычнай памяці народа, сапраўднай дэмакратыі, калі ён яшчэ наскрозь прасякнуты заганнымі звычкамі застарэлай камандна-бюракратычнай сістэмы кіравання. Вось таму ў духу застойных гадоў і вырашылі складзены з такой радасцю пратакол вясковага сходу накіраваць на «засолку» ў орган адным рангам ніжэй. А яму гэта толькі і трэба было, асабліва тым, хто запэчкаў рукі вынішчэннем гістарычнай назвы Магільнае.

Цэлыя тры месяцы савецкія работнікі Мінскай вобласці, Уздзенскага раёна і Нёманскага сельскага Савета абмазгоўвалі, як лепш пахаваць патрыятычную ініцыятыву людзей па адраджэнні гістарычнай спадчыны. Абласное і раённае звёны Савецкай ўлады цяпер не тое, што ў канцы 70 — пачатку 80-х гадоў, і таму дзейнічалі ў гэтай справе намнога хітрэй за сваіх няўдачлівых папярэднікаў. Каб выйсці з яе з незапэчканымі рукамі, абяліць сябе перад нашчадкамі, яны пастараліся ўсю адказнасць узваліць на плечы самых радавых людзей сельскіх дэпутатаў. Падбухтораныя зверху, яны забыліся пра свае свяшчэнныя абавязкі быць слугамі народа і на сесіі сельскага Савета перакрэслілі выказанае жыхарамі вёскі Нёман на сходзе жаданне аб вяртанні ёй былой назвы. На такі бяздумны, гнусны крок не заўсёды адважваліся сельскія дэпутаты ў самых горшых часах ўціску дэмакратыі ў нашай краіне. Во як супраціўляецца стары механізм улады нават у такой дробязнай справе, а мы ж замахнуліся карэнным чынам перабуда

¹ Мін. праўда 1989 2 верас

ваць усю сістэму кіравання грамадскімі працэсамі!
Якая гэта нялёгкая справа.

Суцяшала толькі, што затармазіць немінучы працэс
вяртання спрадвечнай назвы *Магільнае* сельскаму Са-
вету ўдалося толькі з дапамогай дэпутатаў, якія жы-
вуць у іншых вёсках, а не ў *Нёмане*. Значыць, людзі
верылі ў лепшыя часы і, напэўна ж, будуць і надалей
змагацца, каб не даць адысці ў нябыт сваёй гісторыі.
Новым доказам працягу няспыннай барацьбы на гэтым
цярністым і шматгадовым шляху з'явіўся пасланы імі
ў пачатку 1990 г. ліст у рэдакцыю праграмы «Крок»
Беларускага тэлебачання. Ліст перадалі ў Мінскі абл-
выканкам, а той даручыў Уздзенскаму райвыканкаму
стварыць у Нёманскім сельскім Савеце камісію, якая
б з дапамогай падворнага абходу і тайнага галаса-
вання павінна была вырашыць — ужо каторы раз —
лёс гістарычнай назвы.

Так і хацелася закрычаць на ўвесь голас: «О бедныя
магіляне! Колькі яшчэ пакут вам давядзецца зведаць
на шляху да адраджэння?!» А вам жа пад завязку
хапіла таго беззаконня, што чынілася над вамі падчас
прымусовага згону ў калгас, вышуку і пакарання ўяў-
ных ворагаў Савецкай улады, перабегчыкаў у бур-
жуазна-памешчыцкую Польшчу, таго жажлівага пажару,
што так бязлітасна спапяліў цэнтральную частку
мястэчка напярэдадні вайны з фашысцкай Германіяй.
Але і гэтага жорсткага лёсу яшчэ было мала: за сувязь
з партызанамі вёску *Магільнае* ў адзін з самых тра-
гічных восеньскіх дзён 1943 г. тройчы закідвалі запаль-
нымі бомбамі варожыя самалёты, а людзі, насуперак
смерці, вялі барацьбу з пажарам на вачах у фашысцкіх
асаў. Бачачы такі гераізм і бястрашша цывільных
людзей у выратаванні *Магільнага*, партызаны з рызы-
кай для жыцця кідаліся на барацьбу з пажарам. Зага-
ду акупацыйных улад лётчыкі так і не змаглі выканаць:
парадзелая з-за спаленых хат *Магільнае* горда, няско-
рана ўзвышалася на левым беразе прыгажуна Нёмана.

Толькі крыху больш за тры з паловай дзесяцігоддзі,
ужо ў мірны, праўда застойны, час бездухоўным асобам
удалося з каранямі вырваць гэта слова з гістарычнай
спадчыны, але не з памяці людзей. За *Магільнае* давя-
лося ваяваць ужо дзесяці і ўнукам тых, хто ратаваў яе
ад пажару ў час фашысцкай бамбёжкі ў 1943 г. Няма
сумнення, што іншым шляхам не захацелі б ісці і буду-
чыя пакаленні гэтага аднаго з найстаражытных пасе-

лішчаў на Беларусі, калі па якіхсьці неверагодных прычынах назву яго не ўдалося б вярнуць.

У чэрвені 1990 г. па просьбе жыхароў і са згоды мясцовай улады праводзілі рэферэндум сярод сяльчан, 205 з якіх выказаліся за *Магільнае* і 102 — за *Нёман*. Да ліку апошніх адносіліся пераважна работнікі калгаснай канторы, сельскага Савета і дарослыя члены іх сем'яў. Вынікі рэферэндуму неадкладна зацвердзіла сесія сельскага Савета, у чым вялікая заслуга яго новага старшыні Я. І. Майсюк, якая да гэтага паўтара дзесятка гадоў працавала настаўніцай мясцовай сярэдняй школы. Не будучы ўраджанкай Магільнага, яна пры ўсіх нагодах ніколі не выступала супраць данай назвы, хаця раённаму савецкаму і партыйнаму начальству ў час барацьбы магілян за яе адраджэнне ўдалося схіліць на свой бок многіх педагогаў.

Але жаданае і на гэты раз не прыйшло ў дом жыхароў вёскі *Магільнае*. Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР выявіў толькі вядомыя яму адступленні ад правілаў правядзення рэферэндуму і пагадзіўся на арганізацыю другога, мо ў надзеі атрымаць процілеглыя вынікі. Аднак такога не здарылася. Праведзены 20 студзеня 1991 г. падворны абход паказаў, што за старую назву прагаласавалі 232 чалавекі, за новую — 99. 6 сакавіка Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР прыняў указ аб вяртанні гістарычнай назвы *Магільнае*, але пра гэта нічога не паведамлялася ў рэспубліканскіх сродках масавай інфармацыі так, як было зроблена ў студзені 1991 г. пасля аднаўлення назвы вёскі *Божына* Бярэзінскага раёна, якая ў 1964 г. была перайменавана ў *Прырэчча*.

Адраджэнне беларускай нацыянальнай культуры будзе аднабаковым, няпоўным, калі ў комплексе звязаных з ім мерапрыемстваў не прадугледзім вяртання на пачэсны пасады народных назваў. У першую чаргу трэба аднаўляць тыя, што маюць багатую гісторыю, упамінаюцца ў старажытных летапісах, навуковай і мастацкай літаратуры розных часоў. Гэта, да прыкладу, *Блудзень* (цяпер *Першамайскае* Бярозаўскага раёна), *Гарадзец* (*Дзіўнае* Шаркоўшчынскага раёна), *Дрыса* (*Верхнядзвінск*), *Ігумен* (*Чэрвень*), *Маргі* (*Асінавец* Бешанковіцкага раёна), *Перадзелкі* (*Барайшчына* Гарадокскага раёна), *Прапошаск*, альбо *Прапойск* (*Слаўгарад*), *Фальварак* (*Садовая* Сенненскага раёна), *Шацілкі* (*Светлагорск*) і г. д.

У той час, як у іншых былых саюзных рэспубліках адноўлены ў сваіх правах многія найбольш каштоўныя тапонімы, Беларусь ніяк не адважыцца на такі крок, хоць страты ў яе тут непараўнальна больш вялікія. Адноўчы ў перыядычным друку прамільгнула памылковая інфармацыя нібыта ўдалося адрадзіць гістарычную назву горада *Шацілкі* (у 1961 г. перайменаваны ў *Светлагорск*) Гомельскай вобласці. Хтосьці паспяшаўся, выдаўшы жадаемае за сапраўднае. Праўда, у гэтай жа вобласці ўсё ж адбылася адна цікавая тапанімічная падзея: пасля нястомных намаганняў мясцовага краязнаўца настаўніка Уладзіміра Уладзіміравіча Баярына вернута спрадвечная назва *Ленін* (заснаваны ў 1582 г.) замест наймення *Леніна*, якое памылкова звязвалі з правадыром Кастрычніцкай рэвалюцыі У. І. Леніным.

Са школьных гадоў кожны з нас добра ведае, калі ў сачыненні па беларускай мове трапляецца рускае, польскае ці ўкраінскае слова, настаўнік лічыць гэта за памылку, выпраўляе яе і адпаведна зніжае бал. Такіх памылак з прычыны няправільнага падыходу да палітыкі двухмоўя мы нарабілі вельмі шмат за апошнія дзесяцігоддзі на нашай геаграфічнай карце. І выйсце тут адно — рабіць тое, што настаўнік беларускай мовы робіць пры праверцы сачынення. Цяпер, калі мы надалі беларускай мове статус дзяржаўнай, да яе патрэбна максімальна дапасаваць нашу тапанімію. Ад таго, што ў ёй замест назваў *Звездное, Лучезарная, Октябрьск, Первое Мая, Победное, Родники* і г. д. будуць *Зоркавая, Прамяністае, Кастрычнік, Першае Мая, Пераможная, Крыніцы* ні на ёту не зменшыцца любоў беларускага народа да Расіі, не парушыцца дружба з рускім народам, не аслабеюць кантакты з яго культурай і мовай, бо ўсё гэта будзе рабіцца толькі ў імя адной мэты: ліквідаваць непісьменнасць у беларускай тапаніміі.

Да мінімуму, а лепш за ўсё проста да адзінкавага выпадку патрэбна звесці штучна напрыдумляныя рэфарматарамі назвы *Альховая, Вішнёўка, Грушайка, Малинавая, Ягадная* і падобныя да іх, якія не нясуць ніякай сэнсавай нагрузкі. Лепш пакінуць на ўсю Беларусь толькі адну Вішнёўку, але толькі там, дзе сапраўды ўся вёска ў вішнях і не ў абы-якіх, а ў гатунковых. Зусім неапраўдана шырокае выкарыстанне ў тапаніміі ўзнёслых, юбілейных назваў, немясцовых персаналій, да прыкладу, — імя *Будзённага, Дружная, Зорка, Май-*

ская, Мірнае, Новае Жыццё, Раздольная, Ураджайная, Усход, імя Чапаева і г. д., бо гэта толькі ўводзіць у зман аб нашым сапраўдным жыцці ў ХХ ст. А было ж яно, як і ў папярэднія часы, не з лёгкіх, таму і называў некалі народ свае паселішчы адпаведнымі словамі: *Бяднішкі, Гібайлавічы, Дзікае, Заграззе, Ліхасельцы* і г. д., зусім не адыходзячы ад рэалій тагачаснага сапраўднага жыцця.

Хтосьці можа запырэчыць: навошта аднаўляць назву, калі яна адлюстроўвае наш учарашні дзень, супярэчыць сучаснасці? Такія сумненні — зусім беспадстаўныя. Можна не вяртацца да народнай назвы толькі ў тым выпадку, калі справа датычыць паселішча, якое пры ўсім нашым старанні не мае аніякіх рэальных умоў для свайго далейшага існавання з прычыны неспрыяльнай дэмаграфічнай сітуацыі, беззваротнага ўходу з жыцця яго цяперашніх насельнікаў, на змену якім не прыходзяць маладыя пакаленні. На вялікі жаль, нашы вёскі без пары і без усялякай патрэбы працягваюць паміраць. Іх зусім не выратаўвае той факт, што мы адмовіліся ўжываць паняцце «бесперспектыўныя вёскі». Тут справа не ў словах, а ў канкрэтных практычных мерапрыемствах па карэнным паляпшэнні сацыяльна-эканамічных і культурных умоў жыцця ў сельскай мясцовасці. З адраджэннем крайне важных для гісторыі і культуры беларускага народа тапонімаў можна пачакаць, калі яны ўваходзяць у лік населеных пунктаў, што трапілі ў трыццацікіламетровую Чарнобыльскую зону ці падлягаюць да тэрміновага адсялення. Для іх патрэбны іншыя метады захавання былых назваў. Ва ўсіх жа астатніх выпадках, калі вяртанне гістарычнай, народнай назвы датычыць вёскі, над якой не вісіць пагроза пагібелі, неабходна смела ісці на такі крок, не баючыся, што былы тапонім састарыўся, не стасуецца да цяперашніх умоў.

Не трэба палохацца неадпаведнасці паміж старой назвай і характарам сучаснага жыцця. Пры ўмелым падыходзе ўжо сама гэтая неадпаведнасць можа даць у наша распараджэнне невычэрпны, багаты матэрыял для пазнавальных, выхаваўчых мэтаў, садзейнічаць фарміраванню ў маладзейшых пакаленняў павагі да бацькоў і дзядоў, рукамі якіх іх родны кут у мінулым неспрыяльны для нармальнага ўмоў жыцця пераўтварыўся ў прыгожую малую радзіму. Не знойдзецца аніводнага падлетка з вёсак *Маёнтак, Манастыры, Маргі*

і іншых падобных да іх па назвах, які б не пацікавіўся паходжаннем такіх нязвыклых для сённяшняга чалавека слоў. Але ж ні дзеці, ні дарослыя не задумаюцца над назвамі тыпу *Клянок, Арэхава, Садовая, Грушаўка, Калінавая...* якімі асобы без належнага ведання роднай гісторыі і культуры, творчай фантазіі замянялі, на іх погляд, штосьці немілагучнае, устарэлае ў нацыянальнай тапаніміі.

Ёсць пэўная заканамернасць у тым, што спробы ўжываць пры перайменаванні населеных пунктаў пераважна толькі назвы ўзнёслага, палітызаванага характару даволі часта падштурхоўвалі на такі памылковы крок і каго-небудзь з мясцовага насельніцтва. Такая ўжо, відаць, псіхалогія ў радавых людзей: павінавацца, браць прыклад з улад. Камандна-бюракратычная сістэма многіх пераўтварыла ў паслухмяныя фігуркі. Бачачы, якімі прыгожымі новымі імёнамі ўквечаны некаторыя вёскі, і сім-тым суседнім населеным пунктам, асабліва з несучаснымі назвамі, не хацелася адставаць ад іх у гэтым. Да прыкладу, з дасланых у 1986 г. з вёсак Мінскага раёна ў Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР матэрыялаў на перайменаванне прапаноўвалася даць іх паселішчам наступныя новыя назвы: *Бароўка, Грушаўка, Вясёлкі, Светлы Шлях, Ясная, Сонечная, Квеціна, Сады*, з чым у асноўным пагадзіўся гэты кампетэнтны рэспубліканскі орган. Як бачым, тапанімічнай культурай не вызначаліся ні нізы, ні вярхі.

Рэабілітацыя нацыянальнай тапаніміі запатрабуе ад нас стараннага перагляду ўсяго таго, што было зроблена і ўладамі буржуазна-памешчыцкай Польшчы па перайменаванні населеных пунктаў на тэрыторыі былой Заходняй Беларусі. Датычыць, да прыкладу, гэта і назвы даволі вядомай у нас чыгуначнай станцыі на ўчастку Маладзечна — Полацк *Крулеўшчына*. Раней яна называлася *Сяславіна*. Але калі санацыйныя ўлады пажадалі ўславіць паход польскага караля Стэфана Баторыя (1533—1586 гг.) на Полацк у час Лівонскай вайны, дык нічога не знайшлі лепшага, як перайменаваць Сяславіну ў *Крулеўшчызну* (у цяперашнім беларускім напісанні *Крулеўшчына*).

Перайменаванне вёсак у Заходняй Беларусі адбывалася, не ў прыклад БССР, ва ўмовах самай рэзкай рэакцыі з боку насельніцтва на гэтыя акты вандалізму. Настрой людзей вельмі добра перадае нататка «Трымайся родных назоваў» з беларускай газеты «Шлях

моладзі» (1930, № 3), што выходзіла ў Вільні (перадаю з захаваннем прынятых ў ёй правілаў граматыкі): «У сваім імкненні здэнацыяналізаваць беларускі народ ворагі нашыя не перабіраюць у сродках і ўпорыста ідуць да сваіх мэтаў. Так, у апошні час, ды й раней, вядзецца ўпартае і сыстэматычнае заціраньне ўсяго, што сведчыць аб беларускасьці нашага краю. Апрача дзіўнага загаду бяленьня нашых хатаў, ад чаго яны прынялі прыгожы колер мазгоў ініцыятараў, спатыкаем на кожным кроку перакручваньне нямілых польска-панскаму вуху назоваў беларускіх мясцовасьцяў. За прыкладамі няма чаго далёка залазіць — спатыкае іх кожны ў сваёй галіне аж зашмат. Дзеля гэтага і я не буду іх прыводзіць, звярнуся толькі да ўсяго нашага грамадзянства і моладзі перад усім: трымайцеся, браткі, родных назоваў і толькі іх ужывайце ўва ўсялякіх нагодках! Няхай чужацкія новатворы сьведчаць толькі аб вялікай ганьбе нашых ворагаў!».

Нягледзячы на такія патрыятычныя заклікі працэс апалячваньня беларускай тапаніміі спыніць не ўдалося. Страты ёй былі прычынены велізарныя, таму абавязак сённяшніх пакаленьняў беларусаў усё тут паставіць з галавы на ногі. Пара, нарэшце, усталяваць афіцыйнае напісанне па-беларуску: *Гародня, Наваградак, Радашкавічы* замест іх польскай перадачы *Гродна, Навагрудак, Радашковічы*.

Пры адраджэнні гістарычнай, нацыянальнай тапаніміі трэба вяртаць і назвы рэлігійнага характару, якія таксама адлюстроўваюць рэальныя старонкі нашай мінуўшчыны, сведчаць аб існаванні на беларускай зямлі язычніцтва, розных хрысціянскіх плыняў, іудзейства, ісламу. У мэтах найхутчэйшага пераадолення веры ў Бога мы скасоўвалі зусім бяскрыўдныя — асабліва з пазіцый сённяшняга дня — тапонімы тыпу *Аўгустава, Аўраамайская, Ганнаспаская, Гапоны, Дзякі, Іконы, Манастыры, Папоўка, Святое, Старцы, Хрэсты, Царковішча* і інш., насаджаючы замест іх у большасці выпадкаў недарэчныя назвы.

З вышэй выкладзенага вынікае, якая велізарная чакае нас праца па адраджэнні народных назваў. Сёння ад нас патрабуецца максімум смеласці ў прызнанні дапушчаных памылак і столькі ж энергіі, жадання іх выправіць незалежна ад тэрміну даўнасці. У далейшым службовыя асобы і радавыя людзі павінны быць гра нічна разважымі ў дачыненні да спадчыны папярэдніх

пакаленняў і шчыраваць, праяўляць багатую філалагічную фантазію толькі тады, калі размова ідзе пра населеныя пункты, якія на беларускай зямлі яшчэ толькі ўзнікаюць ці ўзнікнуць. Але і пры ўвядзенні ў тапанімію новых слоў таксама патрэбна шчыраваць з розумам. Ці ж не адступіліся мы ад яго, назваўшы створаны ў 80-я гады ў Баранавіцкім раёне пасёлак жывёлаводстваў словам кітайскага паходжання — *Жамчужны*. Вядома, сэнс яго багаты, вымаўляецца лёгка і нават трохі мілагучна. Але якое дачыненне яно мае да беларускай нацыянальнай тапаніміі? На нашай зямлі не было і, трэба думаць, не будзе свайго ўласнага жэмчугу.

Настойваць на немэтазгоднасці вяртання страчанага ў нацыянальнай тапаніміі нашага народа могуць толькі малакультурныя ці пазбаўленыя ўсялякай адказнасці за яго лёс людзі. У тых жа, хто захаваў нацыянальную самасвядомасць, дбае пра адраджэнне гістарычнай спадчыны, духоўных каштоўнасцей, такога пытання ўжо цяпер не існуе.

Як перайначваць назвы, нам не пазычаць вопыту. Згодзен, што ініцыятыва павінна зыходзіць ад жыхароў вёсак і гарадоў, якая затым узгадняцца з навуковымі ўстановамі, каб у пагоні за прыгожым, мілагучным словам часам не страціць дарагі для гісторыі і культуры тапонім. А вось калі справа датычыць вяртання былой назвы, страчанай у адпаведнасці з добра заплямленай формулай «па просьбе працоўных», тут ужо ініцыятыва цалкам за кампетэнтнымі ўстановамі навукі і культуры, якія кіруюцца не якімі-небудзь лакальнымі фактарамі, воляй 50—100—200 жыхароў той ці іншай вёскі, а агульнанацыянальнымі інтарэсамі. Гэта павінна быць даведзена навукоўцамі, прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі пры самай актыўнай падтрымцы мясцовых улад, найбольш перадавой і актыўнай часткі сельскай інтэлігенцыі да ведама людзей, якім вяртаецца іх былая назва. Было б крайне неразумным адраджэнне назвы, надзвычай важнай у гістарычных і культурных адносінах для ўсяго беларускага народа, ставіць у поўную залежнасць ад пажаданняў жыхароў таго ці іншага населенага пункта і асабліва, калі ў ім налічваецца ўсяго толькі некалькі соцень, а то і дзесяткаў людзей. Калі ў назве горада, мястэчка ці вёскі ўвасоблена нейкая важная гістарычная падзея, што засведчана ў адпаведных дакументах, літаратуры, значыць, гэты тапонім мае агульнанацыянальнае значэнне і пры ад-

раджэнні яго трэба кіравацца інтарэсамі ўсяго народа, а не толькі нязначнай часткі людзей.

Наводзячы парадак у геаграфічных назвах, трэба вельмі сур'ёзна паклапаціцца пра іх унармаванне пры пісьмовай перадачы. Мае рацыю В. А. Жучкевіч, які пісаў, што «сапраўднай афіцыйнай формай тапоніма трэба... лічыць вусную сучасную беларускую форму тапоніма, тую, якая існуе ў карыстанні народа»¹.

Шмат гадоў пазней, зыходзячы з рэальнага стану нашай тапаніміі, беларускі вучоны-філолаг В. П. Лемцюгова падкрэслівала, што «нельга лічыць нармальным адрозненні ў пісьмовай і вуснай формах тапоніма». А ў нас жа, дарэчы, такія адрозненні бываюць куды часцей, чым гармонія на пісьме і ў вуснай перадачы назвы. Такого роду недарэчнасці здараюцца галоўным чынам ад таго, што ў сваю нацыянальную тапанімію мы ўключылі шмат рускіх слоў, якія не заўсёды ўдаецца правільна перадаць па-беларуску. Перашкаджае і тое, што часта карэнная беларуская назва перакручваецца на рускі лад. Вытокі такіх памылак і парушэнняў правільна вызначыў прафесар У. Анічэнка. «У свой час,— пісаў ён,— многія беларускамоўныя формы назваў населеных пунктаў былі заменены рускамоўнымі або рускамоўныя назвы сталі пісаць беларускамоўнай транскрыпцыяй, што і прывяло да элементарнай непісьменнасці»². Таму ва ўсіх выпадках эталонам павінна быць існуючае ў кожнай канкрэтнай мясцовасці вымаўленне самім насельніцтвам тапоніма, пад якое трэба дапасоўваць і яго напісанне на беларускай мове.

І няхай нас не палохае, што той ці іншы захаваны ў народзе тапонім можа падацца не такім, як таго патрабуе літаратурная норма сучаснай беларускай мовы, бо народжаны ж ён не сёння, а, магчыма, у вельмі далёкія часы, калі мова тутэйшых жыхароў была не зусім падобная на тую, якой цяпер яны карыстаюцца. У гэтым якраз і ўся каштоўнасць тапоніма, што калі мова пад уздзеяннем рознага роду фактараў развіваецца і змяняецца, ён жа, калі толькі не ўмяшаюцца якія-небудзь сілы, працягвае стагоддзямі захоўваць сваё першапачатковае аблічча.

¹ Пытанні беларускай тапанімікі: Матэрыялы Першай беларускай тапанімічнай канферэнцыі (1—3 снежня 1967 г.). Мн., 1970. С. 8.

² Літ. і мастацтва. 1989. 17 ліст.

ДАРАГІ НАБЫТАК ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ

Адраджаючы гісторыка-культурную пераемнасць у тапаніміі, мы вяртаем тым самым культурныя каштоўнасці нашых народаў, працягваем звязваючы ніці ад сучаснага да мінулага і ад мінулага праз сучаснае да будучага

Акадэмік Д. С. Ліхачоў

Велізарным патэнцыялам для вывучэння розных бакоў жыцця народа валодае мікратапанімія: назвы навакольных да населеных пунктаў лясоў, урочышчаў, палёў, лугоў і іншых прыродна-геаграфічных аб'ектаў звычайна невялікай па памеры плошчы, і урбананімія: найменні вуліц, плошчаў, бульвараў, паркаў, сквераў і г. д.¹ Лёс гэтых дзвюх катэгорый тапаніміі зусім неаднолькавы: першая перадаецца ад пакалення да пакалення людзей амаль бяззменна, чым захоўвае сваю велізарную каштоўнасць, а другая можа нават на працягу жыцця аднаго пакалення па некалькі разоў мяняць імя, чым толькі зніжаецца яе значэнне як помніка гісторыі і культуры народа.

Па беларускай мікратапаніміі прыродна-геаграфічнага характару ў нас параўнальна нямала навуковых і навукова-папулярных публікацый. Праўда, прысвечаны яны ў асноўным адносна буйным паводле сваіх памераў аб'ектаў, а вось што датычыць дробных, дык тут, без усялякага перабольшвання, непачаты загон працы, прычым вельмі патрэбнай для адраджэння нашай духоўнай спадчыны, вывучэння гісторыі. Спадзявацца, што ўсё гэта ўжо ў бліжэйшы час будзе вывучана і пастаўлена на службу народу спецыялістамі, няма аніякіх падстаў. Патрэбен час па збору і аналізу аграмаднай колькасці мікратапонімаў. Таму неабходна самае шырокае далучэнне да збіральніцтва актывістаў мясцовых пярвічных арганізацый таварыстваў краязнаўства і беларускай мовы, вучняў старшых класаў агульнаадукацыйных школ, навучэнцаў сельскіх прафесійна-тэхнічных вучылішчаў. Нельга прызнаць здавальняючай працу аніводнага сельскага мясцовага ці

¹ У працах шэрагу даследчыкаў назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў не вылучаюцца з мікратапаніміі.

школьнага музея, калі ў ім не сабраны і не вытлумачаны па падставе існуючых у народзе легенд усе найменні прыродна-геаграфічнага характару. Занатоўваць апошня патрэбна па-беларуску ў паасобны сшытак, строга прытрымліваючыся мясцовага вымаўлення таго ці іншага мікратапоніма, бо як толькі мы яго перакруцім на сучасны лад, ды яшчэ дастасуем да рускай ці польскай лексікі, ён перастане быць сапраўдным словам — помнікам нашай нацыянальнай гісторыі і культуры, можа ўвесці далёка ўбок ад ісціны.

Пачынаць працу па збору мікратапонімаў трэба ў першую чаргу з тых сельскіх населеных пунктаў, якім горкі лёс наканавана ў зусім недалёкім будучым адысці ў нябыт. На вялікі жаль, ужо і на сёння нейкая частка іх стала мёртвай; беззваротна знікла немалая колькасць і вельмі каштоўных мікратапонімаў з моўнай палітры беларускай зямлі. Калі мы прамарудзім ў гэтай справе, нашы страты будуць яшчэ больш адчувальныя, што немінуча абмяжуе магчымасці даследчыкаў у вывучэнні ўсіх багаццяў мовы і гісторыі роднага краю. Шмат карысці было б, каб да вырашэння гэтай праблемы актыўна падключыліся рэдакцыі раённых газет, дзе працуе многа філолагаў-прафесіяналаў.

Эфектыўным сродкам захавання гістарычнай і духоўнай спадчыны, услаўлення памяці выдатных людзей могуць служыць, і шмат дзе ў сапраўднасці служаць, назвы гарадскіх і сельскіх вуліц, плошчаў, паркаў, сквераў. Гэты сродак не патрабуе амаль ніякіх сур'ёзных матэрыяльных і фінансавых выдаткаванняў. Галоўнае — знайсці правільнае найменне. Вопыт сведчыць, што калі да гэтай справы прыцягваюцца народныя масы, грамадскія актывісты, у такіх назвах тады амаль цалкам адсутнічае элемент стыхійнасці. Народ умее вельмі трапна даць назву таму, з чым звязана яго жыццё. Ён ніколі не назаве вуліцу сваёй вёскі *Стэпавая*, калі яна размешчана сярод лясоў і балот, не назаве вуліцу *Горнай*, калі яна мае раўнінны рэльеф.

Чалавецтва толькі праз шмат стагоддзяў практычнага вопыту прыйшло да сучаснай формы наймення вуліц і плошчаў гарадоў. Паводле звестак Г. М. Мезенкі¹, яшчэ ў XVI ст. у Гродне прыкладна 40 працэнтаў

¹ Мезенка Г. М. Праблема структурна-граматычнага станаўлення славянскай урбаніі // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1990. № 1. С. 104.

гарадскіх вуліц уяўлялі сабой невыразна апісальныя абазначэнні: *Вуліца з Рынку на Падол, Вуліца над ровам Гарадніцы, Вуліца з Нямецкага рынку да ракі Гарадніцы, Вуліца міма дома пана Халецкага да Нёману* і г. д. Яшчэ большы працэнт (57) апісальных назваў вуліц ад агульнай колькасці урбанонімаў быў у XVII ст. у Нясвіжы. Вось некаторыя з іх: *Вуліца над Ставам, Вуліца ад Касцёла, Вуліца ад Зарэчча, Вуліца ад Сейлавіч.*

Адчуваючы пэўную нязручнасць назваў гарадскіх вуліц з прыназоўнікава-імяннымі канструкцыямі, людзі імкнуліся ўтвараць іх назвы яшчэ і з дапамогай адносных прыметнікаў, якія ў абавязковым парадку былі «прывязаны» да нейкага канкрэтнага факта ці з'явы, што мела надзвычай важнае гістарычнае значэнне, бо дапамагала лепш пазнаць мінулае нашага народа. На вялікі жаль, спрадвечу ў нас не заўсёды лічыліся з такім фактарам. Вельмі шмат цікавых назваў гарадскіх вуліц скасавала руская адміністрацыя пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай і далучэння беларускіх зямель, каб вырваць з памяці іх людзей старонкі роднай гісторыі.

У канцы XVIII — пачатку XIX ст. гарадскім вуліцам Беларусі пачалі даваць у масавым парадку прозвішчы знакамітых, паводле меркаванняў мясцовых улад, людзей. Паколькі гарадская адміністрацыя складалася пераважна з прысланых з цэнтральных губерняў Расійскай імперыі чыноўнікаў, дык вядома, якія прозвішчы яны імкнуліся насаджаць у назвах вуліц гарадоў і мястэчак Беларусі. Сям-там на яе тэрыторыі і палякам удавалася такім чынам увекавечыць памяць прадстаўнікоў сваёй нацыі. Аднак устанавіць, каб хоць адна з гарадскіх вуліц нашага краю насіла тады імя былога дзяржаўнага дзеяча альбо прадстаўніка навукі, культуры сярэдневяковай Беларусі ці больш позняга перыяду, не ўдалося.

Традыцыйна ў назвах гарадскіх вуліц Беларусі ня мала скарыстоўваецца слоў з лексікі прафесійнай дзейнасці чалавека. Прыгадаем па Мінску некалькі былых і цяперашніх назваў такой катэгорыі: *Абутковая, Гартбарная, Друкарская, Дрэвапрацоўчая, Індустрыяльная, Інструментальная, Калгасная, Меліярацыйная, Падшыпнікавая, Рабочая, Рымарная, Сайгасная, Слясарная, Чыгуначная, Шпалерная* і інш. Праўда, апошнім часам некаторыя назвы пералічаных вуліц нашай

сталіцы напаткаў незайздросны лёс: яны заменены персанальнымі назвамі, для чаго можна было б скарыстаць вуліцы ў новых мікрараёнах сталіцы рэспублікі.

Ліквідацыяй назваў вуліц з лексікі прафесійнай занятасці, вытворчай дзейнасці людзей мы толькі наносім шкоду ўслаўленню іх працоўных спраў. Ці ж не адчуваў некалі гонару за сваю прафесію рабочы-друкар, ідучы па вуліцы *Друкарскай*? Гэта слова, напэўна ж, напамінала яму, што на гэтай вуліцы бярэ свае вытокі друкарства Савецкай Беларусі, у гады фашысцкай акупацыі, рызкуючы жыццём, друкары-падпольшчыкі ўпотаі выдавалі лістоўкі і газеты. Такія асацыяцыі ад былой назвы вуліцы, вядома, маглі нараджацца і ў тых, хто не належаў да друкароў, але ведаў іх важкі ўклад у духоўнае развіццё беларускага народа. Калі ж немагчыма аднавіць усё са страчанага з лексікі прафесійнай дзейнасці чалавека, дык у мікрараёнах Мінска і іншых гарадоў Беларусі, што яшчэ толькі будуюцца, мы проста абавязаны перад самім народам увесці ў назвы вуліц словы, якімі б была адзначана стваральная і самаадданая праца рабочага класа і сялянства.

Вельмі нясмела мы ідзём на прысваенне гарадскім вуліцам імя Герояў працы (такія званні надаваліся ў 20—30-я гады), сапраўдных, а не надуманых Герояў Сацыялістычнай Працы, тых, хто сваёй добрасумленнай працай заслужыў у грамадства такую высокую пашану. Ці ж не гарманіравала б за дасягнутай намі на практыцы цеснай сацыяльнай супольнасці ва ўзаемаадносінах класаў і грамадскіх груп, калі б і вуліцы з назвамі вядомых герояў грамадзянскай і айчынай войнаў, дзяржаўных дзеячаў, выдатных прадстаўнікоў культуры і навукі перакрыжоўваліся з гарадскімі магістралямі, якія нясуць назвы праслаўленых людзей працоўнага фронту, як, да прыкладу, параўнальна новая вуліца ў адным з мікрараёнаў Мінска імя *І. П. Голубева*. Былы чыгуначнік, актыўны ўдзельнік рэвалюцыі на Беларусі, ён да глыбокай старасці працаваў столярам, сістэматычна перавыконваў заданні, і яму ў 1933 г. было нададзена ганаровае званне Героя працы. Такі радавы працаўнік, вядома, заслугоўвае, каб яго імя насіла адна з вуліц беларускай сталіцы.

Улічваючы важнасць данага напрамку ва ўдасканальванні, рацыяналізацыі урбананіміі нашых населеных пунктаў, не будзе лішнім спаслацца яшчэ на адзін прыклад. Размова пойдзе пра перайменаванне ў Бара-

навічах вуліцы *Вадаправоднай* у імя *І. П. Першукевіча*. Радзіма яго — вёска Пятровічы Баранавіцкага раёна. З 18-ці гадоў малады хлопец звязаў сваё жыццё з працай на чыгуначным транспарце. І, відаць, не памыліўся, бо вельмі хутка ён авалодаў усімі тонкасцямі кіравання лакаматывам і стаў вопытным машыністам. У лістападзе 1943 г. за выключныя заслугі ў забеспячэнні перавозак грузаў для фронту і народнай гаспадаркі Першукевіч быў удастоены звання Героя Сацыялістычнай Працы. Баранавіцкія гарадскія ўлады не маглі не задаволіць просьбу чыгуначнікаў аб увекавечанні памяці іх калегі па працы. І ў даным канкрэтным выпадку ўсё было зроблена правільна з перайменаваннем, бо назва вуліцы *Вадаправодная* не нясе якой-небудзь асаблівай гістарычнай, нацыянальна-культурнай нагрукі, не падкрэслівае мясцовых геаграфічных, прыродна-кліматых асаблівасцей.

Пажадана, каб з такіх разумных прынцыпаў зыходзілі і ў іншых населеных пунктах, калі задумаюць пакінуць у памяці сваіх нашчадкаў праслаўленых выдатнай працай радавых грамадзян. А такіх жа людзей у нас няма. Іх прозвішчы, на наш погляд, лепш за ўсё прысвойваць, калі гэта адмоўна не адаб'ецца на вартасцях урбананіміі, тым вуліцам, якія прылягаюць да прадпрыемства, дзе некалі знаходзіўся ў складзе яго калектыву выдатнік працы. Гэтым самым мы не толькі абясмерцілі б імя выдатнага рабочага, а і паказалі б вытворчаму калектыву данага прадпрыемства, як шануюцца ў нашай памяці заслугі перадавых людзей працы, што, у сваю чаргу, садзейнічала б павышэнню творчай актыўнасці маладых пакаленняў працоўных.

Нам патрэбна рабіць так, каб у агульнай лексіцы вуліц гарадоў адлюстроўваліся гісторыя і сучаснасць, усе бакі іх працоўнага і культурнага жыцця, сустракаліся імёны лепшых прадстаўнікоў розных грамадскіх груп і, вядома ж, рабочых.

Яшчэ з большай увагай трэба ставіцца да назваў вуліц сельскіх населеных пунктаў, таму што магчымасцей у іх для адлюстравання свайго жыцця ў сотні разоў менш, чым у гарадоў. Неабходна, каб і ў назвах вуліц нашых вёсак як мага паўней былі ўвасоблены іх гістарычнае мінулае, асаблівасці прыродна-геаграфічнага ландшафту, штосьці знамянальнае ў іх вытворчай дзейнасці. І вельмі ж не прадуктыўна мы скарыстоўваем патэнцыял назваў сельскіх населеных пунктаў

тады, калі звяртаемся ў гэтых мэтах да агульных, шаблонных слоў, з чым, на жаль, даводзіцца сустракацца амаль на кожным кроку.

Некалі вельмі прадметны, асэнсаваны характар насілі назвы вуліц мястэчка Магільнае: *Нясвіжская*, *Кавалёўская* і *Нарадоўская*. Няма патрэбы валодаць спецыяльнымі ведамі па тапаніміцы, каб зразумець, што першая з названых вуліц мела прамое дачыненне да не так далёкага ад Магільнага Нясвіжа. Яна пачыналася блізка ад таго месца, дзе некалі ўпадаў у Нёман даволі вялікі па сваіх памерах раўчук (мо даўней гэта быў прыток Нёмана са сваёй назвай), і вяла ў бок Нясвіжа. Дастаткова было чужым людзям, якія з розных канцоў прыязджалі ў мястэчка Магільнае, патрапіць на гэту вуліцу, як адразу ж знікала патрэба распытваць, дзе дарога на Нясвіж. Вось доказ таго, як разумна ставіцца прасты люд да назваў.

Разумна зрабілі магіляне, назваўшы адну са сваіх вуліц *Кавалёўскай*. Такім чынам яны выказалі пашану да гэтай важнай ва ўмовах сельскагаспадарчай вытворчасці прафесіі і засведчылі для сваіх нашчадкаў сам факт існавання некалі ў даным мястэчку пэўнай групы людзей, што спецыяльна займаліся кавальскай справай, бо не будзь такога рамяства, дык не ўзнікла б і сама назва вуліцы *Кавалёўская*.

Калі ў выбары першай назвы, як мы пераканаліся, даўнейшыя жыхары Магільнага кіраваліся геаграфічным фактарам, другой — эканамічным, сацыяльным, дык у трэцяй назве вуліцы *Нарадоўская* адлюстраваны грамадска-палітычны бок жыцця местачкоўцаў. Паходзіць яна ад слова *рада*. Значыць, сюды з розных куткоў мястэчка, а таксама з навакольных вёсак людзі сыходзіліся радзіцца пра розныя важныя справы, каб сумесна выпрацаваць тое ці іншае рашэнне. Гэта вуліца цягнулася ўздоўж левага берага Нёмана, адкрывала вельмі прыгожы краявід, чым стварала ў людзей добры настрой для вядзення *рады*, а калі хто-небудзь вельмі гарачыўся ў час спрэчак, то меў магчымасць ахаладзіць свой гнеў халоднай нёманскай вадой.

Дзесьці на рубяжы 50—60 гадоў ужо нашага стагоддзя афіцыйна па дакументах вуліца *Нясвіжская* стала называцца *імя Ракасоўскага*, *Кавалёўская* — *Камсамольскай*, *Нарадоўская* — *Школьнай*. Тое, што ў мястэчку з'явілася вуліца ў гонар выдатнага палкаводца К. К. Ракасоўскага, вельмі лёгка вытлумачыць:

улетку 1944 г. яго войскі прынеслі вызваленне магілянам ад фашысцкай акупацыі. Але ж ці толькі такім чынам можна выказаць свае адносіны да яго памяці? Калі адбывалася перайменаванне вуліц, у мястэчку забудоўваліся новыя, без назваў, вуліцы, існавалі і цяпер існуюць вясковы клуб, сярэдняя школа, бібліятэка, і каб адной з гэтых устаноў культуры было прысвоена імя Ракасоўскага, дык гэта мела б куды большую вагу, чым надаць яго імя вуліцы на якіх-небудзь 20—25 сялянскіх хат.

Кожная новая назва не заўсёды хутка прыжываецца ў народзе і асабліва тады, калі не ён быў яе аўтарам. Па-новаму вуліцы ў Магільным называюць спачатку толькі тыя, хто нядаўна сюды прыехаў, а затым і яны пераймаюць ад мясцовага насельніцтва старыя, традыцыйныя, хаця і не афіцыйныя назвы. Ды яно неяк і цяжка патрабаваць — калі гэта ўвогуле мажліва, — каб карэннае насельніцтва замест *Кавалёўская* гаварыла вуліца *Камсамольская*, на якой сёння жывуць у асноўным сталыя і пажылыя людзі і амаль зусім няма асоб камсамольскага ўзросту. Праўда, жыве тут трохі дзяцей дашкольнага і школьнага ўзростаў, але яны ніколі не чуюць ад сваіх бацькоў, бабулек і дзядуляў:

— Ты ж, дзетка, гуляй сёння на сваёй Камсамольскай вуліцы і не хадзі на Школьную, бо там, чуеш, як ляскоуць машыны. Будзь асцярожным, інакш можаш аказацца пад коламі машыны ці трактара.

Свае вуліцы яны па-ранейшаму называюць так, як іх называлі спрадвеку, і пакуль маленькія дзеткі падрастуць і навучацца самастойна чытаць на шылдачках новыя назвы, у іх ужо выпрацуецца даволі трывалы стэрэатып на словы, якія яны неаднаразова чулі і чуюць ад старэйшых. А са словам, якое змалку трапіла ў памяць, чалавек развітваецца вельмі неахвотна ў больш познія гады, а часам нават схільны супрацьпастаўляць яго ўсякаму неалагізму і тым вастрэй адчувае ў гэтым патрэбу, калі з'яўленне апошняга не выклікалася сур'ёзнымі прычынамі. Гэта можа служыць доказам, як трэба асцярожна ламаць народныя традыцыі, асабліва калі яны маюць непасрэднае дачыненне да гісторыі і культуры жыхароў, адлюстроўваюць нейкія адметныя вехі ў развіцці населенага пункта, сведчаць аб нечым добра памятным для людзей многіх пакаленняў.

І такое адметнае, памятнае, вельмі часта бывае звязаным не толькі з нейкімі ваеннымі ці рэвалюцыйны-

мі падзеямі, а проста з самім працоўным жыццём нашых продкаў, што мы таксама абавязаны шанаваць у імя свайго сённяшняга і будучага. «Самае прыгожае на свеце нашым тое,— пісаў М. Горкі,— што створана працай, разумнай чалавечай рукой, і ўсе нашы думкі, усе ідэі ўзнікаюць з працоўнага працэсу». А калі гэта так, наш найпершы абавязак зрабіць стваральную працоўную славу ўсіх папярэдніх пакаленняў беларускага народа неўміручай у памяці сучаснікаў праз увасабленне яе ў назвах населеных пунктаў, іх вуліц, плошчаў, паркаў, сквераў. Да масавых беспадстаўных перайменаванняў усё гэта ў нас было, за што заслугоўваюць вялікай падзякі і высокай пашаны нашы разумныя ад прыроды і не заўсёды пісьменныя ў жыцці далёкія і не зусім далёкія продкі. Сучасныя пакаленні беларусаў могуць ганарыцца тым, што іх прашчурны ніколі не былі абыякавымі да сваёй духоўнай спадчыны, вельмі добра разумелі яе значэнне для захавання сваёй самабытнасці. Не выпадкова ж адной з умоў уступлення заходнерускіх, г. зн. беларускіх, земляў у склад Вялікага Княства Літоўскага было «старыны не рухати». Пазней жа мы, цывілізаваная нацыя, без усялякай патрэбы ахвотна і маштабна «рухалі» старызну!

З разуменнем ставіліся ў мінулым беларусы і да мікратапаніміі, урбананіміі, імкнучыся зрабіць іх сродкам адлюстравання гістарычных, прыродна-геаграфічных своеасаблівасцей, нацыянальна-культурнага жыцця свайго краю. Цяпер і нам патрэбна ў гэтай справе выйсці на ўзровень у аснове сваёй непісьменных ці малапісьменных продкаў і пастарацца зрабіць так, каб, чытаючы назвы нашых вуліц і плошчаў, паркаў і сквераў, кожны мог зразумець, што знаходзіцца ён на беларускай зямлі, а не ў суседніх раёнах Расійскай Федэрацыі, Украіны, Літвы, Латвіі, Польшчы. Дасягнуць гэтага можна шляхам ужывання ў даных мэтах беларускай мовы, што да апошняга часу было вельмі рэдкай з'явай, і максімальнага напаўнення урбананіміі словамі, якія самым непасрэдным чынам датычаць нашай Бацькаўшчыны. А то на сёння стварылася такая сітуацыя, што урбананімію любога населенага пункта практычна можна цалкам перанесці ў такі ж пункт Расіі ці Украіны і ніхто не скажа: «Што вы тут насаджаеце не нашую урбананімію?» Нават у Мінску, дзе сканцэнтраваны самыя кваліфікаваныя работнікі органаў дзяржаўных улад, з моцным зарадам нацыяналь-

най самасвядомасці прадстаўнікі творчай і навуковай інтэлігенцыі, і то больш за добрую палову ўсіх назваў гарадскіх вуліц паўтараюцца з тымі, што ёсць у Маскве.

Было б няправільна сказаць, што практыка наймення розных аб'ектаў у беларускіх гарадах і вёсках цалкам грунтуецца на стыхійнасці. Ужо некалькі гадоў у шэрагу гарадоў пры іх выканкамах функцыяніруюць тапанімічныя камісіі, якія імкнуцца неяк кіраваць гэтымі працэсамі. Аднак не ўсё ўдаецца ў іх дзейнасці. І галоўная прычына, што вельмі запушчаным аказаўся даны ўчастак, што дзесяцігоддзямі на першае месца ставілі палітызацыю назваў, а не разумную дастасаванасць іх да пэўнай канкрэтнай тэрыторыі. Тое, што працяглы час рабілася маштабна, глабальна; цяпер мы імкнемся падправіць адзінкавай заменай той ці іншай назвы. Зразумела, з гэтага нічога не атрымаецца. Патрэбны больш рашучыя і смелыя захады. Рэканструкцыю урбаніміі неабходна праводзіць цэлымі блокамі, якімі могуць быць раёны ці падраёны, кварталы гарадоў.

Зонай асаблівай увагі павінны быць іх гістарычныя цэнтры. Калі ўсур'ёз удумацца, дык проста нелагічна, абсурдна, што нават самыя старажытныя вуліцы нашых гарадоў маюць назвы, якія звязаны з падзеямі параўнальна нядаўняга часу: Кастрычніцкай рэвалюцыяй, практыкай сацыялістычнага будаўніцтва, героікай Вялікай Айчыннай вайны і г. д. Паколькі такія старажытныя паводле з'яўлення на свет вуліцы носяць назвы *Камсамольская*, *Рэвалюцыйная*, *Рэспубліканская*, *Мяснікова*, дык здаецца, што і закладзены яны былі ў час, калі на Беларусі ўзнікла камсамольская арганізацыя, адбылася рэвалюцыя, усталявалася рэспубліканская форма ўлады, жыў і дзейнічаў Мяснікоў. А на самай жа справе ўсё было зусім інакш. У гістарычныя цэнтры гарадоў належыць максімальна вярнуць назвы, што ўжываліся ў дакастрычніцкі перыяд, каб, глянуўшы на шыльды, чалавек ведаў, што ходзіць ён на спрадвечнай зямлі сваіх далёкіх продкаў.

Пры вяртанні старасвецкіх назваў трэба імкнуцца заглянуць, правільна ацаніць усё тое, што мы мелі і ў перыяд Рэчы Паспалітай. Не сакрэт, што з далучэннем апошняй у выніку трох падзелаў да Расійскай імперыі на Беларусі царская адміністрацыя вельмі старанна вычышчала з назваў усё тое, што сведчыла і пра

самабытнасць беларускай народнасці, і пра панаванне ў яе краі польскага элемента. Такое ж у масавым маштабе рабілася пасля падаўлення ў 1863—1864 гг. паўстання на Беларусі. Таму з назваў, аўтарамі якіх з'яўляўся царскі чыноўніцкі апарат, нас могуць зацікавіць толькі сапраўдныя наватворы, а не тыя, што прыйшлі на змену больш старажытных Словам, першараднае значэнне павінна надавацца ўзросту тапоніма і чым старэй ён, тым даражэй. Дзейнічаючы так, мы будзем спрыяць далучэнню беларусаў да іх гістарычных каранёў, адраджэнню нацыянальнай самасвядомасці, якая так моцна ў нас дэфармавана.

Памер кнігі не дае магчымасці падрабязна выкласці шляхі адраджэння урбананіміі па большасці беларускіх гарадоў. Дый, відаць, і неабходнасці няма ў гэтым, бо данае пытанне павінна вырашацца выключна толькі сіламі кожнага з іх. Добра, што людзей цяпер у нас дастаткова і адукаваных, і заклапочаных лёсам мясцовай тапаніміі. А вось па Мінску, паколькі я валодаю пэўнай даведачнай інфармацыяй, дзякуючы ласцы майго калегі З. Шыбекі, колькі слоў хацелася б сказаць. Тут вельмі неабходна вярнуць наступныя старажытныя назвы: *Татарская* (цяпер *Дзімітрава*), *Белацаркоўная* (ішла ў напрамку ад опернага тэатра да плошчы Перамогі), *Шпітальная* (*Камуністычная* ад *Чырвонай* да праспекта імя Ф. Скарыны), *Яўрэйская* (*Калектарная*), *Ігуменскі тракт* (*Маякоўскага*), *Казакоўская* (*Пугачоўская*), *Лютэранская* (*Волаха*), *Мала-Манастырскі завулак* (*Герцана*), *Ніжне-Ляхаўская* (*Кастрычніцкая*), *Падгорная* (*К. Маркса*), *Саборная Плошча* (*плошча Свабоды*), *Трубная* (*Берсана*). Да ліку тых, што падлягаюць вяртанню, можна яшчэ дадаць *Дамініканскую* (*Энгельса*), *Францысканскую* (*Леніна*), *Бернардзінскую* (*Бакуніна*). Няцяжка ўявіць сабе, як, бачачы на шыльдах такія назвы, мінчане і госці беларускай сталіцы пераносіліся б у сваіх думках да тых далёкіх часоў гісторыі, калі ў Мінску займаліся актыўнай місіянерскай дзейнасцю, будавалі манастыры манахі каталіцкіх ордэнаў, францысканцы, бернардзінцы, дамініканцы. Іх рукамі Ватыкан многае зрабіў па гвалтоўным распаўсюджванні на Беларусі каталіцкай рэлігіі. З далучэннем беларускіх зямель да Расійскай імперыі дзейнасць памянёных каталіцкіх органаў спыняецца, і мясцовыя ўлады Мінска, каб хутчэй вытруціць з памяці людзей гэтыя падзеі, перайменавалі вуліцу *Даміні-*

канскую ў Петрапаўлайскую, Францысканскую — у Губернатарскую, Бернардзінскую — у Манастырскую.

З пазіцый палітыкі таго часу такога роду перайначванне найменняў можна зразумець, а вось з гістарычнага пункту гледжання — гэта неабгрунтавана, што дае нам права на выпраўленне зробленых некалі памылак, хаця тут давядзецца пайсці на развітанне са звыклымі ад даволі працяглага знаходжання на шыльдах гарадскіх вуліц назвамі. Разам з тым нельга не паклапаціцца і пра лёс апошніх. Лічу, што пэўную частку найбольш патрэбных сучасных назваў гарадскіх вуліц Мінска, якім давядзецца ўступіць сваё месца вышэй пералічаным старэйшым паводле ўзросту, удасца захаваць, прысвоіўшы іх імя іншым вуліцам і плошчам беларускай сталіцы. Сяго-таго, вядома, не ўдасца ўсцерагчы. Вяртанне гістарычнай спадчыны не можа цалкам пазбегнуць падобнага роду стратаў. Хацелася б толькі не згубіць патрэбную нам персаніфікаваную назву вуліцы *Бакуніна*, бо ён адносіўся да ліку тых прагрэсіўных прадстаўнікоў рускай інтэлігенцыі, якія прызнавалі беларусаў за самабытны этнас, садзейнічалі яго адраджэнню і выжыванню, крытыкавалі асімілятарскую палітыку царызму ў нашым краі. Калі ж што-небудзь вартае з назваў, што з'явіліся ў савецкі час, будзе вельмі цяжка «прыстроіць» у Мінску, дык патрэбна высветліць магчымасці для іх захавання ў іншых гарадах рэспублікі. Не выключана, што гэтыя назвы ўжо дзесьці ў нас увасоблены, тады ўсялякія клопаты аб іх захаванні аўтаматычна здымаюцца, бо дастаткова, каб тая ці іншая важная з'ява, вядомая ў гісторыі асоба хаця б па аднаму разу ўпаміналася ва урбананіміі рэспублікі.

Даводзіцца толькі пашкадаваць, што ў выніку частых перайменаванняў гарадскіх вуліц мы амаль поўнасю страцілі тыя назвы, якія сведчылі, што ў нашых гарадах побач з беларусамі здаўна жылі і прадстаўнікі іншых народаў. Назвы вуліц этнанімічнага паходжання практычна сустракаліся амаль ва ўсіх беларускіх гарадах, што робіць вялікі гонар іх уладам і жыхарам. Прыязна ставячыся да людзей іншага роду і племені, беларусы не адмаўляліся даны факт засведчыць у назвах гарадскіх вуліц, калі толькі гэтага вымагалі этнічны склад іх жыхароў ці іншыя прычыны. З працы гісторыка З. Ю. Капыскага, да прыкладу, вядома, што ў той час у Брэсце была вуліца *Нямецкая*, Мінску і Гродне —

Татарская. У многіх гарадах сустракаліся назвы вуліцы — Яўрэйская¹.

Акрамя вышэй выкладзеных шляхоў, для максімальнага вяртання моўнаму партрэту гарадоў і вёсак незаслужана адабранай ў іх гістарычнай спадчыны, можна пайсці і на такія нетрадыцыйны для Беларусі спосаб, як устаноўка ў старажытных кварталах пліт з надпісам на іх былых назваў вуліц і плошчаў. Гэтыя ж назвы можна было б адрадзіць праз прысваенне іх розным установам культуры і быту, што размяшчаюцца на данай тэрыторыі.

Маючае адбыцца фронтальнае перайменаванне назваў вуліц і плошчаў, паркаў і сквераў з мэтай надання ім нацыянальнага, мясцовага каларыту абумоўлівае пэўную цэнтралізацыю гэтай работы калі не ў межах рэспублікі ў цэлым, дык у разрэзе яе абласцей. Ускладзены такія функцыі на спецыяльна створаныя пры абласных Саветах народных дэпутатаў тапанімічныя камісіі, дзейнасць якіх павінна адбывацца ў цесным кантакце з мясцовымі таварыствамі краязнаўства і беларускай мовы.

Дастасоўваючы урбананімію да патрабаванняў нашага нацыянальна-культурнага адраджэння і сталення, варта было б прытрымлівацца такіх правілаў: 1) з агульнай колькасці назваў вуліц і плошчаў, паркаў і сквераў у кожным населеным пункце не менш як $\frac{4}{5}$ павінны прыпадаць на тыя, што адлюстроўваюць гістарычныя, этнічныя, культурныя і прыродна-геаграфічныя асаблівасці данай мясцовасці, у сувязі з чым належаць да істотнага скарачэння рознага роду мемарыяльныя, палітызаваныя назвы, назвы-персаналіі. Сярод апошніх не павінна больш за $\frac{1}{10}$ прыпадаць на асобы, жыццё і канкрэтная практычная дзейнасць якіх не мае аніякага дачынення да Беларусі; 2) у кожным раённым цэнтры патрэбна абавязкова мець вуліцы, якія б насілі назвы сумежных яму раёнаў і свайго абласнога цэнтра; 3) істотна абмежаваць практыку, калі вуліцам невялікіх населеных пунктаў даюцца назвы былога агульнасаюзнага значэння, палітызаванага характару; 4) максімальна, а дзе ўмовы дазваляюць, цалкам вынесці паза межы гістарычных цэнтраў старажытных гарадоў назвы, што датычаць паслякастрычніцкага перыяду;

¹ Копыцкий З. Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии (XVI — XVII вв.). Мн., 1966. С. 50.

5) калі пры пашырэнні тэрыторыі гарадоў у іх межы ўключаюцца вёскі, назвы апошніх надаваць самым лепшым вуліцам гэтай часткі гарадскіх кварталаў, а імя самай буйной вёскі прысвойваць новаму мікрараёну¹. Такое правіла трэба максімальна распаўсюдзіць і ў тых месцах, дзе ўжо даўно адбылося ўключэнне сельскіх населеных пунктаў у межы гарадской тэрыторыі, што дапаможа аднавіць велізарную колькасць страчаных у выніку урбанізацыі тапонімаў; 6) улічваючы блізкароднасць беларускай і рускай моў, неабходна абмяжоўвацца выкарыстаннем толькі першай з іх у перадачы на пісьме назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў. Выступаць супраць такой практыкі, як гэта, да прыкладу, зрабіла брэсцкая абласная газета (Заря. 1990. 28 июля), няма аніякіх падстаў. У вырашэнні данага пытання больш правільнай будзе пазіцыя, выкладзеная ў Законе «Аб мовах у Беларускай ССР»: «У Беларускай ССР тапонімы (назвы населеных пунктаў, адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, вуліц, плошчаў, рэк і да т. п.) даюцца на беларускай мове» (арт. 34), чым пазней прынятай Дзяржаўнай праграмы развіцця Беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР (верасень 1990 г.), дзе гаворыцца, што для гэтай мэты пры неабходнасці можа ўжывацца і руская мова. Вядома, межы такой неабходнасці можна пашыраць да бяскрайнасці, што толькі прывядзе да неабгрунтаванага павелічэння выдаткаванняў матэрыяльных і фінансавых сродкаў.

У час, калі мы так заклапочаны, як вярнуць людзям памяць аб мінулым, асабліваю актуальнасць набывае гістарычны аспект урбананіміі. У многіх, нават буйных гарадах, у гэтай галіне ўтварыўся поўны вакуум. У Мінску, да прыкладу, на сёння не засталася і двух дзесяткаў дарэвалюцыйных назваў вуліц. І гэта ў горадзе, пісаная гісторыя якога напярэдадні Кастрычніка 1917 г. налічвала восем з паловай стагоддзяў! І гэта ў горадзе, якому так мала засталася, каб выйсці па колькасці жыхароў на двухмільённы рубаж!? Наўрад ці хто-небудзь апраўдаў бы такія непаважлівыя адносіны да назваў, якія некалі стваралі урбананімію старажытнага

¹ З прычыны парушэння гэтага правіла гарадскія ўлады Стоўбцаў нават не палічылі патрэбным захаваць назву роднай вёскі Якуба Коласа *Акінчыцы* пасля ўключэння яе ў мяжу горада, папоўнішы спіс яго вуліц ва ўсіх адносінах зусім радавым найменнем *Лясная*.

Мінска. З-за павагі да гісторыі пералічым тыя, што цудам уцалелі: *Бабруйская, Вакзальная, Грушаўская, Добрамысленскі завулак, часткі Дайгабродскай, Нямігі, Замкавай, Чырвонай, Лагойскага тракту, Маскоўская, Стара-Віленская, Стара-Віленскі тракт, Суражская, Гандлёвая, Старажоўская* (у абход усялякага разумнага сэнсу перанесена на іншую гарадскую вуліцу) і *Юбілейная плошча*. Можна хоць гэты пералік папярэдзіць замах якога-небудзь апаратчыка на ўказаныя гістарычныя назвы, бо, чаго добрага, мы зусім пазбавімся такой каштоўнай катэгорыі тапаніміі.

Апошнім часам усё часцей і часцей можна прачытаць ці пачуць, што пара ўладам выкарыстаць у афармленні нашых гарадоў імёны першых князёў Беларусі, якія пакінулі адметны след у яе гісторыі. І ў гэтым ёсць рацыя. Усе народы імкнуцца не забываць іх. Чаму ж беларусы не адважваюцца на такі крок?

Вядомы на Беларусі гісторык Л. Д. Побаль ужо прапаноўваў устанавіць на сцяне станцыі метро «Няміга» дошку ў гонар двух нашых вялікіх гістарычных дзеячаў — полацкага князя Усяслава Брачыславіча і яго сына — першага мінскага князя Глеба Усяславіча. Але ці тая гэта форма ўвекавечання іх памяці? З гістарычных крыніц вядома, што першы з памянутых князёў абараняў у 1067 Менск, пазней, у 1084 г., з'яўляўся заснавальнікам нашага другога Менска (першы Менск, што знаходзіўся на рацэ Менцы, быў дашчэнтну зруйнаваны ў 1067 г. сынамі Яраслава Ізяславам, Святаславам і Усеваладам), другі — яго абаронцам у 1104 г. ад нападу з боку паўднёварускіх князёў. Менск захаваў сваю незалежнасць, працягваў існаваць як горад. Адзначыць заслугі людзей у заснаванні і захаванні незалежнасці горада толькі мемарыяльнай дошкай зусім не той сродак увекавечання іх памяці. Яны заслугоўваюць велічнага манументальнага помніка¹, які павінен не толькі данесці да памяці нашчадкаў адну з гераічных старонак іх гісторыі, але і ўпрыгожыць самае старажытнае месца беларускай сталіцы. Варта і вуліцы Мінска назваць імёнамі князёў, з якімі звязаны такія важныя падзеі ў яго гісторыі. А вось другая прапанова Л. Д. Побалю — перайменаваць Цэнтральны

¹ Яшчэ на пачатку XX ст. на беразе Нямігі стаяў памятны знак у гонар заснавальнікаў Менска Усяслава і Глеба, а таксама падзей 1067 г.

раён Мінска ў Няміжскі — вельмі слушная, бо гэтым мы хоць трохкі сплацім свае даўгі за ўсё тое, што прычынілі за апошнія дзесяцігоддзі вуліцы Нямізе.

Аналізуючы практыку найменняў вуліц, заўважаеш, што амаль у кожным горадзе ў іх імкнуліся ўвасобіць усё самае адметнае ў гісторыі СССР у цэлым, а не толькі данай канкрэтнай мясцовасці. А ці ж рэальная і пасільная такая задача? Вядома, не. Паколькі перавагу аддавалі тапонімам агульнасаюзнага значэння (заўважым, што і «пасяляюць» іх у самых цэнтральных і найбольш прыгожых месцах гарадоў), дык для ўласна нацыянальных назваў ужо і вуліц не заставалася. Таму і атрымліваецца, што ў любым горадзе Беларусі адразу ж апынаешся ў палоне такіх дзяжурных назваў, як *Рэвалюцыйная, Сацыялістычная, Кастрычніцкая*, імя *Калініна*, імя *Чкалава*, імя *Пушкіна* і г. д. А ці недастаткова было б на ўсе гарады Беларусі мець толькі па адной такой назве з тым, каб лепш адлюстравачь ва урбананіміі іх мясцовае жыццё? Заганная практыка ў фарміраванні урбананіміі прычынілася да таго, што ў сталіцы Беларусі ёсць вуліцы, якія носяць прозвішчы *Айвазоўскага, Бялінскага, Вавілава, Васняцова, Верашчагіна, Вільямса, Герцэна, Дзежнева, Кальцова, Кулібіна, Рэпіна*¹ і г. д. (у іх знакамітасці няма аніякіх сумненняў, як няма сумненняў і ў тым, што ўсе яны належным чынам адзначаны сваімі супляменнікамі), затое не палічылі мэтазгодным увекавечыць памяць такіх славутых людзей нашага краю, як Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Казімір Лышчынскі, Васіль Вашчыла, Сымон Будны, Сімяон Полацкі, Пётр Мсціславец, Васіль Цяпінскі, Тадэвуш Касцюшка, Адам Міцкевіч, Уладзіслаў Сыракомля, Яўхім Карскі, Уладзімір Пічэта, Вітольд Бялыніцкі-Біруля і шмат іншых.

Сённяя справядліва ўсё часцей уздымаецца пытанне аб немэтазгоднасці захавання ў назвах гарадскіх вуліц імёнаў палітычных дзеячаў, якія былі супраць ці вельмі мала чаго карыснага зрабілі для нацыянальна-дзяржаўнага развіцця беларускага краю. Гэта — Мяснікоў, Кнорын, Ландар, Валадарскі, Свядлоў, Урыцкі і інш. Нельга не пагадзіцца і з думкамі пра адсутнасць усялякай логікі ў празмерным выкарыстанні імя У. І. Леніна ва урбананіміі населеных пунктаў, што, вядома, і раней не садзейнічала росту яго прэстыжнасці ў народзе.

¹ У цэлым па Беларусі яго імя носяць 13 гарадскіх вуліц

У Мінску зусім дастаткова было б мець вуліцу *Леніна*, а *Ульянайскую* аддаць пад ушанаванне памяці аднаго з найлепшых сыноў і дачок беларускага народа.

Адсутнасць у любога, нават буйнога горада рэальных магчымасцей увабраць у сваю урбананімію ўсё тое, што хочучь яго ўлады ці грамадскасць, непазбежна вядзе да частых падзелаў суцэльных вуліц на некалькі адрэзкаў з уласнымі назвамі. Здараецца, што якому-небудзь выдатнаму дзяржаўнаму дзеячу, военачальніку, пісьменніку ці вучонаму адводзяць такія нязначны адрэзачак вуліцы, што замест ушанавання памяці аб ім на справе атрымліваецца штосьці зусім адваротнае, нібы дзейнічалі па прынцыпу: «На, табе, Божа, што нам нягожа». Асабліва шмат праблем з ушанаваннем памяці ўдзельнікаў барацьбы з фашыстамі на беларускай зямлі. Прымем яшчэ пад увагу, што Беларусь з'яўляецца краінай-партызанкай.

Справа ў тым, што імёны былых воінаў-вызваліцеляў і партызанаў даводзіцца ўвекавечваць у назвах вуліц ва ўмовах амаль поўнай адсутнасці такой магчымасці, паколькі новых вуліц няма, а старыя маюць даволі прывычныя для людзей назвы. І вось, каб не пакрыўдзіць, не абысці памяццю змагара за вызваленне Беларусі, мясцовыя ўлады не бачаць іншага выйсця, як ахвяраваць каштоўную па сваёй гістарычнай значнасці назву вуліцы ці падзяліць яе папалам. Было б куды лепш у мэтах захавання гістарычнай, нацыянальнай урбананіміі беларускіх гарадоў пайсці па зусім іншаму шляху ўшанавання такіх людзей. Чым кепска, да прыкладу, было б іх імёны высечы на ўстаноўленых у парках і скверах помніках і стэлах? А то часта здараецца такое, што нават не ўсе жыхары вуліц, якім прысвоены імёны такіх людзей, могуць правільна растлумачыць паходжанне падобных назваў. З цягам жа часу даць адказ на такое пытанне будзе яшчэ больш цяжка.

У мэтах увекавечання памяці тых, хто пакінуў адметны след у гісторыі беларускага народа, трэба значна часцей прысвойваць іх імёны агульнаадукацыйным школам, прафесійна-тэхнічным вучылішчам, розным установам культуры. Усё гэта дасць нам магчымасць хоць у нейкай ступені вызваліць урбананімію нашых населеных пунктаў ад празмерна вялікай колькасці назваў персаналій з тым, каб на іх месцы вярнуць былыя гістарычныя назвы ці даць новыя, якія максімальна ад

люстравалі б найбольш істотныя з'явы ў жыцці кожнай канкрэтнай мясцовасці.

З прычыны характэрнага апошняму часу жадання лепш напоўніць нашу урбананімію тэрмінамі, якія цясей былі б звязаны з роднай Бацькаўшчынай, мы часта, робячы ў аснове сваёй правільны крок, тым не менш усё-такі памыляемся, і даволі істотна. Калі ў 1989 г., напярэдадні святкавання 500-годдзя з дня нараджэння слыннага сына беларускага народа Францішка Скарыны, з'явілася з недаравальна вялікім спазненнем думка прысвоіць яго імя адной з вуліц Мінска, думаецца, ні ў аднаго з прадстаўнікоў мясцовых улад не ўзнікла прэчанняў, што такое варта абавязкова зрабіць. Але ж вырашылі гэта пытанне далёка не лепшым чынам: праз ахвяраванне даволі ўдалай назвы вуліцы *Акадэмічнай*. А як жа яна тут была да месца! Побач сам штаб беларускай акадэмічнай навукі, крыху далей па гэтай жа вуліцы размяшчаюцца інстытуты матэматыкі і мовазнаўства АН БССР. Да сказанага можна дадаць яшчэ і станцыю метро «Акадэмія навук». Словам, у геаграфічным плане размяшчэнне тут вуліцы *Акадэмічнай* было вельмі разумным. Да таго ж у гэтай назве з поўнай падставай адзначаны дасягненні інтэлігенцыі Беларусі ў развіцці акадэмічнай навукі.

У Мінску ёсць нямала вуліц, у якіх адлюстраваны тыя ці іншыя віды прафесійнай дзейнасці людзей, а вось адна з, бадай, найбольш прэстыжных — праца ў акадэмічных інстытутах — з-за нашай неразважлівасці цяпер ужо адсутнічае ва урбананіміі. І ўсё гэта таму, што мы пры якой-небудзь надзвычай вострай патрэбе палепшыць яе вельмі баімся закрануць вуліцу, якая носіць імя звычайнага дзяржаўнага, партыйнага дзеяча былога СССР ці рэспублікі. У даным выпадку я маю на ўвазе вуліцу *Сурганава*, які апошнімі гадамі працаваў Старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР. Для ўвекавечання яго памяці гарадскія ўлады беспадстаўна пайшлі на вялікую ахвяру: перайменавалі вуліцу *Друкарскую*, з якой так многа звязана ў жыцці мінчан. Гэта, як ужо прыгадвалася раней, і зараджэнне друкарскай справы ў горадзе, і выданне падпольшчыкамі газеты «Звязда» ў перыяд фашысцкай акупацыі і, нарэшце, павага да такой нялёгкай, але так патрэбнай нам прафесіі людзей. У цяперашняй сітуацыі, што склалася па віне надзеленых уладай асоб, разумней усё ж было б вуліцы *Ф. Скарыны* вярнуць назву *Акадэ-*

мічная, частку ж вуліцы *Сурганава* ад праспекта Ф. Скарыны ў бок, дзе месцяцца будынкі друкарскага профілю, назваць *Друкарскай*, а другой яе частцы, што ідзе ў процілеглым напрамку, пакінуць імя *Сурганава*.

Будуць мінаць дзесяцігоддзі і стагоддзі, і такіх нябожчыкаў, як В. І. Казлоў, П. М. Машэраў, С. В. Прытыцкі, Ф. А. Сурганаў, Ц. Я. Кісялёў, нам давядзецца ўвекавечыць немалую колькасць. Ізноў «паляцяць» з п'едэстала звыклых для гараджан і часта вельмі патрэбных для гісторыі і культуры Беларусі назвы вуліц, калі толькі мы не адмовімся даваць ім імёны былых дзяржаўных дзеячаў. У такім выпадку вуліцы нашых гарадоў будуць нагадваць памінальны спіс. Таму і тут трэба знаходзіць нейкі новы сродак ушанавання памяці былых кіраўнікоў улады (узвядзенне стэлы ў людных месцах з пералікам прозвішчаў такіх асоб і г. д.), каб не ламаць існуючую структуру урбананіміі гарадоў, адвесці ў ёй больш месца для сапраўды гістарычных, адметных падзей у жыцці беларускага народа, зрабіць яе люстэркам кожнай канкрэтнай мясцовасці. Ці мала па гарачых слядах, у спешцы мы адразу ж пасля смерці таго або іншага дзяржаўнага і партыйнага дзеяча прысвойвалі яго імя вуліцы, а затым са з'яўленнем на свет аб'ектыўных фактаў аб яго сапраўдным партрэце адмаўляліся ад такога паспешлівага і неабгрунтаванага ўшанавання? Не вытрымалі праверкі часам, як сведчыць сённяшняя практыка, вельмі многія з такіх назваў вуліц і плошчаў, якія дзесяткі гадоў пісаліся на гарадскіх шыльдах.

Сказанае пра дзяржаўных і партыйных дзеячаў, вядома, патрэбна распаўсюдзіць і на прадстаўнікоў навукі і культуры. Трэба ведаць, што памяць аб чалавеку не захавае ніводная назва вуліцы, калі ён сваёй працай не ўнёс нічога вартага для эканамічнага, сацыяльна-палітычнага і духоўнага развіцця роднай Бацькаўшчыны, у адказны час гісторыі смела і рашуча не стаў на абарону яе нацыянальных інтарэсаў.

Ледзь не задачай нумар адзін у нашых планах па стварэнні нацыянальнай урбананіміі трэба прызнаць увасабленне ў назвах вуліц і плошчаў, паркаў і сквераў гарадоў найменняў тых населеных пунктаў, якія апынуліся ў сувязі з Чарнобыльскай катастрофай у зоне небяспечнага пражывання. А колькі сярод іх і арыгінальных, і мілагучных, шчыра беларускіх: *Асінаўка*,

Вязок, Гута, Дуброўка, Курган, Ляскі, Падкаменне, Сівінка, Струмень, Сябровічы, Шапятовіцкія Паплавы!.. Што датычыць нараджэння вуліц з назвамі *Брагінская, Нараўлянская, Хойніцкая*, дык дапускаю, што нават і ў сталіцы Беларусі неабходна пайсці на перайменаванне пад іх самых прэстыжных па мерках застойнага часу урбананонімаў, таму што пералічаныя вышэй вуліцы не павінны знаходзіцца дзесьці на малалюдным ускрайку горада. І пажадана, каб былі яны побач адна з адной, што аблегчыць правядзенне рознага роду жалобных мітынгаў і іншых мерапрыемстваў у сувязі з векавечнай бядой, што ўчыніў нашай нацыі мірны атам. Вуліцы з назвамі *Брагінская, Нараўлянская, Хойніцкая* для эвакуіраваных жыхароў гэтых раёнаў, калі яны па тых ці іншых патрэбах наведаюць Мінск, будуць успрымацца як другая радзіма.

Трэба зрабіць нашым непарушным правілам, што як толькі высыяляюцца жыхары вёскі з небяспечных для жыцця прылеглых да Чарнобыльскай зоны тэрыторый, іменем гэтага паселішча тут жа замяняюць у мясцовым раённым цэнтры любую вуліцу, назва якой не мае непасрэднага дачынення да нашай нацыянальнай тапаніміі ці можа дзiesiąткі разоў сустракацца дзесьці ў іншых населеных пунктах рэспублікі. Толькі такім чынам нам у максімальнай ступені ўдасца выратаваць народную тапанімію, над якой, як і над жыхарамі, навісла чорная хмара Чарнобыльскай трагедыі. У вершы паэта Уладзіміра Бабкова ёсць такія радкі:

Сівая планета, схіліся — ні разу
такога відовішча не было між людзей:
ад вёсак Крутрудка, Ясменцы, Пецькаўшчына,
Стары Сцяпанаў, Новы Сцяпанаў, Перасяленец,
Чэрнеў, пасёлак Рыфалаўскі —
адны толькі назвы,
горкія назвы,
ды крык з грудзей...¹

Калі ўсе назвы гэтых вёсак Брагінскага раёна паддзены паэтам яшчэ ў іх першародным стане, дык праз пэўны час, толькі не паклапаціся, яны знікнуць, адыдуць у нябыт хутчэй, чым спаракнеюць будынкі саміх населеных пунктаў.

Да сённяшняга дня мы з заражаных радыяцыяй раёнаў высыяляем толькі паасобныя вёскі. У далейшым

¹ Літ і мастацтва. 1990. 11 мая.

эвакуацыю належыць праводзіць больш маштабна ў тэрытарыяльным плане. Лічу, калі высяленню падлягае ўвесь раён разам з яго цэнтрам, дык абавязкі па захаванні народнай тапаніміі данай мясцовасці ўжо бяруць на сябе яе абласны цэнтр і іншыя гарады гэтай вобласці. У сваіх клопатах па выратаванні нацыянальнай тапаніміі наша рука не павінна задрыжаць нават і тады, калі давядзеца скасоўваць у гарадах такія назвы ў былым агульнасаюзнага характару, «патрыятычнага» значэння, як *Савецкая, Інтэрнацыянальная, Кастрычніцкая, Рэвалюцыйная* і г. д., ці тыя, якіяносяць імёны вядомых у краіне дзяржаўных і партыйных дзеячаў, прадстаўнікоў навукі і культуры, бо некаторыя з іх у нашай урбананіміі паўтараюцца дзiesiąткі, а то і сотні разоў. Давайце ў сваёй чарнобыльскай бядзе урбананімію беларускіх гарадоў невялікіх памераў у максімальнай ступені вызвалім ад такой функцыі і зробім усе захавы для таго, каб у ёй увасаблялася непасрэдна тое, што датычыць гісторыі і культуры роднага краю.

Перанёшы назвы беларускіх вёсак самага трагічнага ў жыцці чалавецтва лёсу на шылды гарадскіх вуліц, мы не толькі выкажам павагу да сваіх родных пакутнікаў, але і наваккі захаваем для духоўнай спадчыны беларускай нацыі вялікую колькасць каштоўных тапонімаў. Толькі ні ў якім выпадку не трэба «цягнуць» у горад прыдуманых ўзамен народным назвам мясцовай адміністрацыяй тапонімы-новаўтвары тыпу *Ураджайная, Першамайская, Вішнёвая, Сонечная, Вясельная* і г. д., бо, як бачым, непрафесійнае, безадказнае стаўленне людзей да мірнай атамнай энергетыкі не дазволіла на значнай тэрыторыі Беларусі стварыць жыццё такім, якім яно павінна было б быць у адпаведнасці з вышэй пералічанымі назвамі. Спрадвечныя беларускія назвы вёсак Гомельшчыны, Магілёўшчыны, якія ніколі не выклікалі абурэння ў іх жыхароў, куды больш дастасоўваюцца да народжанага Чарнобыльскай бядой трагічнага лёсу, чым усё тое, што напрыдумляна рэфарматарамі беларускай тапаніміі.

Кожны, хто знаёміцца са зместам гэтай кнігі, напэўна, добра разумее, што яе аўтар з'яўляецца вялікім прыхільнікам нацыянальнага ва урбананіміі. Толькі пры такіх умовах яна будзе мець духоўную і культурную каштоўнасць, дапамагаць у фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці, вывучэнні мінулага і сучаснага пэўнай тэрытарыяльнай адзінкі. Але ж зусім не

хацелася б, каб маё мэтанакіраванае імкненне да максімальнага, самага вычарпальнага ўключэння ў нашу урбананімію ўсяго таго, што мае непасрэднае дачыненне да жыцця Беларусі, было ўспрынята кімсьці як спроба супрацьпаставіць мясцовае былому агульнасаюзнаму, нацыянальнае інтэрнацыянальнаму. Я зыходжу з таго, што калі на вуліцах і плошчах, у парках і скверах нашых гарадоў не будзе шыльдаў з прозвішчамі — Чайкоўскі, Рэпін, Сувораў, Чэхаў і г. д., дык яны, напэўна, будуць у месцах нараджэння гэтых славурых сыноў рускага народа. А вось калі мы не знойдзем месца ў сваёй урбананіміі такім слынным прадстаўнікам нашага народа, як Адам Бабарэка, Уладзіслаў Галубок, Гаўрыла і Максім Гарэцкія, Ігнат Дварчанін, Міхась Зарэцкі, Тодар Кляшторны, Валеры Маракоў, Уладзімір Хадыка і многіх іншых вязняў сталінскіх засценкаў, дык наўрад ці зробіць гэта за нас іншыя народы. З якіх бы мы высокіх мерак не падыходзілі да інтэрнацыянальнага, усё-такі трэба пагадзіцца, што ў даным прыватным выпадку на першае месца трэба ставіць нацыянальнае, г. зн. абавязкова ўлічыць інтарэсы беларускага народа.

Што датычыць ахвяр сталінскіх рэпрэсій з ліку вядомых людзей беларускай зямлі, дык усе яны — і не па аднаму разу — павінны ўвайсці ва урбананімію. Месца ім хопіць, калі ўлічыць, колькі ў назвах нашых вуліц і плошчаў, паркаў і сквераў імён людзей, якія не маюць прамога дачынення да беларускай зямлі, колькі выкарыстана ў гэтых мэтах слоў, якія зусім не дастасоўваюцца да рэалій нашага мясцовага жыцця. У гэтым вы можаце добра пераканацца, блукаючы па вуліцах *Пайночнага* пасёлка г. Мінска. Згадзіцеся, што ўжо сама назва пасёлка не да месца, нібы раней тут не было ніводнай вартай сваім найменнем вёсачкі, каб перадаць яго гарадскому масіву. У многіх гарадах краіны ўжо даўно адмовіліся ад практыкі даваць назвы гарызонтаў свету гарадскім масівам. У Мінску з гэтым упарта не лічацца. Удумайцеся, калі ласка, як недарэчна гучаць назвы вуліц *Пайночнага* пасёлка: *Алтайская, Ангарская, Ахоцкая, Дзяжнёва, Енісейская, Іркуцкая, Хабарайская*, завулкі *Табольскі і Зімні*. Такі букет халодных назваў наўрад ці можна адшукаць у якім-небудзь паўночным альбо далёкаўсходнім горадзе былога Савецкага Саюза. А ў Мінску ён ёсць. Разумныя ж людзі падказвалі, раілі — і даволі даўно — органам улады Мін-

ска быць больш патрабавальнымі да «вынаходніцтва» назваў яго вуліц. Вось што пісаў яшчэ ў 1951 г Пімен Панчанка ў вершы «Скарга Палярнай вуліцы», якая тады з'явілася ў беларускай сталіцы:

Ці ён замёрз, ці то настрой меў хмарны ён,
Ці зусім знядужыўся ад спраў ..
Вуліцу, дзе мы жывём, Палярнаю
Нехта з вас, таварышы, назваў.¹

Праўда, выказваліся і думкі, у многім непадобныя да той, якая хвалявала паэта, і яны аказаліся больш даспадобы гарадскім уладам, што пацвердзілася ўсёй іх далейшай практычнай дзейнасцю па фарміраванні урбананіміі. Так, у допісе газеце «Літаратура і мастацтва» ад 16 верасня 1950 г. нехта М. Каменскі вельмі радаваўся, што ў беларускай сталіцы ёсць вуліцы Са вецкая, К. Маркса, А. Пушкіна і ўжыў выраз «спадчы на праклятага мінулага» ў дачыненні да вуліц Гандлёвая і Гандлёва-Узбярэжная, Кладбішчанская, Ямная Я ж, у прыватнасці, нічога заганняга тут не бачу, га лоўнае толькі было б чым гандляваць.

Сваю прадметнасць, дачыненне да гісторыі і культуры беларускай нацыі урбананімія нашых населеных пунктаў у значнай ступені страціла з-за суперпалітызацыі і інтэрнацыяналізацыі, наяўнасці вялікай колькасці назваў, утвораных ад прозвішчаў людзей, дзейнасць якіх нічым не звязана з Беларускім краем. Таму трэба неадкладна брацца за разумную рэарганізацыю урбананіміі, пакінуўшы ў ёй такую долю персаналій, пры якіх назвы гарадскіх вуліц не напаміналі б сабой пантэон былых дзеячаў партыі, дзяржавы, культуры, прычым у большасці выпадкаў тых, хто не паходзіць з нашага краю. Ніяк нельга пакідаць надалей, што ў кожным буйным, сярэднім ці дробным горадзе рэспублікі паўтараецца да 50—70 працэнтаў назваў вуліц, якія ўжо ёсць у суседнім. Шырокае тыражыраванне палітызаваных, інтэрнацыянальных назваў не садзейнічае росту іх прэстыжнасці ў народзе, а толькі перашкаджае зрабіць урбананімію сапраўдным помнікам гісторыі і культуры той ці іншай мясцовасці. Шматгадовая практыка ставіцца да урбананіміі як да сродку прапаганды імёнаў дзяржаўных і партыйных дзеячаў не дала і не магла даць аніякіх станоўчых вынікаў. Нездарма многія сучасныя палітызаваныя назвы выклікаюць зразумелую

¹ Літ. і мастацтва. 1987 13 ліст

насмешку, а часта нават і абурэнне ў народа.

Апошнім часам усё часцей на старонках перыядычнага друку ўсплывае імя А. В. Суварова. І, лічу, небеспадстаўна. Ці ж не прамым здзекам з нашай урбананіміі з'яўляецца факт, што ў нас іменем гэтага рускага палкаводца названы каля 60 вуліц гарадоў і мястэчкаў, у той час, як сотні слынных сыноў Беларусі пазбаўлены такой пашаны. Да таго ж не будзем забывацца, што імя гэтага палкаводца ў нас, беларусаў, выклікае зусім іншыя асацыяцыі, чым у рускіх. Для нас Сувораў, акрамя свайго таленту буйнога военачальніка, гэта яшчэ і душыцель нацыянальна-вызваленчага паўстання 1794 г. у Польшчы, на Беларусі і ў Літве на чале з Тадэвушам Касцюшкам і буйны памешчык-прыгоннік, якому ў Кобрынскім павеце належала 13 тысяч сялянскіх душ.

Высокую і справядлівую заклапочанасць станам урбананіміі выказваюць жыхары Гомеля, у прыватнасці выкладчыкі і студэнты універсітэта. Яны зусім слушна крытыкавалі мясцовыя ўлады за прысваенне новым вуліцам такіх назваў, як *Верасковая*, *Бірузовая*, *Электронная*, *Фізкультурная*, у той час, як з дапамогай гэтага сродку ў іх горадзе не ўвекавечана памяць слаўтых сыноў беларускай зямлі Кірылы Тураўскага, Кастуся Каліноўскага, Івана Мележа, Андрэя Макаёнка, Еўдакіма Раманава, Цішкі Гартнага, г. зн. часткова і тых, хто нават родам з Гомельшчыны. «Усё гэта,— пісалі яны,— сведчыць аб нізкім узроўні нашай агульнай культуры і аб адносінах да спадчыны, няўменні і нежаданні шанаваць імёны сваіх нацыянальных герояў»¹. Можна цалкам пагадзіцца з імі і ў тым, што найменаванні гарадскіх вуліц Гомеля няма патрэбы пісаць на дзвюх мовах, бо дастаткова для гэтага толькі адной беларускай, улічваючы ступень зразумеласці яе для ўсіх тых, хто валодае рускай мовай.

Будучы рэзкім праціўнікам пераўтварэння назваў тэрытарыяльных структур нашых населеных пунктаў у нейкі ўсеагульны пантэон, усё-такі для пэўнай часткі людзей, якія пакінулі свет, неабходна зрабіць — вядома, у межах разумнага, невялічкае выключэнне. Хто ж гэтыя людзі? Зразумела, не толькі палітычныя дзеячы, вучоныя, пісьменнікі. Тут маюцца на ўвазе самыя радавыя, простыя і сціплыя ў нашым грамадстве асобы,

¹ Літ. і мастацтва. 1989. 9 чэрв.

якія дзякуючы сваёй самаадданай цяжкай фізічнай працы стварылі неабходныя матэрыяльныя ўмовы, каб хтосьці меў магчымасць займацца палітыкай, навукай, развіваць свае мастацкія здольнасці. Думаецца, няма патрэбы асабліва падрабязна даказваць, якія ў нас несуразмерныя суадносіны ў назвах вуліц, што ўвасабляюць, з аднаго боку, памяць вядомых дзяржаўных дзеячаў, военачальнікаў, пісьменнікаў, мастакоў, вучоных, кампазітараў, а з другога — праслаўленых радавых людзей пераважна фізічнай працы з ліку рабочых і сялян.

На Беларусі ёсць нямала нават параўнальна буйных населеных пунктаў, у назвах вуліц якіх не знойдзеш ніводнай, што насіла б імя сапраўднага героя стваральнай працы. Што ў гарадах робіцца па ўшанаванні памяці такіх людзей сродкамі урбаніміі, ужо трохі гаварылася вышэй. У сельскай жа мясцовасці практычна ў гэтым напрамку не зроблена і аднаго кроку. І тут грамадскасць, а больш за ўсё прадстаўнікі мясцовых Саветаў у вялікім даўгу перад селянінам. У беларускіх сёлах можна сустрэць самую неверагодную назву вуліцы, а вось увекавечыць у ёй імя тутэйшага славутага хлебароба ніхто не адважваецца. А гэта рабіць крайне неабходна. Прысвойваць такую назву трэба лепш за ўсё вуліцы, дзе некалі жыў перадавік сельскагаспадарчай вытворчасці. Пры такім падыходзе мы не толькі абясмерцім імя выдатнага сумленнага селяніна, але і пакажам вытворчым калектывам, як у нашым грамадстве шануецца памяць аб лепшых людзях, што ў сваю чаргу будзе садзейнічаць павышэнню працоўнай актыўнасці новых пакаленняў.

Не сакрэт, што апошнім часам вельмі знізілася прэстыжнасць фізічнай працы ў маладых людзей, хаця нашы агульнаадукацыйныя школы, увесь ідэалагічны апарат прыкладвалі нямала намаганняў, каб прышчапіць у іх павагу да гэтага. Так што, калі, наводзячы парадак у тапаніміі нашых гарадоў і вёсак, мы належна паклапоцімся пра нападзенне яе імёнамі праслаўленых радавых работнікаў фізічнай працы, дык гэтым самым не толькі наблізім назвы вуліц і плошчаў, сквераў і паркаў да кожнай канкрэтнай мясцовасці, але і ў пэўнай ступені дапаможам узняць аўтарытэт працы рабочых і сялян.

Мікратапанімію гарадоў і вёсак мы зможам значна ўзбагаціць, найлепш прывязаць да патрабаванняў на-

шага нацыянальна-культурнага адраджэння, калі аптымальна напоўнім яе назвамі беларускіх рэк і азёр, што, на жаль, у нас многа дзе проста ігнаруецца. Цалкам падзяляю слушную крытыку беларускім краязнаўцам, правадзейным членам Геаграфічнага таварыства СССР У. Кісялёвым кампетэнтных органаў Мінска на конт таго, што яны яшчэ пасёння не знайшлі месца ў назвах вуліц і плошчаў самай што ні ёсць беларускай, легендарнай рацэ Нёман, у той час як у Маскве ёсць Нёманскі праезд, на Васілеўскім востраве ў Санкт-Пецярбурзе — Нёманскі завулак, у Кіеве — Нёманская вуліца. «Дзіўнае пачуццё ахоплівала мяне,— прыгадваў У. Кісялёў,— калі блукаў па далёкіх ад нашай зямлі нёманскіх вуліцах. З кім бы ні гаварыў... усе з павагай і ўшанаваннем ставіліся да свайго нёманскага адрасу, мяркуючы, што ён не падвержаны гістарычнай кан'юнктуры»¹.

Каб не было ў беларусаў такога мінорнага настрою ад параўнанняў, што робіцца ў нас і ў суседзяў па ўшанаванні прыгажосцяў і выдатных прыродных мясцін нашага краю, трэба ісці на больш планамернае ўкараненне іх назваў ва урбананімію сваіх населеных пунктаў. Не будзем ухіляцца ад такіх абавязкаў, якія, натуральна, трэба выконваць толькі таму, што жывём і працуем на Беларусі, а не дзесьці ў незямной бяздаснай і безыменнай прасторы.

¹ Вяч. Мінск. 1990. 16 ліп.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Сваю размову з чытачом пра беларускую нацыянальную тапанімію, якая ўжо даўно пачала губляць самабытны характар з прычыны неабдуманых дзеянняў саміх жа людзей, амаль увесь час даводзілася весці ў мінорным тоне. А інакш і нельга, бо куды ні кінеш позіркам, усё адны агрэхі. У выніку масавага перайме навання назваў населеных пунктаў адбылося істотнае разбурэнне нацыянальных асноў беларускай тапаніміі. Сёння яна ўяўляе сабой па сутнасці механічны набор пустых, бессэнсоўных слоў, не выконвае ролі захавальніцы гістарычных і духоўных традыцый беларускага народа, не ўвасабляе ў сабе мясцовыя прыродна-геаграфічныя асаблівасці. У відавочную супярэчнасць з рэчаіснасцю прыйшлі тапонімы палітычнага, ідэалагізаванага характару, актыўнымі творцамі якіх быў не народ, а розных рангаў партыйныя і савецкія работнікі. Па іх жа віне і ў большасці выпадкаў мэтанакіравана ў тапанімічную тканіну нашай зямлі прасачылася багата слоў, якія не ўласцівы лексіцы беларускай мовы, што супярэчыць прынятай у свеце практыцы найменавання географічных аб'ектаў.

Сапраўдны хаос з мовай зямлі — не ёсць з'ява толькі чыста беларуская. За час існавання СССР тапанімічная вакханалія пракацілася па ўсіх яго нацыянальных рэгіёнах. Сярод іх ёсць і такія, дзе разбурэнні гістарычных, народных назваў ніколькі не меншыя, чым на Беларусі. У Туркменіі, напрыклад, напярэдадні таго, як стаць ёй суверэннай дзяржавай, ужывалася толькі адна трэць тых географічных назваў, якія былі зафіксаваны ў 1926 г. у спісах адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу гэтага рэгіёна.

Рост нацыянальнай самасвядомасці беларусаў вы

клікаў заканамернае абурэнне ўчыненай расправай над традыцыйнай народнай тапаніміяй. Паўсюдна ўздымаюцца галасы аб вяртанні былых назваў. Працэс гэты непазбежны, выкліканы агульнымі патрабаваннямі сучаснага нацыянальна-культурнага Адраджэння. У імя гэтай высакароднай мэты неабходна як мага больш вярнуць беспадстаўна выкрасленых з беларускай тапаніміі назваў, максімальна наблізіць іх да сваёй першапачатковай формы з тым, каб канчаткова пазбавіць тапонімы ад усялякіх слядоў шматвекавой паланізацыі і русіфікацыі, што і да сённяшняга дня застаюцца на геаграфічнай карце нашай суверэннай дзяржавы.

Працы ў нас непачаты край і не на адно пакаленне. Але за яе ўсё ж неадкладна трэба брацца цяпер, каб як мага хутчэй апраўдацца перад гісторыяй, каб хоць трохі аблягчыць ношу, якую павінны будучы узваліць на свае плечы нашы нашчадкі, паставіўшы перад сабой задачу навядзення поўнага парадку ў тапанімічнай гаспадарцы Бацькаўшчыны.

Адзінае, што нас можа радаваць цяпер,— гэта ледзь не канчатковае знікненне свербу перайменавання назваў населеных пунктаў. Сёння практычна ўжо ніхто не носіцца з такой ганебнай ідэяй. Нацешыліся!.. Але колькі намаганняў было прыкладзена нацыянальна свядомымі прадстаўнікамі беларускага народа, каб давесці органам улады ўсіх звёнаў аб шкоднасці ломкі тапаніміі. А раней жа сёй-той лічыў, што, замяніўшы народную назву прыгожанькім слоўцам, можна і самому яшчэ пры жыцці ўвайсці ў гісторыю. І сапраўды такіх слоўцаў напрыдумалі багата, але ў гісторыю аматары перакройкі назваў зямлі беларускай усё ж не трапілі. Цяпер на такую ініцыятыву былых гадоў мы глядзім зусім іншымі вачыма. І правільна, бо шчыраваць мы маем права толькі ў прыдуманні назваў вёсак і гарадоў, якія непасрэдна створаны нашымі рукамі, і абавязаны быць паважлівымі да ўсяго таго, што прыйшло да нас з мінулага.

Пры выкарыстанні ўсяго свайго моўнага патэнцыялу для вынаходніцтва новых назваў таксама трэба мець меру, рабіць абдуману і з вялікім розумам, бо можна напладзіць шмат тапонімаў, якія будучы выглядаць чымсьці чужародным ці цьмяным на нашай геаграфічнай карце. Згодна з раней прынятымі і досыць разумнымі нарматыўнымі актамі адным з найважнейшых патрабаванняў намінацыі населеных пунктаў з'яўляец-

ца ўлік у іх назвах «геаграфічных, гістарычных, нацыянальных, бытавых і іншых мясцовых умоў». Найменні павінны давацца «ў першую чаргу па законах мовы насельніцтва той тэрыторыі, на якой размешчаны геаграфічныя аб'екты, лёгка ўпісвацца ва ўжо складзеную сістэму назваў данага рэгіёна»¹. Гэта менавіта тыя патрабаванні, якія больш за сем дзесяткаў гадоў парушаліся органамі Савецкай улады Беларусі, што прывяло ў непрыдатнасць яе тапаніміі да мясцовых умоў.

Даючы станоўчую ацэнку прагрэсіўным сілам беларускай нацыі, якія аб'явілі «стоп!» далейшаму разбурэнню народнай тапаніміі, мы павінны ўсвядоміць, што гэта толькі першы крок у сплочванні даўгоў сваёй гісторыі і культуры. Цяпер магутнаму махавіку, які дзесяцігоддзямі трушчыў наш духоўны скарб, трэба даць задні ход. Мая непахісная пазіцыя ў гэтым пытанні адназначная: усё каштоўнае з тапаніміі для гісторыі і культуры беларускага народа, што было згублена па недагляду ці непаразуменні, а часта — свядома, належыць абавязковаму вяртанню ў імя нашай павягі да сваіх прашчураў і нашчадкаў. Гэта трэба рабіць неадкладна, каб у кнігі па гісторыі вёсак і гарадоў Беларусі ўваходзілі іх сапраўдныя, спрадвечныя назвы, а не штучна, без густу прыдуманая. Нельга, каб апошнія трапілі і ў новыя пашпарты. Гэту неабходную і адказную справу трэба пачынаць у першую чаргу з адраджэння найбольш каштоўных для нашай гісторыі і культуры назваў.

Пільнай увагі патрабуе да сябе лінгвістычны аспект тапаніміі. Наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай абавязвае да сур'ёзных клопатаў пра яе чысціню. Таму цяпер вельмі недарэчным уяўляецца наяўнасць у нашай нацыянальнай тапаніміі новаўтварэнняў, якія нічога агульнага не маюць з лексікай беларускай мовы. Выйсце адно: патрэбна поўная замена іх нацыянальным лексічным матэрыялам. Істотна належыць «урэзаць» лік даволі распаўсюджаных у нас палітызаваных, мемарыяльных тапонімаў, а таксама тых, што паказваюць гарызонты свету (Усход, Запад, Поўдзень, Поўнач), датычаць розных касмічных з'яў (Зорка, Сонечная, Вясёлка, Світанне).

Вычарпальны пералік тапонімаў, што падлягаюць

¹ Практическое руководство по наименованию и переименованию географических объектов СССР. М., 1987. С. 9.

абавязковаму і тэрміноваму вяртанню, павінна мець кожная спецыяльна створаная пры аблвыканкамах Саветаў народных дэпутатаў тапанімічная камісія. Пры мэтазгоднасці яны могуць арганізоўвацца і ў найбольш буйных гарадах. У склад такіх камісій трэба, каб уваходзілі кампетэнтныя, высокаэрудзіраваныя ў данай галіне навукі мовазнаўцы, географы, гісторыкі, энцыклапедысты, прадстаўнікі органаў улады, якія разумна і паважліва ставяцца да гісторыі і культурнай спадчыны свайго народа. Працаваць такія камісіі павінны ў найцяснейшым кантакце з тымі катэгорыямі мясцовага насельніцтва, у якіх пад уплывам адраджэнскіх працэсаў абуджаецца нацыянальная самасвядомасць, расце цяга да пазнання сваёй гісторыі.

Актыўнымі змагарамі за аднаўленне народнай тапаніміі добра праяўляюць сябе многія сябры краязнаўчых таварыстваў, таварыстваў беларускай мовы імя Ф. Скарыны і іншых нацыянальна-патрыятычных аб'яднанняў. Першымі ў рэспубліцы стварылі тапанімічную камісію пры сваім абласным таварыстве Беларускага фонду культуры гамяльчане, бо менавіта ў гэтым рэгіёне ў сувязі з Чарнобыльскай трагедыяй вельмі востра стаіць пытанне аб захаванні геаграфічных назваў. На адрас камісіі рэгулярна паступаюць з месцаў матэрыялы аб паходжанні назваў населеных пунктаў, найменняў малых геаграфічных аб'ектаў. «Збіранне такіх моўных фактаў, сапраўдных скарбаў розных гаворак, складанне на іх аснове так званай „Чырвонай кнігі“ геаграфічных назваў,— паводле слоў выкладчыка ГДУ А. Ф. Рогалева, які ўзначальвае камісію,— з'яўляецца галоўным напрамкам работы нашага тапанімічнага савета».

Ад сябе дадам, што такі напрамак можа стаць галоўным і для іншых тапанімічных саветаў такога роду аб'яднанняў і суполак. Цяпер у іх ёсць магчымасць па ўсіх пытаннях, што датычаць назваў вёсак і гарадоў, звяртацца ў Тапанімічную камісію пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, Тапанімічную камісію Акадэміі навук Беларусі (калі справа датычыць лінгвістычнага аспекту тапаніміі), у Тапанімічную камісію Рэспубліканскай Рады Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны. Пералічаныя Тапанімічныя камісіі вельмі ўважліва прыслухоўваюцца да голасу ўсіх і асабліва да прапаноў творчай і навуковай інтэлігенцыі як найважнейшай сілы нашага нацыянальна-культур-

нага Адраджэння адносна вяртаньня найбольш характэрных і каштоўных для беларускай гісторыі і культуры найменняў.

Аднак даводзіцца здзіўляцца, што сёння, калі з'явілася рэальная магчымасць істотна паправіць гаротны стан нашай тапаніміі, гэта праблема не знаходзіць належнага асвятленьня ў сродках масавай інфармацыі. Такое маўчанне можа парадзіць у людзей думку, што ў наш нялёгкі і супярэчлівы час ураду і грамадству няма аніякай справы да гэтага. А без зацікаўленага ўдзелу актывістаў на месцах практычна немагчыма на салідным прафесійным узроўні аднавіць нашу колішнюю багатую, адмысловую тапанімію.

У сваёй практычнай дзейнасці дзяржаўным і гаспадарчым органам, выдавецтвам, рэдакцыям газет і часопісаў, іншым установам і арганізацыям даводзіцца карыстацца дзвюма мовамі пры перадачы тапонімаў; пры гэтым вельмі часта дапускаюцца сур'ёзныя памылкі, бо адзін і той жа геаграфічны аб'ект перакладаюць з адной мовы на другую замест таго, каб транскрыбіраваць яго, г. зн. беларускую назву напісаць рускім правапісам ці наадварот. Толькі пры захаванні прынцыпу транскрыбіравання назвы можна пазбегнуць разнабою ў яе разуменні, памылак пры вусным і пісьмовым ужыванні. Цяпер, калі беларускай мове нададзены статус дзяржаўнай, калі мы жывём у адпаведнасці з Дэкларацыяй аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі Беларусь, ні ў кога не можа быць сумненняў, што адзіна афіцыйнымі на беларускай зямлі павінны быць толькі мясцовыя назвы. Усё тое, што па віне непісьменных у беларускай мове работнікаў Савецкай улады трапіла ў нашу тапанімію і супярэчыць мове карэннага насельніцтва рэспублікі, павінна ўступіць сваё месца беларускім назвам.

У канкрэтных адносінах да народнай тапаніміі заключаецца вялікая сіла фарміравання такога чалавека, які будзе глыбока адчуваць сваю павязь з гісторыяй, ахвотна аддаваць усяго сябе росквіту дарагой і адзінай Бацькаўшчыны. Руйнуючы ж масточки да мінулага, чым дзесяцігоддзі ў нас безнаказана займаліся службовыя асобы розных рангаў, мы рызыкуем апынуцца ў такім становішчы, што перад нашым позіркам не толькі мінуўшчына засцепаецца густой заслонай туману, але і сучаснасць будзе бачыцца не інакш, як у прыцемку. Верыцца, што нацыянальная самасвядомасць і павага

да гістарычных, духоўных традыцый у беларускага народа цяпер знаходзяцца на такім узроўні, што пры сур'ёзным, узважаным падыходзе да вяртання беспадстаўна вынішчаных назваў будуць пераадолены любыя цяжкасці.

Вырашаючы гэты ў многіх аспектах нялёгкае і складанае пытанне, не варта кіравацца толькі лакальнымі інтарэсамі і меркаваннямі жыхароў таго ці іншага горада, вёскі (калі мо і сапраўды па іх ініцыятыве было ўчынена перайменаванне), а агульнанацыянальнымі, веліччу тых гістарычных падзей, што некалі адбываліся ў населеных пунктах, якія сёння застаюцца без свайго законнага імя. Толькі такім шляхам нам удалася адрадзіць былую адметнасць, невычэрпнае багацце географічных назваў Бацькаўшчыны, аўтарам якіх быў сам народ. Патрэбныя на аднаўленне нацыянальнай тапаніміі фінансавыя сродкі і звязаныя з гэтым арганізацыйныя клопаты не ідуць ні ў якое параўнанне з тым, што мы губляем у плане свайго духоўнага Адраджэння ад бытавання велізарнай колькасці штучных, пакалечаных, чужародных назваў. Больш лагічна самім пазбавіцца ад іх, чым чакаць і спадзявацца, што такое некалі зробіць улюбёныя ў родны край яго новыя пакаленні.

Ад продкаў дасталася нам пераўтвораная іх працавітымі рукамі, выведзеная на шлях цывілізацыі наша родная Беларусь. На яе далёка не ўрадлівай зямлі нашы дзяды і бацькі ўмелі атрымліваць высокія ўраджаі, гадаваць вялікае пагалоўе кароў і свіней. Шмат набудавана заводаў і фабрык, жылых дамоў, школ і бальніц, устаноў навукі і культуры. І не віна радавых працаўнікоў, што сёння нас агарнуў страшэнны эканамічны крызіс. Будзем спадзявацца, што і на яго знойдзецца ўправа, Беларусь стане на ногі. Але да якога прагрэсу мы ні дайшлі б, трэба ведаць, што ля яго вытокаў стаялі нашы далёкія і блізкія продкі. Гэта нас абавязвае і будзе стала абавязваць шанаваць у памяці ўсё, што звязана з іх жыццём, каб гэтак жа сама некалі шанавалі і нас будучыя пакаленні. Яны наўрад ці даруюць нам, калі мы не вернем людзям не па іх віне страчаную тапанімічную спадчыну, у якой так яскрава было некалі адлюстравана ўсё нялёгкае жыццё беларускага народа. Народжаная ў яго асяроддзі прымаўка: «Хто бацькоў не шануе, той сабе такую долю рыхтуе», абавязвае ісці на любыя крокі, каб спаўна вяр-

нуць тапанімію, атрыманую ад продкаў, перад памяццю якіх мы знаходзімся ў нясплачаным даўгу.

Наш сённяшні час — гэта ўсяго толькі адно імгненне ў многавекавой гісторыі беларускага народа. Шмат розных з'яў было ў яго жыцці, а яшчэ больш мае быць наперадзе. З цягам часу ён інакш гляне, дасць непадобную на сённяшнюю адзнаку перажытаму, але ўсё ж можна спадзявацца, што пакіне некранутымі тыя адмысловыя найменні нацыянальнай тапаніміі, якія прыйшлі з сівой мінуўшчыны ці зараз прыдумваюцца намі.

Зусім не пагаджаюся з выказанай наконт гэтага пазіцыяй у адным з раней прынятых агульнасаюзных нарматыўных актаў: «Са зменай гістарычных умоў адбываюцца змены і ў сістэме геаграфічных назваў»¹. Такое на Беларусі і ў колішнім СССР у цэлым ужо было і доўжылася больш за сем дзесяткаў гадоў. Да якіх негатыўных вынікаў яно прывяло, вядома. Цяпер даводзіцца вяртацца, і зусім лагічна, да спрадвечных народных назваў гарадоў і вёсак, што павінна разглядацца як самае сур'ёзнае папярэджанне для ўсіх тых, хто неабдуманна заносіў ці збіраецца яшчэ занесці руку над нацыянальнай тапаніміяй беларускага народа.

Час руйнавання тапаніміі мінуў беззваротна, на змену яму прыйшло Адраджэнне. У баку ад яго не можа заставацца ніводзін сумленны беларус. Усім і кожнаму павінна быць зразумела, што рэальнасць нашага сучаснага нацыянальна-культурнага Адраджэння ў першую чаргу залежыць ад таго, якое месца зойме беларуская мова ў дзяржаўным, грамадска-палітычным і духоўным жыцці рэспублікі. А сапраўды нацыянальная тапанімія — гэта найважнейшы пласт нашай мовы. Таму пераўтварыць сваю дашчэнтку зруйнаваную, неадпаведную гісторыі і культуры роднага краю тапанімію ў нацыянальную — свяшчэнны абавязак сённяшніх пакаленняў беларускага народа.

І пахвальна, што сёння на гэтай дзялянцы нацыянальна-культурнага Адраджэння ўжо ёсць пэўныя пазітыўныя зрухі. Значыцца, людзі зразумелі, што нельга далей жыць і развівацца ў палоне надуманай, штучнай тапаніміі. У гэтым напрамку плённую працу вядуць і ўлюбёныя ў свой край тапанімісты Віцебшчыны, задумаўшы ў бліжэйшы час стварыць даведнік назваў насе-

¹ Практическое руководство по наименованию и переименованию географических объектов СССР. С. 3.

леных пунктаў вобласці. З гэтай мэтай старанна вывучаюцца назвы вёсак, хутароў, засценкаў, фальваркаў, якія былі ліквідаваны, знішчаны, сселены альбо перайменаваны за перыяд ад 1917 г. і да сённяшняга дня. Абласной таманімічнай камісіяй разам са шматлікімі актывістамі падрыхтаваны спіс больш чым сямі тысяч скасаваных ці страчаных па розных прычынах тапонімаў, на 1200 назваў складзены карткі, удакладнены спіс населеных пунктаў, якія знаходзяцца на дзяржаўным уліку. У іх назвах абавязкова вызначаюцца націск, род, даецца ўтварэнне прыметніка, прыводзяцца розныя варыянты мясцовага вымаўлення.

Пакуль рыхтавалася да выдання кніга, мясцовыя ўлады па просьбе жыхароў паспелі вярнуць на законны пасад шэраг дарагіх для іх памяці назваў, аб чым, як правіла, заўсёды паведамляецца ў сродках масавай інфармацыі, каб гэты факт не заставаўся па-за ўвагай людзей. Зусім апраўданым лічу прынятае ў сакавіку сёлетняга года выканкамам Віцебскага абласнога Савета народных дэпутатаў рашэнне аб вяртанні вёсцы Дзіўнае Лужкоўскага сельскага Савета Шаркаўшчынскага раёна яе спрадвечнай назвы *Гарадзец*, якая зафіксавана ў многіх архіўных крыніцах, афіцыйных дакументах і гістарычнай літаратуры. Такое пытанне яшчэ ў 70-я гады ўздымалася мясцовым насельніцтвам, але ўладу маючыя асобы заставаліся глухімі да яго законных патрабаванняў. На шчасце, часы змяніліся да лепшага, і людзі неўзабаве атрымаюць сваю гістарычную спадчыну.

Для маштабнай, планамернай работы ўсіх афіцыйных і неафіцыйных структур, ініцыятыўных груп па ўпарадкаванні назваў населеных пунктаў крайне важна мець навукова абгрунтаваную Канцэпцыю адраджэння нацыянальнай тапаніміі. Справа гэта не з разраду лёгкіх і можа быць выканана толькі намаганнямі вучоных — прафесіяналаў у гэтай галіне ведаў. Пры ўсіх эканамічных цяжкасцях дзяржава павінна выдзеліць неабходныя грашовыя сродкі для аплаты працы складальнікаў Канцэпцыі. Такія выдаткі з лішкам акупяцца, бо пры наяўнасці апошняй удасца пазбегнуць вельмі верагодных памылак, калі вяртанне скасаваных тапонімаў будзе ажыццяўляцца навобмацак, стыхійна.

У непазбежнасці такога вяртання цвёрда перакананы ўсе члены Тапанімічнай камісіі пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, што пацвер-

джана ў час яе чарговага пасяджэння ў снежні мінула-га года. У прыватнасці адзначалася, што амаль ва ўсіх абласцях рэспублікі вяртанне беспадстаўна скасаваных назваў населеных пунктаў адстае ад росту нацыянальнай самасвядомасці людзей, не паспявае за ходам пашырэння рамак ужывання беларускай мовы ў якасці дзяржаўнай у розных сферах грамадскага жыцця і асабліва ў сувязі з набліжэннем часу ўвядзення новых пашпартоў. На жаль, да канца не зжыта заганная практыка мінулых гадоў, калі мясцовыя органы ўлады імкнуліся любымі спосабамі і сродкамі заглушыць ініцыятыву людзей па аднаўленні страчаных не па сваёй волі нацыянальных назваў. І сёння, заглушаючы такую ініцыятыву, мясцовым адміністратарам у большасці выпадкаў вельмі паспяхова ўдаецца перацягнуць на свой бок асноўныя масы жыхароў таго ці іншага населенага пункта і пасля гэтага смела і адкрыта заявіць, што ў іх адсутнічаюць сур'ёзныя падставы для аднаўлення першапачатковага тапоніма.

Паступова абрастае барадой праблема адраджэння даволі старажытнай і гістарычнай назвы вёскі *Гавязна Стаўбцоўскага раёна*, якая ўжо не першы дзесятак гадоў носіць зусім не рэдкае, трафарэтнае ў рэспубліцы імя *Вішнявец*. Але як і ў многіх падобных выпадках, назва *Вішнявец* мае не дужа моцныя традыцыі ў жыхароў, асабліва карэнных, у якіх тут прайшло дзяцінства, юнацкія гады, а цяпер даводзіцца дажываць апошнія гады. Новая назва найбольш замацавалася ў прыезджых. А іх тут нямала, што ва ўсіх выпадках якраз і дапамагае мясцовым уладам, паважаныя папярэднікі якіх прычыніліся да скасавання старога імя вёскі, набраць патрэбную ім колькасць галасоў, каб не дапусціць адраджэння духоўнай спадчыны. Але так працявацца доўга не можа, бо з паглыбленнем гістарычных ведаў, ростам нацыянальнай самасвядомасці гэтай вёскі, асабліва моладзі, абавязкова змяняюцца погляды на былую назву. Ці не таму створаны пры мясцовай школе ансамбль носіць імя «Гавязняначка»? Не дасць выкрасліць з людской памяці гэтую назву яшчэ і тутэйшая рэчка Гавязянка (левы прыток Нёмана). Словам, не трэба быць вялікім прарокам, каб бачыць усялякую бесперспектыўнасць спробы захаваць навязаную народу назву *Вішнявец*. Рана ці позна ён вернецца да сваіх вытокаў, толькі шкада, што не ўсе тыя, хто захоўвае павагу да нацыянальнай спадчыны, дажыве да гэтага шчаслівага дня.

Цяганіна з вёскай Вішнявец характэрна і для шэрагу іншых населеных пунктаў, што засталіся без сваіх спрадвечных назваў. Усё гэта ёсць неабвержаны доказ таму, што дзеля павагі да людзей, недапушчэння розных здзекаў з боку мясцовай адміністрацыі, неабходна самі абласныя тапанімічныя камісіі надзяліць правам выступаць, мінаючы сельскі, раённы і абласны Саветы народных дэпутатаў, з ініцыятывай па вяртанні беспадстаўна скасаваных тапонімаў.

Тапанімічная камісія пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, рашуча і паслядоўна выступаючы за адраджэнне народнай тапаніміі, не раз тлумачыла сваім арганізацыям на месцах, што зусім непрымальнай з'яўляецца ідэя стопрацэнтнага вяртання былых назваў населеных пунктаў, вуліц, плошчаў, сквераў, паркаў і г. д., бо па розных прычынах і некаторыя з іх не адлюстроўваюць нашу гісторыю і культуру, нацыянальныя традыцыі, прыродна-геаграфічны ландшафт. Беларускім краем працяглы час распараджаліся прышлыя людзі, якія дзвесце і трыста гадоў таму назад вельмі ахвотна ўмешваліся ў мясцовую тапанімію, мэтанакіравана пакідаючы ў ёй чужыя сляды.

Якасці працы па вяртанні нацыянальнай тапаніміі маглі б паспрыяць рэдакцыі раённых і абласных газет. З дапамогай сваіх штатных і няштатных карэспандэнтаў яны ў стане даведацца ў мясцовых жыхароў, як некалі адбываліся перайменаванні назваў іх населеных пунктаў, ці бытуюць яшчэ ў людзей былыя імёны іх вёсак. Вялікую пазнавальную каштоўнасць — і не толькі для мясцовых насельнікаў — мелі б надрукаванне і захаванне ў дакументах скасаваных тапонімаў, бо з цягам часу паасобныя з іх могуць цалкам знікнуць з людской памяці і не паддавацца «прывязцы» да той ці іншай мясцовасці, што будзе вельмі абцяжарваць вывучэнне яе мінулага. Усе страчаныя назвы, незалежна па чыёй гэта волі зроблена, павінны ў абавязковым парадку захоўвацца ў музеях усіх катэгорый, пачынаючы ад вясковага і канчаючы абласным. У адрозненне ад захавання іншых музейных экспанатаў, у даным выпадку практычна не патрабуюцца аніякія фінансавыя выдаткі: дастаткова невялічкай каталожнай скрыначкі з карткамі былых тапонімаў, і справа на вякі вырашана.

Сёння, як ніколі раней, у людзей не толькі вялікае жаданне да аднаўлення народных назваў сваіх вёсак і гарадоў. Не ў меншай ступені цікавіць нас паходжан-

не гэтых назваў, іх правільнае напісанне і вымаўленне. З такімі пытаннямі людзі звяртаюцца ў рэдакцыі газет і часопісаў, на радыё і тэлебачанне і часцей за ўсё атрымліваюць ад іх правільныя і вычарпальныя адказы. Каб найлепш задаволіць попыт службовых і прыватных асоб на даведкі па розных пытаннях тапаніміі, трэба, нягледзячы на вялікія фінансавыя цяжкасці, ісці на выданне спецыяльных інфармацыйна-даведачных матэрыялаў. Асабліва вострая патрэба ў нас існуе ў складанні і выданні абласных нарматыўных слоўнікаў-даведнікаў геаграфічных назваў. Стварэннем такіх слоўнікаў, як справядліва мяркуе В. Лемцюгова, закладваюцца неабходныя навукова-метадычныя асновы нармалізацыі геаграфічных назваў. Канчатковым вынікам гэтага віду работ з'явіцца поўны рэестр беларускіх назваў населеных пунктаў, які мог бы служыць адзіным нарматыўным дакументам для навуковых і практычных мэт.

Такое праўдзiвае разуменне тэарэтычнай і практычнай значнасці абласных нарматыўных слоўнікаў-даведнікаў геаграфічных назваў ужо даўно схіліла групу вучоных-тапанімістаў на чале з В. Лемцюговай уззяцца за складанне падобнага слоўніка па Мінскай вобласці. На сёння ўжо праведзена — і на высокім прафесійным узроўні — вельмі вялікая работа па складанні нарматыўнага даведніка назваў населеных пунктаў сталічнай вобласці. І шкада, што з-за адсутнасці неабходных грашовых сродкаў так затрымліваецца яго выхад у свет. Прыкладна год таму назад па просьбе аўтараў даведніка Тапанімічная камісія пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь звярнулася ў Мінскі абласны Савет народных дэпутатаў з просьбай фінансава дапамагчы ў выкананні гэтай крайне важнай працы, але атрымала зусім несучышальны адказ: «У сувязі з надзвычайна напружаным выкананнем бюджэту, значным яго дэфіцытам і недахопам сродкаў для фінансавання неадкладных выдаткаў і мерапрыемстваў выдзеліць сродкі дадаткова з абласнога бюджэту ў даны час не ўяўляецца магчымым». Трошкі пазней прыкладна такога зместу прыйшоў адказ і з Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Маючы такія даведнікі, як падрыхтаваны па Мінскай вобласці, мы пазбегнем частых фактаў, калі не проста ў прыватнай размове ці на пісьме, а ў афіцыйным справаводстве, пры складанні геаграфічных карт

шырока ужываюцца тапонімы ў памылковай, скажонай форме, чым толькі падкрэсліваецца наша непісьменнасць, непавага да нацыянальнай гісторыі і культуры.

У сродках масавай інфармацыі шмат пісалася і гаварылася, што не толькі ў беларускім, але і ў рускім вымаўленні назвы горада Стоўбцы націск павінен ставіцца на першы склад і, значыцца, на пісьме па-беларуску яна павінна падавацца, як у маім тэксце. А вось у суседнім Стаўбцоўскаму раёну Уздзенскім асобы, якія ў адказе за славеснае афармленне мясцовых дарог, ніяк не хочуць пагадзіцца з гэтым, у чым можна пераканацца, калі едзеш з Узды ў напрамку да Магільнага. Праз некалькі сот метраў, як мінеш вёску Літва, справа стаіць дарожны паказальнік, на якім свежымі фарбамі і досыць вялікімі літарамі напісана «Стаўбцы». Здзіўляе, колькі на працягу нават аднаго дня тут праедзе пісьменных людзей і ні ў кога не з'явіцца жадання штосьці канкрэтнае зрабіць, каб выправіць граматычную памылку! На гэтым жа напрамку дарогі, толькі ўжо бліжэй да раённага цэнтра, дзесяцігоддзямі вісіць шылда з такім рускамоўным напісаннем назвы мясцовага калгаса: «Новое жыт'е». Памылку лёгка растлумачыць: па-беларуску калгас і сапраўды называецца «Новае жыццё», а вось у тых, хто вырашыў даць яго найменне ў рускім варыянце, не хапіла ведаў для перакладу беларускага слова *жыццё* ў рускае *жизнь*.

У сувязі з эканамічнымі цяжкасцямі вялікі аб'ём работ па вывучэнні тапаніміі, асабліва на першапачатковым этапе, ёсць сэнс перанесці на месцы. І, трэба думаць, гэта можа даць пэўныя плюсы, бо ў прыцягнутых да вырашэння данай справы мясцовых настаўнікаў-філолагаў агульнаадукацыйных школ, выкладчыкаў сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў з'явіцца магчымасць практычна ва ўсіх выпадках пачуць натуральнае вымаўленне людзьмі назваў сваіх вёсак, якое затым неабходна будзе супаставіць з беларускімі старапісьмовымі ці іншымі крыніцамі і на гэтай аснове, напэўна, удасца беспамылкова вызначыць яго правільнае напісанне.

Значна больш можна было б чакаць па выхаванні ў людзей тапанімічнай культуры ад раённых і абласных газет. Колькі яшчэ і пасення застаецца да канца не высветленага з паходжаннем назваў населеных пунктаў? Колькі па кожнай з іх існуе легенд? Вось бы змясціць кожную з іх у газеце, і няхай бы людзі ведалі пра

вусную творчасць сваіх старэйшых пакаленняў. Раённыя і гарадскія газеты маглі б аказаць вельмі істотную дапамогу жыхарам таго ці іншага населенага пункта і ў распрацоўцы аптымальнага варыянта яго мікратапаніміі. Практычна ва ўсіх нашых гарадах і гарадскіх пасёлках яна амаль зусім не адказвае патрабаванням часу і чакае карэннай рэарганізацыі. На поўным сур'ёзе мы не бяромся за яе толькі з-за нашых эканамічных цяжкасцей. Але рыхтавацца да такой рэарганізацыі ўжо час, бо не бясконца ж цягнуцца хаосу ў нашым вытворчым жыцці.

Неадпаведнасць мікратапаніміі працэсам сучаснага нацыянальнага Адраджэння асабліва кідаецца ў вочы ў нашых гарадах з багатым гістарычным мінулым. На добры розум, у такіх выпадках на назвы з увасабленнем самых адметных старонак гісторыі горада павінна была б даводзіцца асноўная частка мікратапаніміі, а атрымліваецца наадварот: скрозь адчуваюцца ў ёй зусім нядаўнія па часе саветызацыя і ідэалагізацыя. Асабліва нельга марудзіць з узмацненнем гістарычнага аспекту ў мікратапаніміі такіх гарадоў, як Полацк, Віцебск, Мінск, Гародня, Магілёў. Праўда, не з такімі тэмпамі, як некалі ўмелі разбураць унутраную тапанімічную сістэму гарадоў: у Віцебску, напрыклад, за першыя пятнаццаць гадоў савецкай улады ўправіліся перайменаваць больш за 200 вуліц і іншых аб'ектаў. Марудзіць нельга, але не трэба рабіць і неабдуманых крокі, ведаючы, колькі на гэта ідзе фінансавых сродкаў.

Наўтульнасць жыцця ў заідэалагізаванай мікратапаніміі вельмі добра адчуваюць гарадзенцы. Разумеюць гэта і гарадскія ўлады. І як вынік, цяпер ужо ў старажытным беларускім горадзе Гародні не знойдзеш вуліц 8 Сакавіка, Энгельса, М. Цэткін, Крупскай, старой часткі плошчы імя Леніна, на змену якім прыйшлі былыя назвы: *Малая Троіцкая, Гараднічанская, Дамініканская, Стэфанія Баторыя, імя Антонія Тызенгаўзена*. Не так даўно з назвамі вуліц Энгельса і Лумумбы, плошчы імя Горкага развіталіся жыхары горада Слоніма. Цяпер яны носяць адпаведна такія найменні: *Оперная, Ружанская, Л. Сапегі*. Шкада толькі, што разумная ініцыятыва гараджан не знаходзіць належнай падтрымкі ў вяскоўцаў гэтай вобласці. Па-ранейшаму ім даводзіцца жыць у вёсках з безаблічнымі, надуманымі назвамі (даю ў рускім напісанні, як зафіксавана ў дакуменце Гарадзенскай абласной тапанімічнай камісіі):

Родники, Дружная, Миловидная, Славная, Вишневец, Ягодная, Октябрьская, Снежная, Звездная, Зеленая Роща, Чирвоное Село, Калиновка, Новый Свет, Луговая, Садовая, Плодовая, Грушевка, Урожайная, Победа, Рощица, Черемушки, Дружба, Буденовка, Юбилейная, Мирная, Красноозерская, Весенняя, Березовая Роща, Коммунарка, Ореховка, Малиновая, Светиловичи, Светоч, Трудовая, Ясная Поляна, Сосновый Бор і г. д. Такого букета надуманых, бесталковых тапонімаў не знойдзеш ні ў адной мясцовасці планеты Зямля, акрамя як толькі якіх-небудзь абласцей Садружнасці Незалежных Дзяржаў і, вядома ж, найперш у Рэспубліцы Беларусь.

Можна ў нейкай ступені зразумець мясцовыя ўлады, калі па розных прычынах іх рукі не даходзяць да практычнага ўнармавання тапаніміі. Затое зусім не разумею тых, якія не бачаць у гэтым аніякай жыццёвай неабходнасці. Прыклад па Брэстчыне. У красавіку 1994 г. у адрас Тапанімічнай камісіі пры Прэзідыуме Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь прыйшоў заказаны ёю дакумент за подпісам намесніка старшыні Брэсцкага абласнога Савета народных дэпутатаў Л. Лемяшэўскага. Вось вытрымка з яго: «Паведамляем, што ў кастрычніку 1993 г. абласная тапанімічная камісія атрымала адказы гар(рай)выканкамаў на запыт аб вызначэнні населеных пунктаў, якім неабходна вярнуць былыя назвы. Канкрэтных прапаноў аб вяртанні былых назваў населеных пунктаў вобласці не паступіла...» Не верыцца, што выканкам Брэсцкага абласнога Савета народных дэпутатаў і яго тапанімічная камісія мелі сур'ёзную гаворку з мясцовымі органамі ўлады, сельскімі актывістамі аб тым, як прывесці назвы вёсак у адпаведнасць з нашымі нацыянальнымі традыцыямі. Відаць, з боку ўсіх структур улады была праяўлена поўная абыякавасць да вырашэння данай праблемы, нягледзячы на яе зусім нерадавое месца ў справе нацыянальнага Адраджэння. Бо каб абласныя і раённыя выканкамы народных дэпутатаў пажадалі зрушыць з месца гэтую справу, яны ўбачылі б усю недарэчнасць далейшага захавання ў тапаніміі Брэстчыны такіх штучных назваў, як *Грушаўка, Ягадная, Першамайская, Падгорная, Вішнёўка, Светач, Знаменка, Зорычы, Звездная, Дружба* і інш., што з'явіліся на карце вобласці дзякуючы словатворчасці далёкіх ад разумення нацыянальнай тапаніміі людзей.

Адсутнасць усялякіх пазітыўных зрухаў у аднаўленні страчаных тапонімаў на Брэстчыне можна тлумачыць толькі нежаданнем раённых і абласных Саветаў народных дэпутатаў узяцца за практычнае вырашэнне данай праблемы. Спасылка на пасіўнасць людзей не можа быць прынята пад увагу. Трэба вельмі многа часу, каб народ цалкам забыўся на старую назву і не меў жадання вярнуць яе. Напрыклад, у Слуцкім раёне, калі зусім нядаўна ўзнікла рэальнасць аднавіць праўду, жыхары вёскі Калініна звярнуліся да мясцовых улад з просьбай даць ёй былую назву *Панічы*, якую скасавалі ажно ў 1939 г. Абаронцамі нацыянальнай традыцыі, як бачым, сталі не толькі дзеці, але і ўнукі тых, каго 55 гадоў таму пазбавілі спрадвечнага імя. Просьба людзей улічана ў красавіку сёлетняга года.

Удумліва вядуць працу па ўдасканалванні мікратапаніміі ў сталіцы Рэспублікі Беларусь г. Мінску, які, бадай што, меў найбольш спалітызаваныя, заідэалагізаваныя назвы вуліц, сквераў і паркаў. Аб гэтым дзесяткі гадоў стараліся не толькі гарадскія, але і рэспубліканскія партыйныя і дзяржаўныя структуры. Мінчане і госці горада з прыхільнасцю і разуменнем паставіліся, што колішні Ленінскі праспект цяпер носіць імя Ф. Скарыны, плошча У. Леніна перайменавана ў плошчу Незалежнасці, на вуліцу М. Горкага прыйшло імя М. Багдановіча, Астроўскага стала Ракаўскай, Апанскага — Кальварыйскай, Урыцкага і прылеглая да яе частка Рэспубліканскай (ад Інтэрнацыянальнай да Нямігі) — Гарадскім Валам, другая частка Рэспубліканскай (ад Нямігі да Сухой) — Раманаўскай Слабадой, Уручча — Старыноўскай¹. Але усё гэта толькі пачатак той работы, што трэба здзейсніць у мікратапанімічнай гаспадарцы беларускай сталіцы.

Ужо неаднаразова ў сродках масавай інфармацыі ўздымалася (і справядліва) пытанне аб вяртанні з нябыту такога тыпу рассялення людзей, як *мястэчка* (ад славянскага *места* 'горад'. На Беларусі яно вядома ажно з XIV ст.). У пачатку нашага стагоддзя іх налічвалася каля 300. Неўзабаве пасля другой сусветнай вайны гэты тэрмін па волі нашых улад выйшаў з абыходку. На змену яму прыйшлі ці традыцыйныя назвы паселішчаў *сяло*, *вёска*, ці не зусім удалая навацыя

¹ У памяць аб колішнім знаходжанні на гэтым месцы вёскі Старына

савецкага часу — *гарадскі пасёлак*. Я асабіста ўпэўнены ў мэтазгоднасці вяртання да *мястэчак*, якія такі доўгі час былі неад’емнай, арганічнай часткай нашай нацыянальнай гісторыі. Нельга мо толькі вярнуць гэты тэрмін населеным пунктам, якія шпарка развіваліся апошнім часам і набылі статус сапраўднага сучаснага горада.

Яшчэ ў большай ступені з такіх пазіцый трэба зыходзіць, калі справа датычыць маладога пасёлка гарадскога тыпу, бо час яго ўзнікнення нічога агульнага не мае з існаваннем беларускіх мястэчак. А вось тым населеным пунктам, якія мелі, а затым не па сваёй волі страцілі статус мястэчка, яго аднаўленне вельмі лагічна. Прычым нават і тады, калі сёння яно не адносіцца да ліку буйных ці сярэдніх у сельскай мясцовасці. Значыцца, такі лёс яго, ад якога нельга было ўсцерагчыся. Заўважу, што і ў перыяд самага росквіту мястэчак не ўсе яны ў абавязковым парадку павінны былі вызначацца вялікай колькасцю жыхароў ці займаемай плошчай. Былі і такія, дзе іх налічвалася парадку ста чалавек. Думаю, што сёння наўрад ці знойдзеш былое мястэчка з такой мізэрнай колькасцю людзей, таму чалавечы фактар не можа з’яўляцца перашкодай да аднаўлення данай гістарычнай катэгорыі населеных пунктаў.

Наш нялёгкі шлях да рэальнага нацыянальна-дзяржаўнага суверэнітэту абавязвае многае вярнуць з нябыту, а яшчэ больш здзейсніць новага, каб надаць роднаму краю так неабходную яму адметнасць. Дзесяцігоддзямі яго збліжалі па культуры і мове з суседзямі, а цяпер час забяспечыць за ім непаўторнасць, уласнае аблічча, у чым немалаважную ролю павінна адыграць наданне сапраўды нацыянальнага характару нашай тапаніміі.

ЗМЕСТ

Прадмова	3
Раздзел I Мова зямлі — памятка гісторыі	6
Раздзел II Тапанімія як увасабленне жыцця і быту народа	19
Раздзел III Міжэтнічныя працэсы ў люстэрку тапаніміі	33
Раздзел IV Страты і шляхі адраджэння нацыянальнай тапаніміі	47
Раздзел V Дарагі набытак гісторыі і культуры	86
Заклучэнне	111

Навукова-папулярнае выданне

Лыч Леанід Міхайлавіч

НАЗВЫ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ

Рэдактар *Л. М. Самасейка*

Мастак *Р. І. Кійко*

Мастацкі рэдактар *В. А. Ярмоленка*

Тэхнічны рэдактар *В. П. Безбародава*

Карэктар *Н. А. Соціна*

Здадзена ў набор 21.03.94. Падпісана да друку 08.09.94. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друкарская № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 6,72. Ум. фарб.-адб. 6,93. Ул.-выд. арк. 6,87 Тыраж 25 000 экз. Заказ 851.

Выдавецтва «Універсітэцкае» Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 9. 220048, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкампінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, вул. Чырвоная, 23.

